

Історія України

АРХІТЕКТУРА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ УКРАЇНИ

Церква Зішестя Святого Духа, XVI ст.

Успенський собор, XII ст.

Вежа Любарта — в'їзна вежа Луцького замку, XIV–XV ст.

П'ятницька церква, XII–XIII ст.

Спасо-Преображенський собор, XI ст.

Михайлівський Золотоверхий собор Михайлівського монастиря, XII ст.

Костел Святого Варфоломія, XIV–XV ст.

Вірменський собор, XIV ст.

Софійський собор, XI ст.

Успенський собор Києво-Печерської лаври, XI ст.

Замок Паланок, XIV–XVII ст.

Кам'янець-Подільська фортеця, XIV–XVI ст.

Покровська церква-фортеця, XV ст.

Генуезька фортеця, XIV–XV ст.

Церква Святого Пантелеймона, XII ст.

Хотинська фортеця, XIII–XVI ст.

Ханський палац, XVI–XVIII ст.

Чернігів

Володимир

Луцьк

Київ

Потелич

Львів

Дрогобич

Галич

Сутківці

Кам'янець-Подільський

Мукачево

Хотин

Азовське море

Судак

Бахчисарай

Чорне море

Онлайн-гра

qr.orioncentr.com.ua/fqedX

Історія України

Підручник для **7** класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

2024

УДК 94(477)*кл7(075.3)
І-90

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(*наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124*)

Підручник розроблено за модельною навчальною програмою
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(автори програми: Бурлака О. В., Желіба О. В., Павловська-Кравчук В. А., Худобець О. А., Черкас Б. В., Щупак І. Я.)

Авторський колектив підручника:

Ігор Щупак*, кандидат історичних наук, директор Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», член Міжнародної Ради Освенцимської (Польща), член Ради директорів UJE (Канада), Заслужений працівник освіти України (м. Дніпро);*

Олена Бурлака*, заступник директора Городищенського економічного ліцею Городищенської міської ради Черкаської області, переможець Всеукраїнського конкурсу «Учитель року — 2016» у номінації «Історія», Заслужений учитель України;*

Віталій Дрібниця*, викладач-методист, переможець Київського обласного етапу та дипломант Всеукраїнського конкурсу «Учитель року — 1998» у номінації «Історія», автор YouTube-каналу Vox veritatis (Перший історичний український відеодіалогінг), Відмінник освіти України (Київська область);*

Олександр Желіба*, кандидат педагогічних наук, учитель-методист, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, учитель історії Ніжинського ліцею Ніжинської міської ради при НДУ імені Миколи Гоголя (Чернігівська область);*

Ірина Піскарьова*, учитель-методист, керівниця освітніх програм Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума» (м. Дніпро)*

В оформленні обкладинки використано фрагмент діорами Миколи Овечкіна «Остання битва Святослава» («Битва Святослава з печенігами поблизу дніпровських порогів», 1984 р.).

Висловлюємо подяку Братам Капрановим (ютуб-канал ім. Т. Г. Шевченка),
Іллі Шлейферу (Музей історії зброї, м. Запоріжжя)
за надані відеоматеріали для підручника

Щупак І. Я., Бурлака О. В., Дрібниця В. О., Желіба О. В., Піскарьова І. О.
І-90 Історія України : підруч. для 7 кл. закладів загальної середньої освіти / Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 192 с. : іл.
ISBN 978-966-991-295-4

УДК 94(477)*кл7(075.3)

ISBN 978-966-991-295-4

ЗМІСТ

Розділ 4. ВОЛИНСЬКО-ГАЛИЦЬКЕ КНЯЗІВСТВО («ДЕРЖАВА РОМАНОВИЧІВ»)

Розділ 5. РУСЬКІ ЗЕМЛІ У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВНИХ ПРОЄКТАХ XIV–XV ст. КРИМСЬКЕ ХАНСТВО

Шановні семикласники і семикласниці!

Ми продовжуємо мандрівку історією України. Сподіваємося, що під час роботи із цією книжкою ви отримаєте задоволення від пізнання захопливого світу історії.

Як працювати з підручником

Підручник — це не просто книжка для читання, це особливий інструмент для навчання, яким треба правильно користуватися. Навчальний матеріал підручника розподілений на розділи й параграфи.

Перед кожним новим параграфом наведено запитання і завдання на повторення вивченого вами раніше. Вони допоможуть пригадати те, що полегшить вам ознайомлення з новим матеріалом.

Основний текст параграфів супроводжується історичними документами й картами, ілюстраціями й схемами. Зрозуміти кожен з цих елементів дозволять запитання, відповіді на які ви зможете знайти спільно з однокласниками/однокласницями або самостійно. Цікаві доповнення з інтернет-мережі (віртуальні екскурсії, пізнавальні відео) ви зможете відкрити за допомогою QR-кодів і коротких покликань.

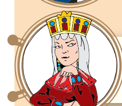
Дорогі друзі! У вивченні історії України вам допоможуть такі рубрики:

Варто запам’ятати!

Поміркуймо!

Думки істориків

Свідчать документи

Історичні подробиці

Загадка в історії

Читаємо й розуміємо

Факт чи фейк?

Діємо: практичні завдання

Дати для запам'ятовування виділені в тексті червоним кольором. Вони також повторюються після кожного параграфа. Біля імен правителів у дужках вказано роки правління.

Запитання і завдання в рубриці

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ
ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

після кожного параграфа спрямовані на систематизацію нового матеріалу, який ви вивчили на уроці. Певні питання варто обговорити з однокласниками/однокласницями в групах. Окремі завдання потребуватимуть вашої творчої роботи, використання додаткової інформації. Вони передбачені насамперед для тих, хто особливо цікавиться історією.

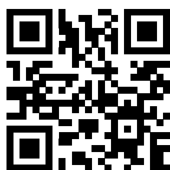
Отже, пропонуємо вам поринути у світ історії України. Це не тільки важливо для розуміння сьогодення, а й неймовірно цікаво.

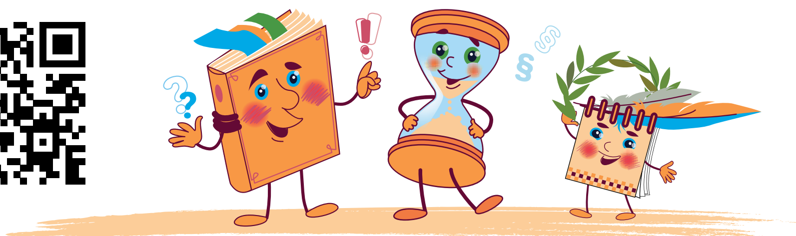
Бажаємо вам успіхів!

Перемоги і перемог нам усім!

Адреса інтернет-ресурсу до підручника:
qr.orioncentr.com.ua/radW6

СЕРЕДНІ ВІКИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Які факти з давньої історії України вам найбільше запам'яталися з вивченого в 6 класі? Який найцікавіший факт з історії вам вдалося з'ясувати протягом літніх канікул?

1. УКРАЇНА ЗА ДАВНЬОЇ ДОБИ

Продовжуємо мандрівку сторінками історії України. Наша подорож розпочалася минулого року, коли ви вивчали історію України від найдавніших часів до V ст. н. е. Пригадайте засвідчені знахідками неподалік селища Королево на Закарпатті перші кроки залюднення України, пам'ятки унікальних землеробських і скотарських спільнот.

З IX ст. до н. е. і до початку I тис. н. е. в Північному Причорномор'ї і в Криму панували кочовики: кіммерійці, скіфи та сармати. Степовики залишили по собі кам'яні статуї та рукотворні кургани, наповнені скарбами царських поховань. Сусідами кочовиків на півдні сучасної України були греки, які заснували міста-держави (поліси): Ольвію, Тіру, Херсонес, Пантікапей та ін.

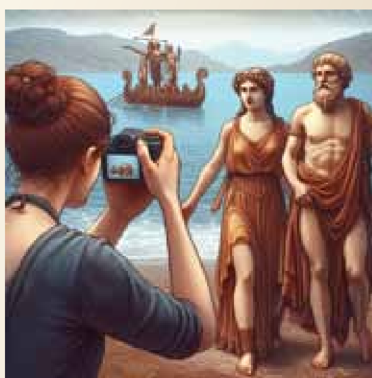
З часом на теренах України на основі землеробських спільнот постали слов'яни.

Факт чи фейк?

Розгляньте згенеровані штучним інтелектом малюнки про минуле України. Кого він зобразив? Чому ви так вважаєте? Чи достовірними, на вашу думку, є малюнки? Обґрунтуйте свою відповідь.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте колаж «Україна за давньої доби» та виконайте завдання.

1. Назвіть історичні факти, які ілюструє кожне зображення.
2. Назвіть історичний час, що відповідає кожному із зображень.
3. Уявно розташуйте ілюстрації на запропонованій лінії часу.
4. Покажіть на карті України місця стоянок, регіони розселення народів, розташування міст, зображених у колажі.

Україна за давньої доби

Палеоліт → Мезоліт → Неоліт → Енеоліт → Ранній залізний вік

ГРА «СПАДОК ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ»

Правила гри

- Оберіть фішки та визначте право першого ходу за допомогою кубика.
- Кидком кубика визначайте кількість ходів уперед.
- Потрапивши на поле, поясніть значення написаного на ньому поняття (*правильна відповідь — 1 бал; далі це поле не розігрується*).
- Перемагає гравець/гравчиня з найбільшою кількістю балів.

1 Історія	2 Історія України	3 Археологія	4 Історичне джерело	5 Історичний факт	6 Хронологія	7 Ера
8 Homo sapiens (людина розумна)	9 Палеоліт	10 Рід (родова громада)	11 Плем'я	12 Вождь	13 Рада старійшин	14 Стоянка первісних людей
15 Матріархат	16 Патріархат	17 Привласнювальне господарство	18 Неолітична революція	19 Відтворювальне господарство	20 Ремесло	21 Продуктивність праці
22 Археологічна культура	23 Язичництво	24 Тотемізм	25 Анімізм	26 Магія	27 Держава	28 Колонізація
29 Місто-держава (поліс)	30 Демократія	31 Олігархія	32 Олімпійські ігри	33 Реформа	34 Еллінізм	35 Республіка
36 Античність	37 Колонізація	38 Імперія	39 Біблія	40 Кочовик	41 Курган	42 Пектораль
43 Експансія	44 Міграція	45 Велике переселення народів	46 Християнство	47 Варвари	48 Автохтони	49 Слов'яни

Факт чи фейк?

Ви знаєте, що таке анекдоти. Інколи анекдотичні ситуації трапляються на уроках історії. Прочитайте про такі випадки й проаналізуйте їх: визначте, де в діалогах правда, а де — вигадка, де факти, а де — судження. Свою думку обґрунтуйте. Придумайте продовження позначених «?» діалогів самостійно.

Що винайшли давні трипільці?

«Трипільський айфон» — глечик з плетеним солом'яним чохлом.

Хто знає, чому скіфи були такими сміливими?

Бо вони пили вино з рогів биків.

Хто такі давні слов'яни?

Це люди, які говорили давніми словами.

Чому давні греки заснували колонії в Північному Причорномор'ї?

?

Чому походження сарматів Геродот виводив від фантастичних амазонок?

?

Чому давні слов'яни здійснювали воєнні походи на сусідів?

Бо вони хотіли знайти нові території для землеробства.

2. СЕРЕДНІ ВІКИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

У 7 класі перед вами пролягатиме шлях до середньовічної історії України, що тривала від кінця V до кінця XV ст. Перед вашим зором постане велична держава — ***Русь-Україна*** (IX — середина XIII ст.), а також її нащадок — ***Волинсько-Галицька держава («держава Романовичів»), або Королівство Руське*** (XII–XIV ст.). Ви побачите, як переплелася історія українських земель у XIV–XV ст. з історією сусідніх держав: ***Великого князівства Литовського та Королівства Польського, князівства Феодоро та Кримського ханства, Угорського королівства та Молдовського князівства, Великого князівства Московського й Османської імперії.***

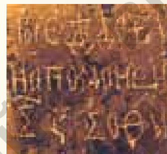

• Діємо: практичні завдання

Розгляньте колаж «Історичні джерела» та назвіть, до яких видів історичних джерел належать зображені в колажі пам'ятки.

• Поміркуймо!

Прочитайте цитату з книги «Брама Європи» Сергія Плохія — відомого українського й американського історика, лауреата Шевченківської премії. Протягом вивчення курсу історії України в цьому році добирайте аргументи «за» висловлену думку і «проти» неї.

Сергій Плохій про місце українських земель в історії Середньовіччя

Європа є важливою частиною української історії, так само як і Україна — європейської. Розташована на західному краю Євразійського степу, Україна протягом багатьох століть була брамою Європи. Інколи, коли «брама» зачинялася внаслідок війн чи конфліктів, Україна допомагала зупинити іноземні навали зі сходу та заходу; коли ж вона була відчинена, як це найчастіше траплялося в українській історії, вона правила за міст між Європою і Азією, сприяючи обміну людьми, товарами й ідеями.

Періодизація Середніх віків на теренах Західної Європи та України

• Формування держав у Західній Європі і на землях Центральної Європи, заселених слов'янами • Панування натурального господарства • Провідна роль церкви в житті суспільства	• Пожвавлення господарської діяльності • Збільшення кількості населення • Зростання європейських міст • Завершення формування середньовічного суспільства • Формування міської культури	• Зародження ринкових відносин • Зменшення чисельності населення унаслідок чуми • Послаблення впливу церкви • Зародження ідеології гуманізму • Піднесення науки і мистецтва, Відродження (Ренесанс)
Раннє Середньовіччя (V–IX ст.)	**Зріле («високе») Середньовіччя (середина IX–XIII ст.)**	**Пізнє Середньовіччя/ доба Відродження (XIV–XV ст.)**
Період становлення племінних союзів (V–IX ст.)	Період існування Русі-України (IX–XIII ст.)	Період удільних князівств (XIII–XV/XVI ст.)
• Розвиток племінних союзів-вождівств на теренах Русі-України • Утворення держави Русі-України з центром у Києві • Панування натурального господарства • Включення земель Русі-України до торговельних шляхів • Панування язичництва	• Християнізація руських земель • Створення першого збірника законів «Руської правди» • Розвиток культури на основі слов'янських традицій, впливу християнства та культурних традицій Імперії ромеїв • Формування удільних князівств • Розвиток «держави Романовичів» (Волинсько-Галицького князівства) • Монгольська навала	• Розвиток українських земель у складі Великого князівства Литовського, Молдовського князівства, Османської імперії, Угорського та Польського королівств • Розвиток держави Феодоро, Кримського ханства • Зародження ринкових відносин • Поширення в українських землях магдебурзького права • Поширення на українських теренах ідей гуманізму та Відродження

РОЗДІЛ 1

ВИНИКНЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ РУСІ-УКРАЇНИ

§ 2 ВЕЛИКЕ РОЗСЕЛЕННЯ СЛОВ'ЯН. ГОСПОДАРСТВО ТА СУСПІЛЬСТВО СЛОВ'ЯН

Пригадайте з курсу історії 6 класу, що вам відомо про слов'ян. Як історія давніх слов'ян пов'язана з теренами України? Під якими іменами вони згадувалися у працях давніх істориків?

Читаємо й розуміємо

Працюючи з текстом підручника, дізнайтеся історію розвитку слов'янських спільнот на українських землях за доби Великого розселення слов'ян. Структуруйте інформацію в карту пам'яті за планом: 1) назви слов'янських племен; 2) сусіди слов'ян; 3) заняття, суспільний устрій, вірування слов'ян.

1. НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНІВ ЗА ДОБИ ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ

Від II–I тисячоліть до н. е. на теренах сучасної України, у басейні річки Прип'ять, переважно на північному й центральному Правобережжі та частково Лівобережжі, жили праслов'янські племена.

За доби Великого переселення народів слов'янські племена так само, як і інші народи, активно переміщувалися. У першій половині I тис. н. е. ***слов'яни***, готи та інші народи утворювали черняхівську археологічну культуру. Згодом українські землі зазнали навали гунів. Панування гунів було нетривалим — уже в V ст. імперія гунів розпалася на окремі державні та племінні утворення. На півдні України, у степу, домінували кочовики, яких ми знаємо під іменами гунів, сарматів, булгарів. У Криму залишки готів долучилися до місцевих скіфів та

Пам'ятник антам (*с. Синява на Київщині*)

греків. Лісостеп і лісові масиви заселяли різні слов'янські племена, відомі під спільною назвою ***«анти»***. При цьому народи не сиділи на місці, а переселялися та змішувалися один з одним.

Після вторгнення гунів до Римської імперії та зникнення носіїв черняхівської культури для ранніх слов'ян відкрилися можливості заселити дещо знелюднені території Східної Європи та Балкан. На українських теренах слов'яни почали переселятися на багаті чорноземи Середньої Наддніпрянщини.

У середині VI ст. народи Північного Причорномор'я підкорили нові володарі — ***авари***. Слов'яни називали аварів обрами. Саме авари послабили та зруйнували союз антів, остання згадка про яких датується 602 р. Авари контролювали сусідні слов'янські народи. Центр їхньої держави — Аварського каганату — розташовувався в середній течії Дунаю. Однак у VIII–IX ст. Аварський каганат занепав і був поділений між сусідами. У слов'янських джерелах навіть з'явилося прислів'я «*Згинули, як обри*».

2. ЗАСНУВАННЯ КИЄВА

Читаємо й розуміємо

1. З навчального тексту дізнайтеся версії заснування м. Києва. Чому історики вважають уривок з літопису про заснування Києва легендою, а не доведеним фактом?
2. Дізнайтеся, за яким принципом встановлюється вік населених пунктів. Яких даних, на вашу думку, бракує для встановлення точного віку столиці нашої держави?

Пам'ятник засновникам Києва (*скульптор – Анатолій Кущ, архітектори — Олександр Комаровський і Олег Стукалів; майдан Незалежності, м. Київ, 2000 р.*)

Від початку доби Середньовіччя веде свою історію столиця нашої держави Київ. Спочатку це було невелике слов'янське поселення, а з часом воно стало великим політичним, торговельним і культурним центром українських земель. За легендою, Київ заснували на високих кручах річки Дніпро *Кий* разом із братами *Щеком*, *Хоривом* і сестрою *Либіддю*. Народна пам'ять зберегла легендарні імена засновників Києва в назвах київських пагорбів: Старокиївська гора, Щекавиця, Хоривиця. А ім'я Либеді залишилося в назві річки (нині в підземному колекторі). Проте суперечки про постать Кия та час заснування Києва досі тривають серед істориків.

За археологічними даними вчені дізналися, що на території сучасного Києва люди жили з давнини. Місто вигідно розташувалося на перетині річкових і сухопутних торговельних шляхів з Азії до Європи. Постійні поселення тут з'явилися в V–VI ст. Але точну дату заснування міста встановити неможливо. Перша підтверджена згадка Києва в руських джерелах належить до 862 р., у візантійських — близько 945 р.

• Свідчать документи

Із «Повісті минулих літ» про заснування Києва

Коли ж поляни жили осібно і володіли родами своїми, — бо й до сих братів існували поляни і жили кожен із родом своїм [на] своїх місцях, володіючи кожен родом своїм, — то було [між них] три брати: одному ім'я Кий, а другому — Щек, а третьому — Хорив і сестра їх — Либідь. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щековицею, а Хорив — на третій горі, од чого й прозвалася вона Хоривицею. Зробили вони городок [і] на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом...

Інші ж, не знаючи, говорили, ніби Кий був перевізником, бо тоді коло Києва перевіз був з тої сторони Дніпра. Тому [й] казали: «На перевіз на Київ». Коли б Кий був перевізником, то не ходив би він до Цесарограда. А сей Кий княжив у роду своєму і ходив до цесаря. Не знаємо [щоправда, до якого], а тільки про те відаєм, що велику честь, як ото розказують, прийняв він од [того] цесаря, — котрого я не знаю, [як не знаю] і при котрім він цесарі приходив [туди].

1. Які версії щодо постаті Києва висловлює автор «Повісті минулих літ»?
2. На вашу думку, прибічником якої з наведених версій є автор документа? Які докази він наводить на користь своєї думки?

3. РОЗСЕЛЕННЯ СЛОВ'ЯН НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ТА ЇХНІ СУСІДИ

Фактично єдиним слов'янським джерелом про раннє Середньовіччя є «Повість минулих літ», завершена автором лише на початку XII ст. З цього літопису дізнаємося, що внаслідок Великого розселення слов'ян **V–VII ст.** на теренах України жили кілька племінних союзів:

- у середній течії Дніпра, між річками Тетеревом і Россю — поляни;
- у межиріччі Случі, Прип'яті, Дніпра, Тетерева — деревляни;
- на Лівобережжі (басейни річок Десна, Сейм, Сула, Ворскла) — сіверяни;
- у басейні Західного Бугу — дуліби (волиняни, бужани);
- у передгір'ях Карпат та Закарпатті — білі хорвати;
- у басейні Південного Бугу — уличі;
- по Дністру — тиверці.

• Діємо: практичні завдання

Простежте за картою розселення племінних союзів на території України. Співвіднесіть території розселення слов'янських племен і сучасні області України.

Слов'яни на теренах України та їхні сусіди

- Територія розселення східних слов'ян у IX ст.
- Межі літописної Русі у IX–XII ст.
- Межа земель, з яких збирали данину варяги
- Межа земель, підвладних хозарам
- Шлях «із варягів у греки»
- а, б — Переселення угорців (а) і печенігів (б) у IX ст.
- Кордони сучасної України

Племена та союзи племен

- ВІСЛЯНИ — слов'яни
- МЕРЯ — фіно-угри
- ПОЛЯНИ — слов'янські племена – предки українців
- ВОЛОХИ — інші

Варто запам'ятати!

Велике розселення слов'ян — розселення слов'янських племен із їхньої прабатьківщини на сусідні землі в V–VII ст.

Племінни́й сою́з — об'єднання кількох племен.

Слов'янські племена взаємодіяли з сусідніми державами та народами: торгували, вступали в союзи та протистояння, потрапляли в залежність або підпорядковували інших.

Тісно взаємодіяли слов'яни з Імперією ромеїв (Візантією). Її столицю — Константинополь — у руських джерелах названо Царгородом. Південне узбережжя Криму в цей час входило до складу Імперії ромеїв, яка для слов'ян була об'єктом воєнних походів та торговим партнером. Торговельні відносини з ромеями розвивалися через річковий шлях «із варягів у греки» — від Балтійського до Чорного морів.

Причорноморські степи та терени лівобережної України наприкінці VII — у середині IX ст. входили до Хозарського каганату. Частина слов'янських племінних союзів сплачувала йому данину, а також виконувала військові повинності.

На південному заході, за Карпатами, жили волохи — предки сучасних румунів і молдаван, а на південь від них — болгари. У VII ст. кочові тюркомовні болгари переселилися з Північного Причономор'я до Подунав'я, де підкорили місцевих слов'ян і заснували Болгарське царство. Щоправда, тюрки швидко «розчинилися» серед слов'янського населення, але залишили йому свою назву.

На заході сформувалися слов'янські Польське й Великоморавське (держава чехів, словаків, поляків) князівства. Деякі історики вважають, що дуліби та білі хорвати певний період входили до Великоморавської держави, звідки запозичили християнство.

На північному заході сусідами слов'ян виступали литовські племена ятвягів та литви. На півночі та північному сході від слов'ян жили фіно-угорські племена: єм, корела, весь, іжора, меря, мурома, мещера, ерзя, мокша й інші.

4. СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ, ГОСПОДАРСТВО ТА РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ СЛОВ'ЯН

Основою племінних союзів була ***громада***, яка складалася з кількох селищ (гнізд). Важливі питання життя племінного союзу вирішувалися на ***раді старійшин***.

На чолі племінних союзів стояли вожді — ***князі***, які мали свої військові загони — ***дружини***. Князь і дружинники жили у *градах* —

укріплених племінних центрах слов'ян, поселеннях, оточених дерев'яним частоколом. Поступово гради перетворювалися в *міста* — центри перебування представників влади, а також розвитку ремесла й торгівлі.

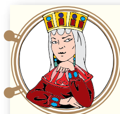
Варто запам'ятати!

Князь — воєначальник роду чи племені (племінного союзу), який стояв на чолі військової дружини; згодом — правитель держави (князівства).

Дружи́на — професійне військо у слов'ян, що складалося з найближчого оточення князя.

Основу господарства слов'ян становило орне землеробство.

На північному Правобережжі — в лісистій зоні вони займалися *підсічно-вогневим* і *перелоговим землеробством,* а в степовій — *паровим землеробством.* Згодом поширилася *двопільна система обробітку землі.*

Історичні подробиці

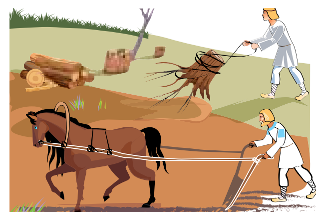
Підсічно-вогневе землеробство — ділянка під засів очищалася від дерев, які спалювалися (їх попіл слугував добривом), ділянку займали до виснаження ґрунту, потім переходили на нову.

Перелогове землеробство — виснажені ділянки землі залишалися на 8–15 років необробленими, а потім знову використовувалися.

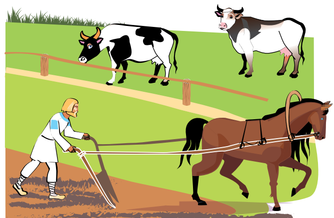
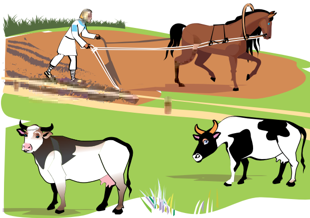
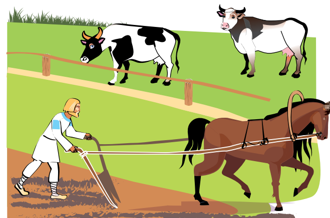
Парове землеробство — чергування обробітку полів через два-три роки.

Підсічно-вогнева система обробітку землі

Двопільна система обробітку землі

Земля у слов'ян належала всій громаді, проте поступово від громади вона переходила в індивідуальну власність окремих сімей. Поля, ліси і луки залишалися власністю всієї громади.

Розвивалося *домашнє* (*присадибне*) *скотарство* — розводили коней, биків, свиней, дрібну рогату худобу (вівці, кози), птицю.

Наші предки були вправними рибалками та мисливцями — полювали на кабана, оленя, лося, зубра, ведмедя, бобра, куницю, диких коней. Високого розвитку набули *ремесла* — обробка заліза, гончарство, ткацтво. Слов'яни були вправними ювелірами, будівельниками, бондарями (ті, хто виробляє бочки та діжки). Вони вміли обробляти деревину, камінь, виготовляти скло.

• Думки істориків

Ярослав Володарець-Урбанович про вплив контактів із сусідами на слов'ян

Вони [слов'яни] починали жити бідно, а потім потроху відбувся розвиток матеріальної культури. Внаслідок контактів із розвиненими народами, особливо з Візантією, почали запозичувати нові тенденції, технології. Особливо це проявилося в ювелірному мистецтві, обробці чорних металів. Все ж основна їхня діяльність — це сільське господарство. Вони обробляли досить легкі ґрунти, для чого не потрібні залізні знаряддя праці. Але потроху, ознайомившись з візантійським орним землеробством, зрозуміли, що якщо ти маєш залізні деталі, то можеш обробляти важкі ґрунти. А чорноземи дають кращий врожай. Тож прийшло усвідомлення, що потрібно розвиватися.

Визначте за документом, як впливали контакти слов'ян з сусідніми народами, зокрема ромеями, на їхній розвиток. Які факти змін у житті слов'ян наводить історик?

Предки українців були ***язичниками*** — поклонялися силам природи, багатьом богам.

Про давньослов'янських богів лишилося мало свідчень. У джерелах є такі імена: *Дажбог*, *Перун*, *Сварог*, *Велес*, *Мокош*, *Симаргл*. На думку деяких істориків, *Дажбог* вважався головним богом, він втілював Сонце. Бог грому та блискавки звався *Перун*, бог вогню — *Сварог*. Покровителем скотарства був *Велес*.

Капище слов'ян
(*історична реконструкція*)

Предки українців наділяли священною силою річки, озера, ліси, а також птахів, звірів. Вірили вони і в потойбічне життя. Богам приносили жертви в спеціальних місцях — *капищах*, де стояли дерев'яні та кам'яні людиноподібні ідоли. Служителів язичницького культу називали *волхвами*.

Факт чи фейк?

Однією з найвідоміших пам'яток язичницьких вірувань слов'ян вважається Збруцький (Збручанський) ідол IX ст. Знайдений хлопчаками в річці Збруч у 1848 р. ідол багатьма вченими вважався зображенням слов'янського бога Рода-Світовида. Побутує версія, що ідол стояв на г. Богит у центрі слов'янського капища, оточений вісьмома жертовними ямами. Виготовлений з вапняку чотиригранний стовп-ідол розділений на три яруси. На думку деяких учених, це відповідає уявленням слов'ян-язичників про три світи — небо, землю й потойбіччя. У Збруч ідола могли викинути в часи хрещення Русі. Нині Збруцький ідол експонується у Краківському археологічному музеї.

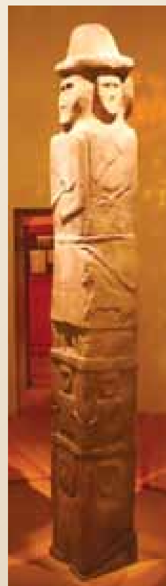
Тривалий час достовірність Збруцького ідола не викликала сумнівів. Та в 2011 р. співробітники Інституту археології НАН України Олексій Комар і Наталя Хамайко висунули версію, за якою ідол — це підробка. Мовляв, статую було виготовлено у XIX ст. на замовлення польського поета Тимона Заборовського, а згодом викинуто до річки Збруч.

Збруцький ідол. Язичницький артефакт чи фальшивка?

Тривалий час давнє походження ідола просто приймали на віру. Впевненості в цьому додавали кальцитові відклади на одній з його сторін. Перші ж природничі дослідження артефакту провели лише через сто років після його знахідки. Тоді з'ясувалося, що статуя зроблена з того самого вапняку, що зустрічається в місцевості, де її знайшли. У цьому немає нічого дивного. Але решта результатів викликали сумніви та питання. Так, поверхня відносно м'якого каменя напрочуд добре збереглася — на ній можна розгледіти весь мікрорельєф, залишений інструментами скульптора. Ба більше, на ній збереглися навіть сліди червоного пігменту. Виглядає, що ідол потрапив у воду не за століття, а за лічені десятиліття, якщо не роки до того, як його знайшли...

Є й інші аргументи, які змушують сумніватися в давньому походженні Збруцького ідола. Один з них — його вже згадана унікальність. Нічого бодай трохи подібного у східних слов'ян дослідникам невідомо. Зовсім незвичною для східних слов'ян є багатоярусна структура скульптури, а також наявність у нього чотирьох облич. Дивує і те, що він присвячений одночасно кільком божествам — це суперечить усім відомим описам слов'янських ідолів. На додачу до цього пізніші археологічні дослідження городища Замчисько, яке вважали язичницьким святилищем, показали, що тут було християнське поселення.

За матеріалами сайту «Локальна історія»

Збруцький ідол (*дохристиянська язичницька/поганська пам'ятка, IX ст., Краківський археологічний музей*)

1. Прочитайте фрагмент із статті та визначте, якими аргументами оперують учені, доводячи фейковість Збруцького ідола. Чи переконали вас ці аргументи?
2. Які дослідження ви запропонували б провести з метою визначення точного часу виготовлення пам'ятки?

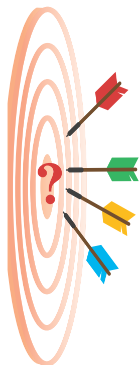
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Велике розселення слов'ян. Господарство та суспільство слов'ян»**.

- Можу назвати народи, що населяли терени України за доби Великого переселення народів.
- Можу пояснити поняття «*Велике розселення слов'ян*», «*племінний союз*», «*князь*», «*дружина*».
- Можу розповісти легенду про заснування Києва.
- Можу схарактеризувати суспільний устрій, господарство та вірування слов'ян.

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Виконайте тренувальну онлайн-вправу.

«Слов'яни в V — першій половині IX ст.»
qr.orioncentr.com.ua/c4hMB

◈ Досліджую і аналізую

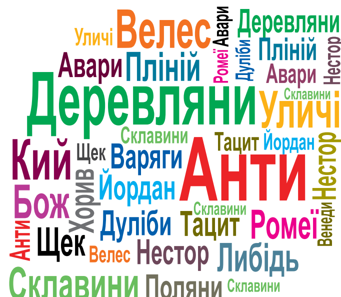
3. Уявіть себе дослідником/дослідницею археологічних памяток: розгляньте фото та визначте, які предмети на ньому зображено. Висловіть припущення, яку інформацію про життя слов'ян можна довідатися, досліджуючи ці пам'ятки.

Скарб залізних предметів райковецької археологічної культури (*кінець VII — початок X ст.*)

◈ Досліджую і аналізую

4. Розгляньте хмаринку слів. Яку інформацію в ній закодовано? Складіть із кожним словом хмаринки речення, що пояснюватиме зміст ключового слова.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

V–VII ст. Велике розселення слов'ян

УТВОРЕННЯ ДЕРЖАВИ РУСІ-УКРАЇНИ

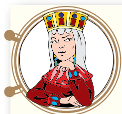
Пригадайте визначення терміна «*держава*». Назвіть ознаки держави. Що сприяло утворенню держав?

1. УТВОРЕННЯ РУСІ-УКРАЇНИ

У V–VIII ст. слов'янські племена активно об'єднувалися в племінні союзи, які сучасні історики характеризують як *вождівства*. Наприкінці IX ст. під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників розвиток слов'янських вождівств на теренах України завершився утворенням держави. Автор «Повісті минулих літ» називав її Руська земля. Михайло Грушевський запропонував називати цю державу Русь-Україна. Так її називають і сучасні українські історики.

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ РУСЬ-УКРАЇНА

Географічні	Економічні	Етнічні	Зовнішньополітичні
Вигідне розташування Києва на перетині торговельних шляхів	Розвиток господарства дозволяв виробляти додатковий продукт, який привласнювався верхівкою суспільства — князем та дружиною	Спорідненість низки слов'янських племен	Загроза сусідніх держав і племен спонукала до об'єднання

Історичні подробиці

Якщо за часів вождівства князі, дружинники, старійшини, а також жерці (на Русі їх називали волхвами) спільно з іншими членами громади обробляли землю, займалися ремеслами, торгували, то в державі верхівка суспільства вже була відокремлена від одноплемінників: старійшини лише радили князю; князь видавав закони, очолював військо під час походу та чинив суд; дружинники воювали, а волхви закликали милість богів. Державу називали княжінням або князівством, тобто княжою власністю, яка мала переходити в спадок.

Поясніть, як змінилося становище верхівки суспільства слов'ян з утворенням держави.

• Свідчать документи

Літопис руський

У рік 6360 [852], ...коли почав Михайло цесарствувати, стала називатися [наша земля] — Руська земля. А про се ми довідалися [з того], що за сього цесаря приходила Русь на Цесароград, як ото писав [Георгій] у літописанні грецькому. Тим-то і звідси почнемо, і числа положимо.

1. Яким роком датує літописець появу Русі? Чим він обґрунтовує такий вибір?
2. Чому автори підручника мусили внести в джерело уточнення у квадратних дужках?

2. ЩО ОЗНАЧАЄ ТЕРМІН «РУСЬ»

Термін ***«Русь»*** давніший, ніж сучасна назва нашої країни — Україна, яка в писемних документах вперше згадується в 1187 р. Найдавніша згадка терміна «*Русь*» міститься в Бертинських анналах — хроніці франків IX ст. — під 839 роком. Єдиної думки щодо походження назви «Русь» серед учених немає.

ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ ТЕРМІНА «РУСЬ»

Сарматська	Слов'янська	Скандинавська
Від назви сарматських племен роксоланів. Від іранського ruxs/roxs — *світлий*. ***Теорія втратила значення***	Від назв місцевих річок Рось, Росава (у Середньому Подніпров'ї)	Від скандинавського «Русь». Корінь «рос» позначає головне заняття варягів — морські грабіжницькі походи: «росер» — *судноплавання*; «русі» — *морський похід*

Скандинавська теорія походження терміна «Русь» пов'язана зі спільнотою варягів, яка походила з узбережжя Балтійського моря. Більшість сучасних істориків ототожнюють ***варягів*** з ***норманами*** (*предками сучасних шведів, данців, норвежців*). Проте є вчені, які вважають варягів слов'янами із південного узбережжя Балтійського моря. З кінця VIII до середини XI ст. нормани здійснювали воєнні напади на різні країни Європи, не оминули вони і слов'янські землі.

З другої половини IX ст. варяги наймалися до княжої дружини. Саме вони збирали з місцевих племен данину, яка використовувалася для утримання князя і дружини, перепродажу на ромейських (візантійських) ринках.

Варто запам'ятати!

Дани́на — побори, вилучення у переможених майна на користь переможців. Данина була ранньою формою збирання податків у перехідний період від вождівства до князівств.

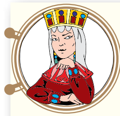

Свідчать документи

Ібн-Хордабде про руських купців (60–70-ті роки IX ст.)

Що ж стосується купців руських — вони ж суть плем'я зі слов'ян — вони вивозять хутра видри, хутра чорних лисиць і мечі з подальших кінців Славонії до Румського [Чорного] моря; і цар Рума [Імператор ромеїв] бере з них десятину. А якщо бажають, то ходять на кораблях річкою Славонії, проходять затокою хозарської столиці, де володар її бере з них десятину. Потім вони ходять морем Джурджана [Каспійське море] і виходять на будь-який їм берег — діаметр же цього моря 500 фарсангів. Іноді ж вони привозять свої товари на верблюдах у Багдад.

1. Про які історичні факти свідчить арабський мандрівник?
2. Знайдіть на карті згадані у джерелі географічні об'єкти. Які висновки про обізнаність русів з тогочасним світом можна зробити?

Історичні подробиці

Деякі люди змішують поняття ***«Русь»*** і ***«Росія»***, ***«руський»*** і ***«російський»***.

Що стосується території Русі-України, то нагадаємо, що в X–XII ст. вона перебувала в межах сучасних Київської, Чернігівської, Житомирської, частини Черкаської, Полтавської, Сумської, Вінницької областей. Мешканців цієї території — тобто представників племінних союзів полян, сіверян, деревлян — називали ***русами***, або ***русинами***. З XII ст. Руссю почали називати і західноукраїнські землі. Історично русини (руси) були предками українського народу.

Лише з середини XIII ст. назва «Русь» поширилася й на землі сучасної Росії. Підставою була належність цих земель до Київської руської митрополії та переїзд до Володимиро-Суздальського князівства Київського митрополита. Саме звідси походить назва росіян «русскій», що спочатку означало належність до «руської», тобто православної віри Київської митрополії. Місцеві жителі сучасної Росії насправді називалися або за етнічним походженням, наприклад «меря», або за державним, скажімо «московити». Політичного значення термін «русскіє» набув у XVIII ст., коли Московська держава стала називатися Російською імперією.

Ці факти і думки є важливими з огляду на те, що сучасні російські політики й історики, які з ними співпрацюють, намагаються представити історію Русі-України (інші назви у науковців — Київська держава, Київська Русь та ін.) як історію власне Росії; київських руських князів — як «російських».

Поміркуйте, чому важливо розрізняти поняття «*Русь*» і «*Росія*», «*руський*» і «*російський*».

3. ПЕРШІ РУСЬКІ КНЯЗІ

• Діємо: практичні завдання

Опрацюйте навчальний текст та історичні документи на *с. 25–26*. Знайдіть відповіді на запитання:

1. Якими були причини, результати і наслідки походу русів на Константинополь у 860 р.?
2. Як літописець описує причини поразки русів? Чому він вважав цей факт важливим?
3. Поміркуйте, чи взаємовигідними були русько-візантійські відносини. Обґрунтуйте свою думку.
4. За легендами, на основі згаданого в Літописі руському сюжету постало популярне християнське свято, яке символізує покровительство Богородиці над людьми за допомогою свого одягу. Дізнайтеся, яку назву має це свято.
5. Чому деякі історики вважають, що художник зробив помилку, коли малював прапор русів (*див. мініатюру на с. 26*)? Чому вони так думають?

За свідченням «Повісті минулих літ», першими київськими князями були **Аскольд** і **Дір**. Попри спільну згадку про князів у літописах, історики вважають постать Діра напівлегендарною.

Аскольд, влада якого поширювалася найімовірніше на полян, намагався посилити свій вплив на підлеглій території. У **860 р.** Аскольд із військом і невеликим флотом пішов на свого південного сусіда — могутню Імперію ромеїв (Візантію).

Скориставшись відсутністю візантійського імператора Михайла III, войовничі руси зруйнували околиці Константинополя і змусили візантійців укласти торговельний договір. Аскольд із дружиною, можливо, здійснив проти Візантії кілька походів. Невипадково в ті часи сучасне Чорне море почали називати Руським морем.

Руси й надалі залишалися язичниками. А ось князь Аскольд, якщо вірити літописцю, після походу 860 р. прийняв християнство. Втім масової християнізації Русі в ті часи не відбулося.

Князь київський Аскольд (*мозаїка зі станції метро «Золоті ворота», м. Київ*)

Розгляньте зображення як джерело історичної інформації. Що «повідомляє» мозаїка про князя Аскольда відвідувачам метро?

Свідчать документи

Літопис руський

Рушив Аскольд і Дір на Греків, і прийшов [туди] в чотирнадцятий рік [після першого походу Русі на] Михайла-цесаря. А цесар [Михайло тоді] був у поході на агарян. І коли дійшов він до Чорної ріки, єпарх [Орифа] послав йому вість, що русь іде на Цесароград. І вернувся цесар. А ці [руси] в середину Суда увійшовши, вчинили убивство багатьох християн і Цесароград двомастами кораблів оточили. Цесар же ледве в город увійшов, і з патріархом Фотієм у церкві святої Богородиці, що є у Влахернах, всю ніч молитву творили. А тоді, божественну ризу святої Богородиці зі співами винісши, у море вмочили [її] полу. Була тиша, і море заспокоїлось. [А тут] одразу знялася буря з вітром, і знову встали великі хвилі, і кораблі безбожної русі розметало, і до берега пригнало, і побило їх [так], що мало їх вибавилося з такої біди і до себе повернулося.

Похід Аскольда на Константинополь (*мініатюра з Радзивіллівського літопису, XV ст.*)

Думки істориків

Михайло Грушевський про наслідки походу 860 р. на Константинополь

Цей сміливий напад на саму столицю змусив візантійський уряд знову зайнятися Руссю. Було вислано послів до руських князів з багатими дарами, коштовними грецькими матеріями та одягом, шовковими, тканими золотом та сріблом. Вони уклали мирний трактат з князями, а єпископ, висланий з посольством, умовив багатьох хреститися. Греки розповідають, що й тут не обійшлося без дива. Русь, слухаючи розповідь єпископа, заявила бажання, щоб він і перед ними здійснив яке-небудь диво з тих, про які так багато їм розповідає: запропонували йому покласти у вогонь євангеліє, яке він тримав у руках, і якщо воно залишиться неушкодженим, …тоді вони охрестяться. Єпископ поклав євангеліє у вогонь, і воно справді залишилось цілим, і тоді багато Русі хрестилося…

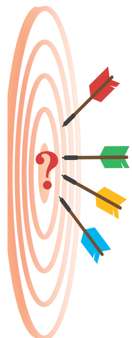
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Утворення держави Русі-України»**.

- Можу пояснити значення понять «*держава*», «*данина*», «*Русь*», «*християнство*».
- Можу назвати передумови виникнення держави в слов'ян.
- Можу пояснити зміст теорій походження назви «*Русь*» та чому важливо розрізняти назви «*Русь*» і «*Росія*».
- Можу визначити наслідки діяльності князя Аскольда для Русі.

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

◈ Досліджую і аналізую

2. Розпочніть у робочому зошиті заповнювати подану таблицю. Визначте спільні й відмінні риси правління князів/княгинь.

Політика перших руських князів (у другій половині IX – наприкінці X ст.)			
Князь/княгиня	**Роки правління**	**Внутрішня політика**	**Зовнішня політика**

◈ Мислю творчо

3. Чому, на вашу думку, зберігається пам'ять про князя Аскольда в сучасній Україні? Дізнайтеся, яким ще історичним діячам присвячені пам'ятні монети України. Підготуйте творчий проєкт «Пам'ятні монети на честь князів Русі-України» (*спільна презентація, лепбук тощо*).

Срібна монета НБУ «Аскольд» (*серія «Княжа Україна», 1999 р.; реверс*)

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

середина IX ст. утворення князівства Аскольда і Діра на землях полян

860 р. похід князя Аскольда на Константинополь; хрещення Аскольда

СТАНОВЛЕННЯ РУСІ-УКРАЇНИ ЗА ОЛЕГА ТА ІГОРЯ

Поміркуйте, чому походи руських князів були спрямовані саме на Константинополь. Пригадайте, які наслідки для Русі мали перші контакти з Візантією.

1. ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КНЯЗЯ ОЛЕГА (882–912 рр.)

• **Діємо: практичні завдання**

Продовжте в робочому зошиті заповнювати таблицю «Політика перших руських князів (у другій половині IX — наприкінці X ст.)» (*с. 27*).

У «Повісті минулих літ» автор розповідає легенду про варязького князя Рюрика, який у середині IX ст. заволодів Новгородом. Його начебто «призвали» на правління місцеві слов'яни.

Нині очевидно, що дані літопису недостовірні, оскільки, за даними археології, у IX ст. Новгорода біля озера Ільмень ще не було.

На південь, за наказом описаного літописцем Рюрика, річками в пошуках Константинополя рушив загін літописного **Олега** (це старошведське ім'я походить від Helgi — *віщий*; *той, хто пророкує майбутнє*). Більшість сучасних істориків вважає особу Олега теж легендарною (як і Рюрика), — такою, якої насправді не було. Найімовірніше, літописець, який писав на початку XII ст., мало що знав про події кінця IX ст. і об'єднав кількох князів під одним іменем — ***Олег***. У будь-якому разі в джерелах сусідніх із Руссю держав Олега не згадують. Водночас із літописним Олегом до Києва прибув малолітній син легендарного Рюрика **Ігор**, який є історичною особою.

Найвірогідніше, у Києві відбувся переворот на користь князя-зайди, язичника Олега. Під час перевороту місцеве населення, яке не було прихильне до князя-християнина Аскольда, підтримало князя-язичника.

• **Свідчать документи**

«Повість минулих літ» про похід князя Олега на Київ (882 р.)

У рік 6390 [882]. Вирушив у похід Олег, взявши з собою багато воїнів: варягів, чудь, слов'ян, мерю, весь, кривичів [...]. І прийшли до гір київських, і довідався Олег, що княжать тут Аскольд і Дір. Сховав він одних воїнів у човнах, а інших позаду, а сам пішов до гір, несучи дитину Ігоря. [...] І послав до Аскольда і Діра, кажучи їм, що, мовляв: «Ми, купці, йдемо до греків від Олега і од Ігоря-княжича. Прийдіть до нас, до родичів своїх».

Коли Аскольд і Дір прийшли, всі воїни, які поховалися, вискочили з човнів, і сказав Олег Аскольду й Діру: «Не князі ви і не княжого роду, але я княжого роду», а коли винесли Ігоря, додав: «Ось він син Рюрика». І вбили Аскольда і Діра, віднесли на гору і поховали: Аскольда — на горі, яка називається нині Угорське [...]; на тій могилі [стоїть церква] Святого Миколая; а Дірова могила — за церквою Святої Ірини. І сів Олег княжити в Києві, і мовив Олег: «Хай буде се мати городам руським». І були у нього варяги, і слов'яни, і інші, що прозвалися Руссю [...].

Аскольдова могила (*нині церква Святого Миколая в Києві; малюнок письменника і художника Тараса Шевченка, 1846 р.*)

1. Яким чином Олегові, за літописом, вдалося захопити Київ?
2. Якою була доля Аскольда і Діра?

Таким чином, за літописом, у **882 р.** відбулося об'єднання північних і південних руських земель Олегом. Проте насправді сучасні історики припускають, що Олег об'єднав під своєю владою деякі слов'янські племінні союзи, взяв під контроль важливий торговельний центр — Київ.

Свідчать документи

Літопис руський про княжіння Олега в Києві і приєднання деревлян, сіверян, уличів, радимичів і тиверців до Русі (80-ті роки IX ст.)

У рік 6391 [883]. Почав Олег воювати проти деревлян і, примучивши їх, став із них данину брати по чорній куниці.

У рік 6392 [884]. Пішов Олег на сіверян, і побідив сіверян, і наклав на них данину легку. І не велів він їм хозарам данину давати, сказавши: «Я їм противник, і вам нічого давати».

У рік 6393 [885]. Послав Олег [послів] до радимичів, питаючи: «Кому ви данину даєте?». Вони ж сказали: «Хозарам». І мовив їм Олег: «Не давайте хозарам, а мені давайте». І дали вони Олегові по шелягу (срібна чи золота монета), як ото й хозарам давали.

1. Які племена підкорив Олег?
2. Яку інформацію про відносини слов'ян із сусідами можна довідатися з літопису?
3. Уявіть себе дослідником/дослідницею історичних документів — поясніть, чому до років літопису історики дали уточнення за сучасним літочисленням у квадратних дужках.

Русь-Україна за перших князів

- Імовірне князівство легендарного Рюрика у 873–882 рр.
- Імовірне князівство Аскольда у 882 р.
- Держава Олега у 882–885 рр.
- Розширення території Русі за Ігоря в 940-х рр.
- Завоювання Святослава (964–972 рр.)
- Походи київських князів
- 965 Битви князя Святослава
- Нетривалі територіальні надбання Святослава в Болгарії (968–971 рр., потім – у складі Імперії ромеїв)
- Кордони Русі-України наприкінці князювання Святослава
- Імперія ромеїв
- Інші держави
- Кордони сучасної України

1. Якими територіями, за літописом, володів Олег?
2. Чому саме Київ став столицею держави?
3. Покажіть торговельний шлях «із варягів у греки».
4. Які факти з історії Русі-України «повідомляє» карта?

Усі підвладні князю племена платили йому данину, головною формою якої було ***полюддя***. Розмір данини точно не встановлювався, що могло призводити до зловживань. Полюддя було головним засобом існування князя і дружини. Надлишок зібраного князі через купців перепродували в Імперії ромеїв та інших країнах. Це давало їм можливість придбавати для себе дороге іноземне озброєння, гарних коней, одяг та обладунки.

Варто запам'ятати!

Полю́ддя (*від «ходіння по людях»*) — збирання натуральної данини з підлеглого населення Русі, яке провадив щозими київський князь або його намісник.

Великі прибутки Київ отримував не тільки з підкорених племен. Київський князь контролював обидва великі торговельні шляхи, що проходили через Київ, — шлях із півночі на південь «із варягів у греки» та зі сходу на захід (частина арабського «срібного шляху»). Це приносило величезні прибутки, оскільки всі купці, що доставляли товар водою або суходолом, платили торговельний збір — *мито*.

З іменем Олега пов'язують легендарний морський похід 907 р. на Константинополь. Кмітливому Олегу вдалося досягти успіху.

Свідчать документи

Літопис руський про похід Олега на Константинополь (907 р.)

У рік 6415 [907]. Пішов Олег на греків, Ігоря зоставивши в Києві. Узяв же він множество варягів, і словен, і чуді, і кривичів, і мері, і полян, і сіверян, і деревлян, і радимичів, і хорватів, і дулібів, і тиверців [...].

Штурм Олегом Царгорода (*малюнок із Радзивіллівського літопису кінця XV ст.*)

І прибув він до Цесарограда, а греки замкнули Суд і город заперли. І вийшов Олег на берег, і повелів воям виволокти кораблі на берег. І попустошив він довкола города [...].

І повелів Олег воям своїм колеса зробити і поставити кораблі на колеса. А коли настав попутний вітер, напнули вони вітрила, [рушили] з поля, і пішов [Олег] до города.

1. Як Олегові вдалося досягти успіху в поході?
2. Які слов'янські племінні союзи брали участь у штурмі Константинополя?
3. Про що свідчить наявність неслов'янських племен серед Олегового війська?
4. Чи можливо здійснити сухопутну подорож під вітрилами? Які фізичні умови, на вашу думку, для цього необхідні?

Наслідком походу стала вигідна для русів торговельна угода 911 р., зміст якої зберігся лише в «Повісті минулих літ». Літописець зазначає, що руським купцям:

- надавалося право безмитної торгівлі в Константинополі;
- дозволялося жити поблизу столиці Імперії ромеїв, а ромеї постачали їм все необхідне для морських переходів.

У часи Олега руські загони ходили походами і на Каспійське море проти Арабського халіфату. Можливо, в одному з них і загинув Олег. Хоча, за літописом, він помер від укусу змії.

2. ПРАВЛІННЯ КНЯЗЯ ІГОРЯ (912–945 рр.)

Князь Ігор Старий (*мозаїка зі станції метро «Золоті ворота», м. Київ*)

Після смерті Олега київським князем став **Ігор**. Це реальна історична особа, яка зафіксована не лише в руських літописах. У набагато пізніші часи була придумана легенда про «династію Рюриковичів». Натомість у літописних джерелах згадки про Рюриковичів немає, хоча описуються Ольговичі, Володимировичі, Романовичі, Ярославичі тощо.

До успіхів князя Ігоря можна віднести союз із печенігами — новими кочовиками причорноморських степів.

А от похід на Імперію ромеїв у 941 р. закінчився поразкою руського флоту біля містечка Ієрон. Ромеї спалили руський флот за допомогою «грецького вогню» — легкозаймистої суміші на основі смоли, сірки, селітри та нафти. Вона горіла й на воді. Метали її з труб-сифонів, укріплених у позолоченій пащі лева, встановленій на носі візантійського корабля.

У 944 р. Ігор здійснив більш вдалий похід на Імперію ромеїв і домігся укладення нової угоди. Щоправда, вона була не такою вигідною, як попередня — руси мали сплачувати мито. Ромеї обмежували кількість руських товарів на своєму ринку.

Ігор намагався зберегти прибутки, збільшуючи розмір полюддя. Так, він кілька разів поспіль зібрав його з деревлян. Наслідком цього стало повстання деревлян і загибель князя Ігоря у 945 р.

Археологічні розкопки підтверджують і розширюють наші знання про повстання: саме в 940–950-х роках було спалено велику кількість слов'янських городищ від Дніпра до Дністра. Отже, проти князя повстали не лише деревляни, а й уличі.

Свідчать документи

Літопис руський про убивство деревлянами київського князя Ігоря (945 р.)

У рік 6453 [945]. У той рік сказала дружина Ігореві: «[...] Підемо, княже, з нами по данину, та й ти здобудеш, і ми». І послухав їх Ігор — пішов до деревлян за даниною, і додав до колишньої данини нову, і творили насильство над ними мужі його. [...] Коли ж ішов він назад, порозмисливши, сказав своїй дружині: «Ідіте з даниною додому, я повернуся і позбираю ще». І відпустив він дружину свою додому, а сам з малою частиною дружини повернувся, бажаючи більшого багатства. Деревляни ж, почувши, що йде знову, радилися з князем своїм Малом: «Якщо внадиться вовк по вівці, то виносе все стадо, якщо не уб'ють його. Так і цей: якщо не вб'ємо його, то всіх нас погубить». [...] І деревляни, вийшовши з міста Іскоростеня, [...] вбили Ігоря, і дружину його, оскільки було їх мало.

Вбивство деревлянами князя Ігоря (*малюнок із Радзивіллівського літопису кінця XV ст.*)

1. Де відбуваються зазначені події?
2. Хто очолив повстання деревлян? Чому деревляни вбили Ігоря?

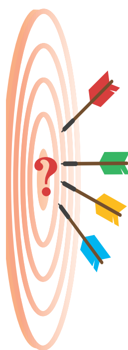
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Становлення Русі-України за Олега та Ігоря»**.

- Можу показати на карті територію Русі-України, напрямки походів Олега й Ігоря.
- Можу визначити причини й наслідки походів князів Олега та Ігоря на Константинополь.
- Можу схарактеризувати зовнішню політику перших руських князів.
- Можу пояснити причини повстання деревлян проти Ігоря.

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Упорядкуйте хронологічну послідовність. Укладіть задачі на лічбу часу.

3. Виконайте тренувальну онлайн-вправу.

«Перші князі Русі-України»
qr.orioncentr.com.ua/1aqao

◈ Досліджую і аналізую

4. Проаналізуйте історичний мем:
а) визначте, які історичні події лягли в основу мему;
б) перевірте та поясніть, чи правильною є історична інформація мему.

5. Обговоріть у класі результати роботи з таблицею «Політика перших руських князів (у другій половині IX — наприкінці X ст.)» (*с. 27*).

◈ Мислю творчо

6. Виконайте ілюстрований творчий проєкт «Перші руські князі» (*лепбук, сенкан, мультимедійна презентація — на вибір*).

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:
882 р. літописне об'єднання північних і південних руських земель Олегом

РУСЬ-УКРАЇНА ЗА ОЛЬГИ ТА СВЯТОСЛАВА

Назвіть досягнення і прорахунки в діяльності князів Олега та Ігоря. Які наслідки для руської держави мала діяльність Олега й Ігоря?

1. ДІЯЛЬНІСТЬ КНЯГИНІ ОЛЬГИ (945–964 рр.)

• Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом параграфа, завершіть укладання таблиці «Політика перших руських князів (у другій половині IX — наприкінці X ст.)» (*с. 27*). Самостійно визначте заходи внутрішньої і зовнішньої політики Ольги та Святослава за текстом підручника. Назвіть спільні й відмінні риси правління князів.

Наступницею князя Ігоря стала його дружина **Ольга**. Ольга правила Руссю до змужніння їхнього сина Святослава. Вона жорстоко помстилася деревлянам за вбивство свого чоловіка, князя Ігоря.

• Свідчать документи

Літописець описав кілька варіантів помсти княгині Ольги деревлянам. Ось один з них.

Сказала ж їм (деревлянам) Ольга: «[...] дайте мені від кожного двору по три голуба та по три горобці. Я ж не хочу покласти на вас тяжкі данини, як чоловік мій, тому-то і прошу у вас мало [...]». Деревляни ж, зрадівши, зібрали від двору по три голуби і по три горобці і послали до Ольги з поклоном. [...] Ольга ж, роздавши воїнам — кому по голубу, кому по горобцеві, наказала прив'язати кожному голубу і горобцеві трут, завертаючи його в невеликі хустинки і прикріплюючи ниткою до кожної птиці. І коли стало сутеніти, наказала Ольга своїм воїнам пустити голубів і горобців. Голуби ж і горобці полетіли до своїх гнізд: голуби в голубники, а горобці під стріхи. [...] І не було двору, де б не горіло. [...] І так взяла місто (Іскоростень) і спалила його, міських же старійшин забрала в полон, а інших людей убила, третіх віддала в рабство мужам своїм.

1. Які риси характеру княгині Ольги відобразив літописець?
2. Дайте власну оцінку діям княгині Ольги.

Які легенди не описував би нам літописець, достеменно відомо, що Ольга остаточно підпорядкувала Києву землі деревлян. В Іскоростені своїх князів уже не було — містом, як і Новгородом, правив намісник київського князя.

Також княгиня була змушена розпочати зміни, які ми, сучасники, називаємо ***реформами***:

- створено осередки центральної князівської влади на місцях і місця збирання данини (літописець називав їх *погости*);
- установлено порядок збирання данини та її розміри (*уроки*).

- Свідчать документи

Літопис руський про діяльність київської княгині Ольги (946–947 рр.)

У літо 6454 [946]. І пішла Ольга з сином своїм і з дружиною по Деревлянській землі, встановлюючи розпорядок данини і податків. І існують місця її стоянок і полювань досі.

У літо 6455 [947]. Вирушила Ольга до Новгорода і встановила по Мсті погости і данини і по Лузі — оброки і данини.

1. Що означають слова «*погости*», «*данина*», «*уроки*»?
2. Знайдіть у додаткових джерелах інформації значення слова «*оброк*».

За часів княгині Ольги на землях Русі фактично закінчився період вождівства та розпочався період князівства. Вождівство існувало завдяки ненормованій данині (полюддю) підкорених племен і вряди-годи присутності князівської влади на підкорених територіях. Тепер же з'являється держава-князівство з *погостами* — осередками центральної київської влади на місцях. Київ утвердився як столиця держави.

Реформи княгині Ольги були важливим кроком перетворення племінних княжінь на державу Русь-Україну.

Головною метою зовнішньої політики княгині Ольги стало розширення зв'язків із сусідніми державами мирним дипломатичним шляхом. Передусім княгиню цікавили добросусідські відносини з Імперією ромеїв. Вона спорядила мирне посольство і сама їздила до Візантії (946 або 957 р.).

За легендою, у Царгороді Ольга прийняла хрещення від візантійського імператора Костянтина VII Багрянородного і намагалася

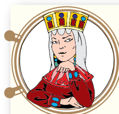
Княгиня Ольга (*фрагмент пам'ятника княгині Ользі, святому апостолу Андрію Первозваному та просвітителям Кирилу і Мефодію в Києві; монумент споруджений у 1911 р. (скульптор — Іван Кавалерідзе), відбудований у 1996 р.*)

Які риси характеру княгині намагався передати скульптор?

одружити свого сина Святослава з його донькою. Ставши хрещеною дочкою імператора, Ольга продемонструвала свою духовну спорідненість з могутньою Візантією.

Ольга також налагодила відносини із Священною Римською імперією, відряджаючи своїх послів до імператора Оттона I та приймаючи послів від нього. У 961 р. у Київ на запрошення княгині Ольги для християнізації Русі приїздив представник Папи Римського єпископ Адальберт. Проте місія виявилася невдалою. Частина істориків пов'язує це з конфліктом між християнкою Ольгою та її сином Святославом, який залишався язичником.

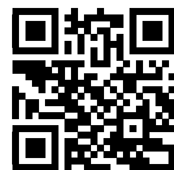
Християнська церква канонізувала княгиню Ольгу як рівноапостольну, зарахувавши до лику святих. Її пам'ять вшановується і православною, і католицькою церквами. У пізніші часи княгиню нарекли прізвиськом Мудра.

Історичні подробиці

Перегляньте відео і дайте відповіді на запитання.

1. Які факти біографії княгині Ольги повідомляють автори?
2. На яких рисах характеру княгині вони наголошують?
3. У чому, на думку авторів, полягає історичне значення діяльності княгині Ольги?

Відео «Таємна історія княгині Ольги» (тривалість 04 хв 44 с) **qr.orioncentr.com.ua/2Lnby**

2. ПРАВЛІННЯ КНЯЗЯ СВЯТОСЛАВА ІГОРЬОВИЧА (964–972 рр.)

Коли **Святослав**, син Ольги й Ігоря, досяг повноліття, мати передала йому управління державою. В історію Святослав увійшов під різними прізвиськами — ***Завойовник, Хоробрий, Славний***. За літописними свідченнями, Святослав залишався язичником, не бажаючи хреститися, як мати.

Князь поставив за мету розширити межі своїх володінь і тому своє правління провів у походах. У 964 р. Святослав повів свої війська на береги річок Ока й Волга. Він підкорив в'ятичів, завдав удару волзьким булгарам і буртасам (мордві).

Свідчать документи

Літописець характеризує Святослава як князя-воїна: «У походах він ходив легко, мов пардус (гепард) і багато воював. Не возив він за собою у походах ні воза, ні казанів... Не мав ні шатра. А коли князь виступав, то посилав [послів] у інші землі зі словами: «*Іду на ви*» (*Іду на вас*)».

Діємо: практичні завдання

Печатка князя Святослава Ігорьовича, знайдена під час розкопок найдавнішої Десятинної церкви

Емблема Сил спеціальних операцій ЗСУ з символами князя Святослава

1. Розгляньте печатку князя Святослава. Який знак мав князь?
2. Який елемент оздоблення печатки дає підстави деяким історикам сумніватися у твердженні літописця, що Святослав був язичником?
3. Знайдіть на емблемі Сил спеціальних операцій ЗСУ символи князя Святослава. Поміркуйте, з якою метою вони використані в символіці сучасних Збройних сил України.

965 р. Святослав зі своїм військом напав на Хозарський каганат. Були зруйновані столиця каганату Ітиль і місто Семендер на березі Каспійського моря. Під час цього походу Святослав підкорив своїй владі також північнокавказькі племена ясів і косогів (осетини і адиги). Після цих подій Хозарський каганат почав занепадати.

Проте подолавши могутнього сусіда, Святослав відкрив шлях у причорноморські степи для нових хвиль кочових племен, що почали прибувати в Причорномор'я із-за Волги.

Після перемоги на Сході Святослав у 968 р. вирушив у свій перший похід проти Болгарського царства. Він допоміг візантійському імператорові Никифору II Фоці придушити повстання болгар, які прагнули незалежності від Імперії ромеїв, і підкорив майже всю східну Болгарію.

Святослав навіть хотів перенести столицю в Подунав'я, до м. Преслава (Переяславця), кажучи: «*Не любо мені є в Києві жити. Хочу жити я в Переяславці на Дунаї, бо то є середина землі моєї. Адже там усі добра сходяться: із Греків паволоки, золото, вино й овочі різні, а з Чехів і з Угрів — серебро й коні, із Русі ж — хутро і віск, і мед, і челядь*».

Тим часом колишні союзники Святослава — печеніги — напали на Київ. Князь повернувся до столиці, де Ольга зустріла його докорами за те, що він не боронить батьківської спадщини. Проте невдовзі мати померла.

А князь із дружиною 970 р. вирушив у другий похід на Болгарію. Проте ситуація змінилася, і Святослав тепер воював з колишніми союзниками — ромеями. В Імперії ромеїв відбувся

династичний переворот. Замість Никифора II Фоки, для якого руси були союзниками, трон захопив енергійний полководець Іоанн І Цимісхій. Святославу разом із союзними болгарами, угорцями та частиною печенігів вдалося спочатку завдати відчутного удару могутній імперії. Але 971 р. на підході до Константинополя військо Святослава було розбите.

Візантійський імператор повів армію у Болгарію і захопив її столицю. Після тримісячної облоги військ Святослава у фортеці Доростол Святослав погодився укласти мир і відступив із Болгарії.

Князь Святослав (*мозаїка зі станції метро «Золоті ворота», м. Київ*)

За угодою з Візантією, Святослав зрікся своїх володінь на Балканах, обіцяв не піднімати зброю проти імперії. Ромеї не перешкоджали руському війську повернутися додому. Проте під час повернення частина військ на чолі з князем біля Дніпрових порогів потрапила в пастку печенігів. У бою Святослав загинув.

За легендою, із черепа князя-воїна печеніги зробили чашу, вважаючи, що пиття з неї зробить і їх такими ж непереможними, як Святослав. Пізніші літописні джерела наводять напис, зроблений печенігами на чаші: «*Чужих бажаючи, своє погубив*».

Свідчать документи

Візантійський хроніст Лев Диякон про зовнішність князя Святослава Ігорьовича

Ось якою була його (князя Святослава) зовнішність: середнього зросту, не надто високого і не дуже низького, з кошлатими бровами і ясно-синіми очима, ніс короткий, з негустою бородою, з густим, дуже довгим волоссям над верхньою губою. Голова в нього була зовсім гола, але з одного боку її звисало пасмо волосся — ознака знатності роду; міцна потилиця, широкі груди та всі інші частини тіла були цілком співмірні, однак виглядав він похмурим і диким. В одне вухо його була вдіта золота сережка; вона була прикрашена карбункулом, обрамленим двома перлинами. Одежа його була біла і відрізнялася від одежі його наближених тільки чистотою.

Подумайте, на яких воїнів пізнішої доби був схожий князь Святослав. Аргументуйте свою думку.

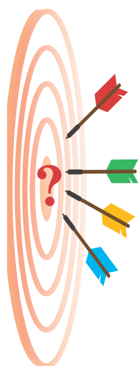
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Русь-Україна за Ольги та Святослава»**.

Можу пояснити значення понять «*реформи*», «*данина*», «*погост*», «*уроки*», «*оброк*».

Можу назвати події за правління Ольги та Святослава.

Можу визначити значення діяльності княгині Ольги для розвитку Русі-України.

Можу схарактеризувати князя Святослава як історичну особистість.

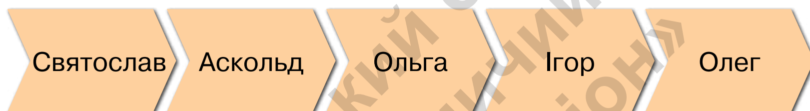

Прекрасно

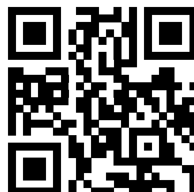

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Упорядкуйте лінію часу правління князів Русі. Складіть задачу на лічбу часу в межах заданої хронології.

3. Складіть онлайн-пазл.

Русь-Україна за Ольги та Святослава (*середина — друга половина Х ст.*) **qr.orioncentr.com.ua/yWERf**

◈ Досліджую і аналізую

4. Обговоріть у класі результати роботи з таблицею «Політика перших руських князів (у другій половині IX — наприкінці X ст.)» (*с. 27*). Визначте спільні й відмінні риси правління Ольги та Святослава.

◈ Мислимо творчо

5. Уявіть, що Ольга і Святослав живуть у наші часи та є активними користувачами соціальних мереж. Розробіть макет блогу діячки/діяча: придумайте обкладинку, аватарку, напишіть два-три мінідописи від їхнього імені про визначні події їх правління.

6. Напишіть сенкани «Олег Віщий», «Ігор Старий», «Ольга Мудра», «Святослав Хоробрий» (*скористайтеся пам'яткою «Як написати сенкан» на с. 191*).

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

945–964 рр. правління княгині Ольги

964–972 рр. правління князя Святослава Ігорьовича

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 1 «ВИНИКНЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ РУСІ-УКРАЇНИ»

1. ІСТОРИЧНИЙ ЛАБІРИНТ

Пройдіть стежкою історичного лабіринту й дайте відповіді на запитання.

2. ХРОНОЛОГІЧНА РОЗМИНКА

Пригадайте найважливіші події часів становлення Русі-України:

а) назвіть історичні події, зображені на літописних мініатюрах;

б) розташуйте ілюстрації в хронологічній послідовності;

в) запропонуйте історичні події, якими варто доповнити подану лінію часу;

г) використовуючи зображені події, складіть власну задачу на лічбу часу та запропонуйте розв'язати її однокласникам/однокласницям.

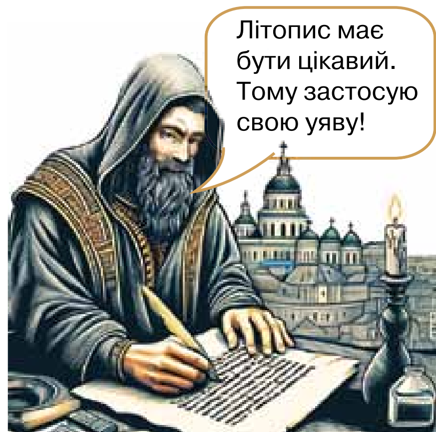

3. ЛІТОПИСИ ІЗ ЗАГАДКОЮ

Уявіть, що один із літописців вирішив написати свій скорочений варіант літопису. Прочитайте уривки такого літопису і проаналізуйте їх: визначте, де правда, а де — вигадка, де факти, а де — судження. Свою думку обґрунтуйте.

Уривок 1. Аскольд і Дір вирішили піти походом на Константинополь. Дір глянув на море і сказав:

— Аскольде, море глибоке, чи не потонуть в ньому наші плоти?

Аскольд відповів:

— Сину, не переймайся. Давай почекаємо зими і рушимо по льоду на санях.

Уривок 2. Одного разу до Аскольда прибіг захеканий боярин:

— Князю! Твоя дружина, Ольга, поїхала до Константинополя!

— Пройтися по магазинах? — хмуриться Аскольд.

— Ні! Вона ж там хреститися хоче!

— А що, якщо я теж хрещуся?

— Ти?! — вигукує боярин. — А як же наші боги?

— А ми їх теж хрестимо! — знизує плечима Аскольд. — Будемо їм молитися, але під новими християнськими іменами. Ольга і не помітить.

Уривок 3. Князь Олег хотів торгувати з ромеями, але коли підійшов до стін Константинополя, не знав, як до нього потрапити. Він закричав:

— Впустіть мене до міста! Бо я візьму його приступом!

Зі стін йому відповів сам імператор:

— Друже, обійди стіни справа, там є ворота. Зайди через них і торгуй!

Уривок 4. Одного дня Олег дізнався, що на Русь напали орди варягів і почали вимагати данини. Через кілька днів Олег з дружиною підійшов до кочовища варягів і закричав:

— Якщо внадиться вовк по вівці, то виносе все стадо, якщо не уб'ють його. Так і ваш хан: якщо не вб'ємо його, то всіх нас погубить.

— Йдемо на ви, — вигукнули варяги і пішли в битву.

І була битва велика, і подолали варяги Олега, і захопили Київ.

Уривок 5. Князь Ігор скаржиться своєму другові:

— Весь час треба воювати, думати про державу, про народ…

— Але ж ти, князю, дуже розумний. Справляєшся! — відповідає боярин.

— Не завжди! Ось, іду війною на деревлян, а тут жінка каже: «Ігорю, не забудь купити молока і хліба!» І тепер я сиджу на коні, думаючи не про ворога, а про закупівлі!

Уривок 6. Княгиня Ольга вирішила відпочити зі своїми подругами у спа-салоні. Після процедур вони сідають у відпочинкові крісла. Одна з подруг запитує:

— Олюню, а що тобі найбільше подобається у нашому новому спа?

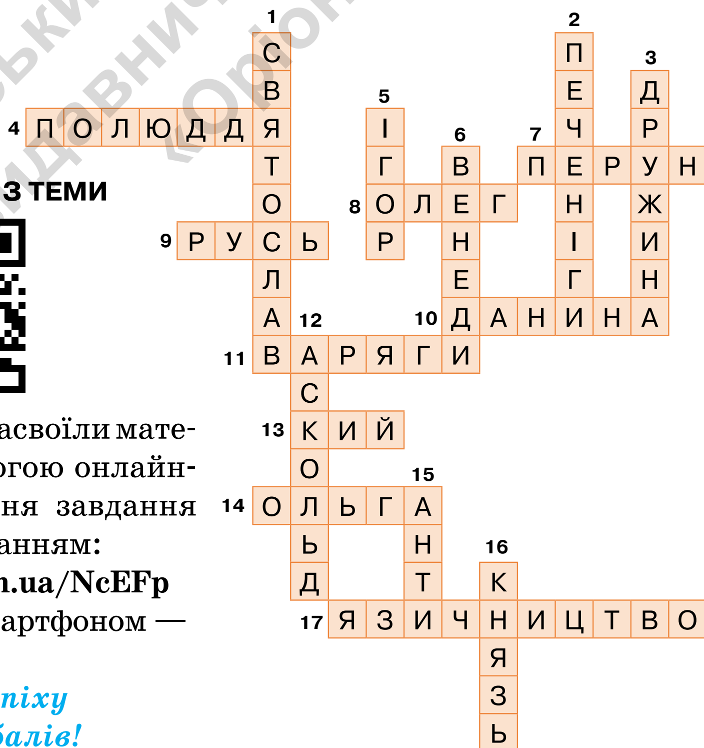
Ольга посміхається й відповідає:

— Найбільше подобається те, що жоден ворог не може мене тут знайти, коли я хочу трохи відпочити від війн та політики!

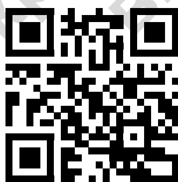
Уривок 7. Якось князь Святослав пішов походом на хозарів і випадково захопив Болгарію. Доки він був у поході, на його країну напали ромеї, тож він мусив просити поміч у союзних печенігів. Цей союз слов'ян-деревлян і печенігів-полян назвали Руссю.

4. КРОСВОРД НАВПАКИ

Складіть до розгаданого кросворда запитання. Намагайтеся сформулювати їх якомога лаконічніше.

5. ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми, за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

qr.orioncentr.com.ua/NcEFp

або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху
та високих балів!

РОЗДІЛ 2

РУСЬ-УКРАЇНА наприкінці X – у першій половині XI ст.

§ 7 КНЯЗЬ ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ. УПРОВАДЖЕННЯ ХРИСТИЯНСТВА

1. Пригадайте, коли зародилося християнство. Які його особливості як релігії? 2. Хто з перших правителів Русі приймав хрещення? 3. Яку роль відігравало християнство у створенні середньовічних держав Європи?

• Діємо: практичні завдання

Розпочніть заповнювати у своєму робочому зошиті подану таблицю.

Діяльність руських князів наприкінці X — у першій половині XI ст.			
Князь	Роки правління	Внутрішня політика	Зовнішня політика

1. ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ВОЛОДИМИРА СВЯТОСЛАВИЧА (980–1015 рр.)

Піднесення політичної і економічної могутності Русі-України пов'язане з правлінням князя **Володимира Святославича** (названого згодом **Великим**) і його сина **Ярослава Володимировича (Мудрого).**

Ще малим хлопцем Володимир був намісником Новгорода від імені батька — князя Святослава. По смерті Святослава між його трьома синами — Ярополком, Олегом та Володимиром — розгорнулася боротьба за одноосібне правління країною. У ході боротьби Олег загинув, і київський престол спочатку посів Ярополк, а Володимир втік «за море», найімовірніше у Скандинавію. Проте через деякий час він повернувся і з допомогою варязьких найманців повернув собі Новгород, а в 980 р. захопив і Київ. Ярополк же загинув.

Читаємо й розуміємо

Під час знайомства з діяльністю князя Володимира доберіть у тексті параграфа інформацію, що лягла в основу такого зображення князя.

Мозаїчна ікона святого Володимира (*робота художника Уго Мацції, собор Святого Петра у Ватикані, 1989 р.*)

Ще під час походу з Новгорода на Київ Володимир захопив *Полоцьке князівство*, підкорив *кривичів, дреговичів і сіверян*. Підкорив Володимир і плем'я *білих хорватів* у Прикарпатті. Верхню Наддністрянщину було остаточно включено до складу Русі. Князь також підкорив племена *в'ятичів* і *радимичів*.

Головною метою князя стало посилення князівської влади та розширення кордонів держави. Тому Володимир розпочав реформи.

Володимир усунув від влади всіх князів слов'янських племінних союзів, ліквідувавши племінні княжіння. Частину князів разом з їхнім оточенням переселив на південні кордони Русі для захисту від кочовиків — *печенігів*. Володимир поділив державу на землі (округи), де правили його сини. Такі зміни сучасні історики називають ***адміністративною реформою***.

За правління Володимира розпочалася активна розбудова фортець і міст, що були центрами князівської влади над підкореними племенами: Чернігова, Володимира на Волині, Переяслава та Василіва (нині Васильків).

Свідчать документи

Літопис руський про будівничу діяльність Володимира Святославича (90-ті роки X ст.)

[...] І сказав Володимир: «Се недобре є, [що] мало городів довкола Києва». І став він городи зводити по Десні, і по Остру, і по Трубежу, і по Сулі, і по Стугні. І став він набирати мужів ліпших із словен, і з кривичів, і з чуді, і з в'ятичів і ними населив він городи, бо була війна з печенігами. І воював він із ними, і одолівав їх. [...]

1. По яких річках Володимир Святославич наказав будувати фортеці?
2. Яка мета будівництва фортець?
3. Яким чином відбувалося заселення новозбудованих фортець? Як ви розумієте поняття «*ліпші мужі*»?

Була проведена ***військова реформа***. Раніше дружинники отримували за службу частку від данини. Володимир Святославич замінив племінну організацію війська на найману. Дружинникам надавали земельні наділи в *умовне землеволодіння* за службу князю. Податки із селян, що жили на цій землі, йшли дружиннику на його власні потреби, озброєння, коней тощо. Князь мав повне право забрати земельний наділ і передати його іншому власнику за службу.

Золото та срібло, які накопичувалися у князя, перекарбовували на монети — *срібники* та *златники*. Історики умовно називають таку реформу ***фінансовою***. На златниках і срібниках було зображено князя Володимира Святославича за образом ромейського імператора та особистий знак Володимира — тризуб. Є здогадки істориків про впровадження ***перших усних законів***, які дістали умовну назву «Устав земляний».

Вправа «Внутрішня політика Володимира Святославича»
qr.orioncentr.com.ua/XjUy0

Після хрещення Русі-України князь розмежував єпископський і міський суди — так було проведено ***судову реформу***.

• Поміркуймо!

Златник та срібники Володимира Великого

1. З якою метою, на вашу думку, Володимира Святославича зображували на монетах подібно до імператора ромеїв?
2. Як можна пояснити напис на срібнику: «*Володимир на столі, а се його срібло*»?

2. УПРОВАДЖЕННЯ ХРИСТИЯНСТВА

Важливе значення для Русі-України мала ***релігійна реформа*** князя Володимира. Спочатку князь намагався об'єднати державу через язичницьку релігію. Він поставив перед своїм палацом

ідолів головних богів племінних об'єднань, що мали символізувати єдність народів Русі. Однак це не об'єднало руські землі, і кожне плем'я продовжувало шанувати своїх богів.

Язичництво гальмувало розвиток держави, і вибір було зроблено на користь християнства. Літописець зберіг для нащадків легенду про вибір віри князем. За нею, Володимир обирав серед трьох релігій — християнства, мусульманства (ісламу) і юдаїзму.

ПЕРЕДУМОВИ ХРЕЩЕННЯ РУСІ-УКРАЇНИ

Поширення християнства в Русі в попередні часи

- За легендою, учень Ісуса Христа — апостол Андрій Первозваний поставив на київських пагорбах хрест і пророкував: «*Звідси просіяє благодать Божа*».
- Свого часу християнами стали Аскольд, Ольга. Християнство прийняла частина княжого війська

Тісні контакти Русі із сусідніми християнськими державами

- Давні тісні політичні та торговельні зв'язки з Імперією ромеїв.
- Християнство прийняли сусідні держави Європи (Священна Римська імперія, Болгарія, Моравія, Польща)

ПРИЧИНИ ХРЕЩЕННЯ РУСІ-УКРАЇНИ

- **Потреба духовно об'єднати народи Русі**
- **Прагнення зміцнити авторитет великокняжої влади**
- **Прагнення зміцнити міжнародний авторитет Русі-України**

Діємо: практичні завдання

Дізнайтеся з тексту «Повісті минулих літ», як літописець пояснював, чому з-поміж інших релігій Володимир обрав саме християнство.

Приводом (*подією, що підштовхнула*) до хрещення були події навколо візантійського м. Херсонеса у Криму (Корсунь у руських літописах). Історикам лише відомо, що князь підтримав імператора ромеїв Василія II в боротьбі за владу в імперії. В обмін імператор обіцяв видати заміж за Володимира свою сестру — принцесу Анну. Але обіцянку не виконав, що спричинило похід руської дружини на Корсунь. Облога Корсуня військом князя Володимира тривала три місяці, місто було захоплене, пограбоване та спалене. Саме в Корсуні, за літописом, Володимир Святославич охрестився, а також отримав «руку і серце» ромейської принцеси. Охрестився

Володимир під іменем Василій (із грец. «базілей» — *імператор*), що показало його прагнення перетворити свою владу на законну і, можливо, рівну владі ромейського імператора. Після повернення князя до Києва **988 р.** було здійснено хрещення киян і християнство проголошено державною релігією.

Свідчать документи

Літопис руський про хрещення киян 988 р.

У літо 6496 [988]. І коли [Володимир] прибув [з Корсуня], повелів він поскидати кумирів [дерев'яні статуї язичницьких богів] — тих порубати, а других вогню оддати. Перуна ж повелів він прив'язати коневі до хвоста і волочити з Гори по Боричевому [узвозу] на ручай.

[…]

Потім же Володимир послав посланців своїх по всьому городу, говорячи: «Якщо не з'явиться хто завтра на ріці — багатий чи убогий, чи старець, чи раб, — то мені той противником буде». І, це почувши, люди з радістю йшли й говорили: «Якби се не добре було, князь і бояри сього б не прийняли». А назавтра вийшов Володимир […] на Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влізли вони у воду, і стояли — ті до шиї, а другі — до грудей. Діти ж [не відходили] од берега, а інші немовлят держали. Дорослі ж бродили [у воді], а попи, стоячи, молитви творили.

Хрещення Володимира Святославича (*малюнок із Радзивіллівського літопису кінця XV ст.*)

1. Яка доля спіткала язичницьких ідолів після хрещення Володимира?
2. Чому, на вашу думку, літописець пише, що кияни раділи хрещенню?
3. Які слова свідчать про рішучість Володимира остаточно подолати язичництво?

За наказом київського князя в центрі міста була побудована перша кам'яна церква, присвячена успінню (смерті) Богородиці. Вона залишилася в історії під назвою ***Десятинна церква***, оскільки на неї Володимир виділив десяту частину свого майна.

Вправа «Причини і наслідки хрещення Русі-України»
qr.orioncentr.com.ua/55ddu

Протягом тривалого часу в Русі християнство співіснувало з язичництвом. Таку ситуацію історики навіть назвали «двовір'ям». Зокрема, й до сьогодні дожило літнє язичницьке свято Івана Купала.

НАСЛІДКИ ХРЕЩЕННЯ РУСІ-УКРАЇНИ

Зміцнення влади Великого князя	**Визнання Русі-України**	**Розвиток культури**	**Формування єдиного світогляду**
Із «першого серед рівних» перетворився на одноосібного правителя	як рівноправної у колі християнських держав. Долучення до європейської цивілізації	Початок храмового будівництва, іконопису, писемності, зародження літописання	на основі християнських цінностей

3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ВОЛОДИМИРА СВЯТОСЛАВИЧА

Володимир Святославич проводив активну зовнішню політику. Уже на початку свого правління він включив у межі держави *Волинь*, *Червенські міста* (фортеці на лівому березі річки Буг на межі Русі й Польщі). Волинь остаточно увійшла до складу Русі, а ось за Червенські міста боротьба з Польщею тривала ще пів століття. На деякий час було приєднано балтські племена ятвягів, проте боротьба з ними тривала ще й у середині XIII ст.

Володимир здійснив похід на *Волзьку Булгарію*, внаслідок якого на тривалий час було встановлено взаємовигідний мир. Це відкрило шлях руським купцям річкою Волгою на Південь. Рушивши вниз Волгою, Володимир підкорив і обклав даниною залишки Хозарського каганату. Саме в цей час під владу Києва потрапив *Таманський півострів* із містом Тмуторокань.

Однією з головних проблем Русі-України була боротьба з кочовиками — печенігами. Вони неодноразово нападали на руські міста і села. З їхнім нападом на Київ пов'язана легенда про Кирила Кожум'яку, який переміг печенізького велетня. На цьому місці Володимир Святославич заснував м. Переяслав, де Кирило «перерояв (перейняв) славу» печеніга, тобто поборов його.

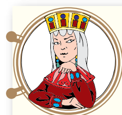
Князь Володимир започаткував явище, яке ми сьогодні називаємо ***шлюбною дипломатією***.

• Варто запам'ятати!
Шлю́бна диплома́тія — укладення шлюбів між представниками держав з метою підтримки добросусідських відносин.

Син Святополк був одружений з донькою польського князя Болеслава, Ярослав — з донькою шведського короля, донька Доброніга стала дружиною польського князя Казимира I, а Прямислава — угорського герцога Ласло. Дружні зв'язки Володимир Святославич підтримував із Візантією, Священною Римською імперією, Вірменією, Угорщиною, а також із Папою Римським.

Історичні подробиці

Для захисту від кочовиків на південних руських землях уздовж південних кордонів Русі обабіч річки Дніпро споруджували захисні вали із землі та дерева — *Змієві вали*, будували фортеці. Саме сюди, на південь, Володимир переселяв «лучших мужів» із підкорених племен. Таким чином він і укріплював кордони професійними воїнами, і залишав без власних керманичів упокорені ним племена, щоб ті не могли чинити спротив. Змієві вали та укріплення по річках на південь від Києва дали можливість відсунути загрозу нападу кочовиків.

Змієві вали (*реконструкція*)

Опишіть за уявою процес будівництва Змієвих валів.

Завдяки діяльності Володимира ***Русь стала однією з найбільших країн Європи***, що охопила майже половину Східної Європи. Русь-Україна була великим торговельним посередником між Сходом і Заходом, Півднем і Північчю Європи.

Завдяки успішній діяльності образ Володимира міцно зберігся в історичній пам'яті народу. Деякі дослідники та дослідниці вважають, що Василь і Маланка українських обрядових пісень новорічного циклу є образами Володимира (у хрещенні — Василя) і його матері Малки. Князь також став прообразом епічних пісень — «билин», де він відомий як Володимир «Красне Сонечко». Православні та католики вшановують Володимира Святославича як рівноапостольного святого.

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте історичну карту на *с. 61* і виконайте завдання.

1. Покажіть на карті територію Русі-України на початку князювання Володимира Великого, а також приєднані князем землі.
2. Назвіть і покажіть сусідні з Руссю-Україною держави та народи за часів правління Володимира Великого.

4. ТРИЗУБ — РОДОВИЙ ЗНАК ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО

Тризуб — один із трьох державних символів України (пригадайте, які ще є державні символи). Він презентує нашу країну як суверенну незалежну державу, є офіційною емблемою, що зображується на офіційних документах, печатках, грошах.

Тризуб є давнім символом. Його найдавніше зображення, віднайдене археологами в Україні, датується X ст. У Русі-Україні тризуб був особистим знаком представників князівського роду. Його численні зображення зустрічаються на тогочасних монетах (срібниках і златниках), печатках, посуді, цеглі тощо. Тризуб як символ влади переходив із покоління в покоління. Від X ст. до першої половини XIII ст. знак тризуба набув поширення у всіх князівствах Русі-України. Особливо багато артефактів знаходять від часів князювання Володимира Святославича. Тому тризуб і вважається знаком князя Володимира Великого.

Фрагмент плінфи з відбитком знака Володимира Великого з Десятинної церкви в Києві (*кінець X ст.*)

Срібник князя Володимира Великого

Кістяний виріб, орнаментований тризубом (*кінець X — початок XI ст., походить із Жовнинського городища в заплаві Сули, на колишньому шляху «з варягів у греки», сучасна межа Черкащини і Полтавщини*)

Срібник Ярослава Мудрого

Вірчий знак князя Володимира Великого з його власним символом

Обушок (бойова гиря), оздоблений тризубом (*матеріал – свинець, перша половина XII ст.*)

Розгляньте ілюстрації на *с. 51–52*. Визначте, у яких сферах життя Русі-України використовували представлені речові джерела.

Єдиної думки щодо походження тризуба немає. Дослідники розглядали цей знак як монограму, вважаючи, що це перші літери імені Володимир. Останнім часом популярності набули тлумачення тризуба як символу триєдинства світу та поєднання символів поширених колись культів сонця і якоря. Тож тризуб продовжує спонукати до пошуків таємниць наших предків. Для нас, громадян незалежної України, тризуб передусім – елемент малого герба України та знак, який нас пов'язує з Руссю-Україною.

Діємо: практичні завдання

Малий Державний Герб України (*розроблений групою українських геральдистів – Андрієм Гречилом, Олексієм Коханом та Іваном Турецьким, затверджений 1992 р.*)

Малий герб Української Народної Республіки (*художник – Василь Кричевський, 1918 р.*)

Нарукавний знак 28-ї окремої механізованої бригади імені Лицарів Зимового Походу Збройних Сил України

Пам'ятник Володимиру Великому у м.Торонто (*Канада*)

Продовжте візуальний ряд. Підготуйте презентацію на тему «Сучасність княжого знака Володимира Великого».

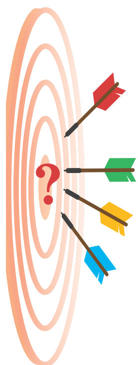
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Князь Володимир Великий. Упровадження християнства»**.

- Можу назвати заходи внутрішньої політики Володимира Великого.
- Можу визначити напрями зовнішньої політики Володимира Великого.
- Можу пояснити причини та наслідки хрещення Русі.
- Можу схарактеризувати вплив політики Володимира Великого на розвиток держави Русі-України.

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

◈ Досліджую і аналізую

2. Порівняйте діяльність князя Володимира Великого і правителів середньовічних держав Європи — Карла Великого, Оттона І. Що в них спільного?

◈ Мислю творчо

3. Розгляньте монету із зображенням Володимира Великого. Які епізоди його діяльності представлено в сюжетах монети? Створіть свій дизайн монети або поштової марки, присвяченої правлінню Володимира Великого. Представте проєкт у класі.

Срібна монета НБУ «Київський князь Володимир Великий» (*серія «Княжа Україна, 2015 р.; реверс*)

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

980–1015 рр.	правління Володимира Святославича (Великого)
988 р.	хрещення Русі-України, впровадження християнства як державної релігії

РУСЬ-УКРАЇНА ЗА ЯРОСЛАВА МУДРОГО. «РУСЬКА ПРАВДА»

1. Поясніть значення слів і дат історичної хмаринки. Про які зміни за часів Володимира Великого в розвитку Русі-України вони свідчать?
2. Які загрози могли постати перед країною внаслідок смерті князя?

Діємо: практичні завдання

Продовжте заповнювати у своєму робочому зошиті таблицю «Діяльність руських князів наприкінці X — у першій половині XI ст.» (*с. 44*).

1. ПРИХІД ДО ВЛАДИ ЯРОСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА

Дорога до влади над Києвом і Руссю-Україною майбутнього князя **Ярослава Володимировича** тривала чотири роки: від 1015 до 1019 р. Батько посадив його намісником у м. Новгороді.

Після смерті київського князя Володимира Святославича (Великого) між його синами розпочалася жорстока боротьба за батьківський престол. Під час неї четверо синів Володимира загинули: *Борис* і *Гліб* (перші руські святі), *Святополк* і *Святослав*. Автор «Повісті минулих літ» звинуватив у вбивстві Бориса та Гліба їхнього старшого брата Святополка, який у літописі дістав прізвисько «Окаянний», проте не всі сучасні історики погоджуються саме з такою версією подій.

Проти Святополка з Новгорода виступив *Ярослав*, який і переміг у боротьбі та посів престол у Києві.

Оскільки переможений Святополк був зятем польського князя Болеслава, то тесть на короткий час відвоював для Святополка Київ. Ярослав утік до Новгорода, набрав дружину з варягів і силою повернув собі київський престол.

Після поразки Святополка у Ярослава залишився ще один потужний конкурент — брат *Мстислав*, тмутороканський князь. Унаслідок перемоги війська Мстислава над військом Ярослава в Лиственській битві Ярослав був змушений віддати Мстиславу весь лівий берег Дніпра. Після угоди 1026 р. між братами запанував мир: Ярослав допомагав Мстиславу в його походах на Кавказ, а Мстислав — брату в походах проти поляків і балтських народів.

Для характеристики цього періоду в історії Русі історики використовують термін ***«дуумвірат»*** (співправління двох володарів).

Після смерті брата в 1036 р. Ярослав об'єднав обидві частини держави і став єдиним правителем Русі-України.

2. ПРАВЛІННЯ ЯРОСЛАВА В КИЄВІ (1019–1054 pp.)

Часи князювання Ярослава Володимировича — період піднесення і розквіту Русі-України.

Головну увагу князь зосередив на зміцненні держави. Взявши за взірець Константинополь, Ярослав почав розширювати межі Києва. Так «місто Володимира» розширилося до «міста Ярослава».

• Діємо: практичні завдання

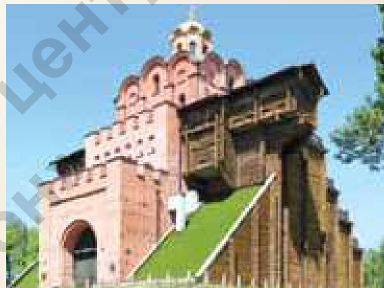
Літопис руський про внесок Ярослава Мудрого в розбудову Русі та розвиток її культури (перша половина XI ст.)

У рік 6545 [1037]. Заложив Ярослав город — великий Київ, а в города сього ворота є Золоті. Заложив він також церкву Святої Софії, премудрості Божої, митрополію, а потім церкву на Золотих воротах [...]

Отець бо його Володимир землю зорав і розм'якшив, себто хрещенням просвітив, а сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, учення приймаючи книжнеє.

Велика бо користь буває людині од учення книжного.

Ярослав же сей, як ото ми сказали, любив книги і, много списавши, положив [їх] у церкві Святої Софії...

Золоті ворота із церквою Благовіщення — парадний в'їзд до Києва (*сучасна реконструкція*)

Опрацюйте історичне джерело й дайте відповіді на запитання.
1. Перевірте за допомогою тексту параграфа, чи всі названі в літописі споруди були побудовані Ярославом Володимировичем.
2. Як літописець оцінює «учення книжне»?
3. Яка, за літописом, заслуга князів Володимира і Ярослава? Чи згодні ви з точкою зору літописця? Обґрунтуйте свою думку.

«Місто Ярослава» справді стало центром життя Русі-України й окрасою Києва. Серцем Києва, перлиною архітектури є *Софійський собор* — величний храм, присвячений Мудрості Божій. Його спорудження розпочав Володимир Великий 1011 р., а освячення відбулося за Ярослава Володимировича.

Варто запам'ятати!

Собóр — у християнстві особлива церква (храм), де розміщений центр релігійного управління.

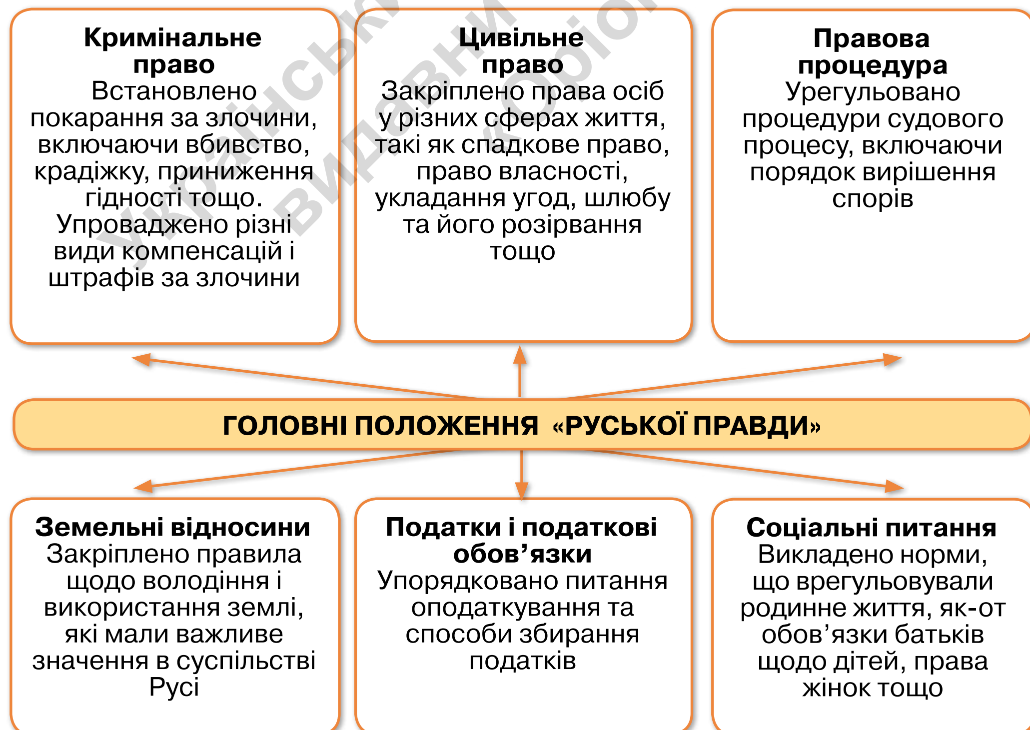
Митропóлія — область, що перебуває під релігійною владою митрополита.

Срібник Ярослава Мудрого (*початок XI ст.*)

З часів хрещення релігійне життя Русі підпорядковувалося Імперії ромеїв. Саме звідти призначали в Київську митрополію митрополитів-греків. Авторитет і влада Ярослава Мудрого у світських і церковних колах були такими великими, що митрополитом Київським, усупереч усталеній традиції, став русин — священник церкви Спаса на Берестові *Іларіон* (1051 р.): високоосвічений ерудит, блискучий промовець і патріот Русі, автор твору *«Слово про закон і благодать»*.

За часів Ярослава Мудрого було створено перший писаний збірник законів Русі-України — **«Руську правду» («Правду Ярослава»)**. Цей збірник став основою законодавства в XI–XIII ст., а згодом — цінним джерелом вивчення державної організації Русі, господарства й побуту тих часів.

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте уривок із «Руської правди» про вири (відшкодування, штрафи) за злочин і знайдіть докази, що в збірнику законів закріплювалася соціальна нерівність руського суспільства. За потреби зверніться до схеми на *с. 56.*

11. Про князівського отрока. Якщо за (вбивство) князівського отрока або за конюха, або за кухаря, то «вира» — 40 гривен.
12. А за тіуна огнищного і за конюха — 80 гривен.
13. А за тіуна князівського сільського або керуючого орними роботами — 12 гривен.
16. А за смерда і холопа — 5 гривен, а за раба — 6 гривен.

3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЯРОСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА

Ярослав Володимирович у зовнішній політиці продовжував курс Володимира Великого. Кордони Русі-України розширилися.

Ярослав уклав військові угоди з німецькими королями Генріхом II та Генріхом III, мав добрі відносини зі Скандинавією, де набирав найманців для свого війська.

Скориставшись смертю короля Болеслава й усобицями в Польщі, Ярослав Мудрий повернув Червенські міста, зокрема Белз та Перемишль. Зміцненню відносин між Руссю-Україною та Польщею мав посприяти шлюб Ярославової сестри Марії-Доброніги з польським королем Казимиром I. Казимир визнав установлений Ярославом кордон, а руси допомогли повернути полякам Мазовію.

У **1036 р.** об'єднані війська київської і новгородської дружин вщент розгромили печенігів, які відступили на Балкани. На їхнє місце прийшли нові кочовики — *торки*, а пізніше — *половці*. Щоправда, Ярославу вдалося залучити деякі роди печенігів і торків до охорони південного кордону Русі.

Свідчать документи

Літопис руський про розгром печенігів (1036 р.)

А було ж печенігів без числа. Ярослав тоді виступив із города, приготував до бою дружину. І поставив він варягів посередині, а на правій стороні — киян, а на лівім крилі — новгородців, і стали вони перед городом. А печеніги почали йти на приступ, і зступилися вони на [тім] місці, де ото є нині Свята Софія, митрополія руська; бо тоді [це] було поле поза городом. І сталася січа люта, і ледве одолів під вечір Ярослав, і побігли печеніги в різні боки.

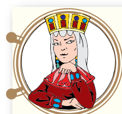
1. Де відбулася битва з печенігами?
2. Кого залучив Ярослав до війська в боротьбі з печенігами?

За Ярослава ускладнилися відносини Русі з Імперією ромеїв. 1043 р. навіть дійшло до невдалої для русів війни. За кілька років було укладено мир, за яким імператор видав свою дочку за сина Ярослава Мудрого — Всеволода.

Відносини із західноєвропейськими державами Ярослав налагоджував за допомогою династичних шлюбів, за що отримав прізвисько «*тесть Європи*».
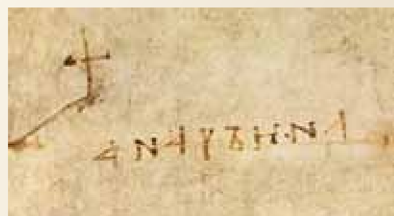

Історичні подробиці

Доньку Ярослава Мудрого Анну Ярославну, що стала дружиною французького короля, називають прабабцею 30 французьких королів.

У 2016 р. відкриттям пам'ятника королеві Анні Ярославні в Києві, на Львівській площі, розпочався Міжнародний проєкт «Шлях королеви», який передбачав установлення пам'ятників Анні Київській уздовж усього шляху, який вона подолала від Києва до Парижа.

Пам'ятник Анні Ярославні в Києві (*робота скульптора Костянтина Скритуцького, 2016 р.*)

Автограф і підпис Анни

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, у яких містах під час проєкту «Шлях королеви» установлено пам'ятники Анні Київській.

Династичні зв'язки сприяли залученню Русі до європейської політики. Київ став перехрестям культурних і політичних шляхів тогочасного світу.

В останній рік життя Ярослав склав для своїх синів заповіт, де зробив настанови щодо управління країною після своєї смерті. Князь сподівався, що заповіт убереже його синів від боротьби за владу в Києві.

Ярослав Мудрий помер у Вишгороді у віці 76 років (рідкісне явище в ті часи — дожити до такого похилого віку) і похований у Софійському соборі в мармуровому саркофазі, який зберігся і до сьогодні. Щоправда, останки князя в роки Другої світової війни зникли.

Мармуровий саркофаг князя Ярослава Мудрого

Свідчать документи

Літопис руський про «Заповіт Ярослава»

У РІК 6562 [1054]. Преставився великий князь руський Ярослав. А коли ще він був живий, наставив він синів своїх, сказавши їм: «Осе я одходжу зі світу сього. А ви, сини мої, майте межи собою любов, бо ви єсте брати від одного отця і одної матері. І якщо будете ви в любові межи собою, то й бог буде в вас, і покорить він вам противників під вас, і будете ви мирно жити. Якщо ж будете ви в ненависті жити, у роздорах сварячись, то й самі погибнете, і землю отців своїх і дідів погубите, що її надбали вони трудом великим. Тож слухайтесь брат брата, пробувайте мирно. Тепер же поручаю я,— замість себе,— стіл свій, Київ, найстаршому синові своєму, брату вашому Ізяславу. Слухайтесь його, як ото слухались ви мене, нехай він вам буде замість мене. А Святославу даю я Чернігів, а Всеволоду — Переяславль, а Ігорю — Володимир, а Вячеславу — Смоленськ».

І так розділив він городи, заповівши їм не переступати братнього уділу, ні згонити брата свого [зі стола, і] сказавши Ізяславу: «Якщо хто схоче зобидити свого брата, так ти помагай тому, кого скривдять». І так наставив він синів своїх пробувати в любові.

Сам же [Ярослав] був слабий. А коли прибув він до Вишгорода, [то] розболівся вельми. Ізяслав тоді в Турові княжив, а Святослав у Володимирі, а Всеволод тоді перебував у отця, бо любив його отець більше од усіх братів і мав його завше у себе.

1. Яку пораду давав своїм синам Ярослав Мудрий?
2. Покажіть на карті (*с. 61*) міста, вказані в заповіті.
3. Поміркуйте, чому Ярослав чітко визначив міста правління для синів.

Загадка в історії

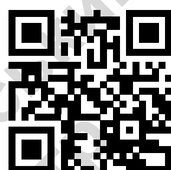
Яким на вигляд був Ярослав Мудрий? Відповідь на це запитання можна отримати за допомогою наукових реконструкцій образу князя. Сьогодні відомо два варіанти реконструкції обличчя Ярослава Мудрого. Зіставте зображення, опрацюйте закодовану в QR-коді інформацію і поясніть, чому зовнішній вигляд князя в обох реконструкціях істотно відрізняється. Якій із реконструкцій ви довіряєте більше? Обґрунтуйте свою думку.

Ярослав Мудрий (*реконструкція Михайла Герасимова на основі скелетних залишків*)

3D-реконструкція обличчя Ярослава Мудрого за методикою суб'єктивного мистецтвознавчого портрета

Стаття «Новий образ Ярослава Мудрого»
qr.orioncentr.com.ua/53MWM

Діємо: практичні завдання

Проаналізуйте поштові знаки, присвячені Ярославу Мудрому, як джерела історичної інформації. Визначте, які факти з історії Русі-України вони «повідомляють». Коли були введені в обіг? Чим зумовлений вибір року випуску цих поштових знаків ?

Поштові знаки України
(*художники: 1 — Олексій Штанко, 2 — Микола Кочубей*)

Русь-Україна за князювання Володимира Великого і Ярослава Мудрого

КОР. ШВЕЦІЯ
ВАРЯГИ
СУМЬ
КОРЕЛА
оз. Онего
оз. Нево
ЧУДЬ ЗАВОЛОЦЬКА
ВЕСЬ
Білоозеро
Фінська затока
Нева
ІЖОРА
Ладога
Сухона
БАЛТІЙСЬКЕ МОРЕ
ЧУДЬ
Юр'їв
Чудське оз.
Новгород
оз. Ільмень
Псков
ЛІВИ
ЛАТГАЛИ
Ярослав 1030
Ростов
Волга
МЕРЯ
Зах. Двіна
ЖМУДЬ
Німан
Муром
ПРУССИ
ЛИТВА
Полоцьк
Смоленськ
МУРОМА
ЯТВЯГИ
Дніпро
Володимир 985
МЕЩЕРА
МОРДВА
Володимир 983
Ярослав 1022–1047
Берестя
ВОЛИНЯНИ
ПОЛЬЩА
Володимир
Туров
Любеч
Чернігів
Овруч
Десна
Червен
Вишгород
Дон
Перемишль
Володимир 981 993
Білгород
КИЇВ
Переяслав
БІЛІ ХОРВАТИ
ПОЛОВЦІ
ТОРКИ
Прут
Дністер
КОР. УГОРЩИНА
ПЕЧЕНІГИ
Біла Вежа
Дон
Дніпро
ВОЛОХИ
АЗОВСЬКЕ МОРЕ
Володимир 988
Тмуторокань
Дунай
Доростол
Ярослав
Херсонес
Кубань
ЯСИ
КАСОГИ
ІМПЕРІЯ РОМЕЇВ
ЧОРНЕ МОРЕ
130 км

- Русь на початку князювання Володимира Великого (980–1015 рр.)
- Шлях «із варягів у греки»
- Землі волинян і хорватів, які підкорив Володимир
- Хрещення князя Володимира в 988 р.
- Землі, які підкорив Ярослав Мудрий
- Походи Володимира і Ярослава
- Остаточна перемога князя Ярослава Мудрого над печенігами в 1036 р.
- Русь наприкінці князювання Ярослава Мудрого (1019–1054 рр.)
- Кордони сучасної України

Переселення кочовиків близько середини XI ст.:
- торків
- половців

Покажіть на карті територію Русі-України за часів Ярослава Мудрого.

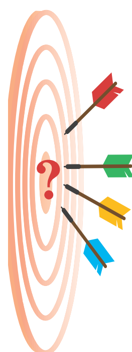
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

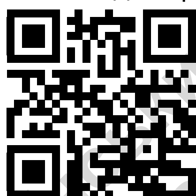
Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Русь-Україна за Ярослава Мудрого. “Руська правда”»**.

Можу пояснити поняття «*шлюбна дипломатія*».	 Прекрасно
Можу висловити судження про історичне значення створення «Руської правди».	 Добре
Можу схарактеризувати зовнішню політику Ярослава Мудрого.	 Треба попрацювати
Можу дати аргументовану оцінку діяльності Ярослава Мудрого як правителя.	 Нічого не зрозуміло

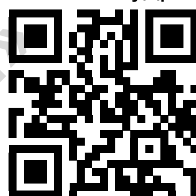
2. Виконайте тренувальні онлайн-вправи.

«Зовнішня політика Ярослава Володимировича»

qr.orioncentr.com.ua/Fn8NK

«Правління князя Ярослава Мудрого»

qr.orioncentr.com.ua/lez6D

◈ Досліджую і аналізую

3. Завершіть роботу з таблицею «Діяльність руських князів наприкінці X — у першій половині XI ст.» (*с. 44*). Обговоріть у класі результати роботи: порівняйте політику Володимира Великого і Ярослава Мудрого та зробіть висновки.

◈ Мислю творчо

4. За часів Середньовіччя у Європі існували імперії: Ромейська (Східна Римська, або Візантійська), Франкська імперія Карла Великого, Священна Римська імперія. Чи можна вважати Русь-Україну імперією? Обґрунтуйте власну точку зору.

5. Створіть ескіз гугл-дудла з нагоди ювілею Ярослава Мудрого. Ескіз має відображати основні досягнення Ярослава як державного діяча.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам’ятайте їх:

1019–1054 рр.	правління Ярослава Мудрого
1036 р.	розгром печенігів під Києвом

§ 9 ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ, СУСПІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ РУСІ-УКРАЇНИ

Пригадайте, які зміни відбулися в житті Русі-України від часів Аскольда до завершення правління Ярослава Мудрого.

1. ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ. ВЛАДА КНЯЗЯ

Русь-Україна пройшла кілька етапів політичного розвитку.

У *ранніх слов'ян* (межа I–II ст. — VIII ст.) на чолі племені стояв вождь (князь), який спирався на воїнів — дружину. Таку форму організації влади і суспільства історики традиційно називають вождівством. Вождем ставав найкращий воїн.

У період *становлення Русі-України* (IX — перша половина X ст.) перші літописні князі, спираючись на вірну дружину, підкорювали сусідні племена. Це був етап творення держави.

Наприкінці X — у середині XI ст. Русь-Україна перебувала на етапі розквіту. Це був час завершення формування території, становлення монархічної форми правління, створення перших законів, розквіту культури.

• Варто запам'ятати!

Мона́рхія — держава, де найвища влада належить одній особі й передається у спадок.

Централізо́вана мона́рхія — різновид монархії, за якої монарх (великий князь, король, імператор) володіє абсолютною владою і контролює всі аспекти управління імперією або країною.

Імпе́рія — велика монархічна держава, створена шляхом включення до свого складу територій інших держав.

На чолі держави стояв Великий князь київський. Він мав усю повноту влади: видавав закони та накази (усні чи письмові); керував військом (дружиною); судив (частину судових функцій пізніше було передано церкві), укладав міжнародні угоди.

За бажання князь міг радитися з потрібними людьми. Для цього могла скликатися *рада*, куди допускалися довірені бояри, старші дружинники, духовенство та представники міської знаті.

Після смерті князя країна мала переходити спадкоємцям, якими вважалися всі його сини. Проте, оскільки кожен хотів правити одноосібно, сини князя розпочинали збройну боротьбу за повний контроль над країною та київським престолом.

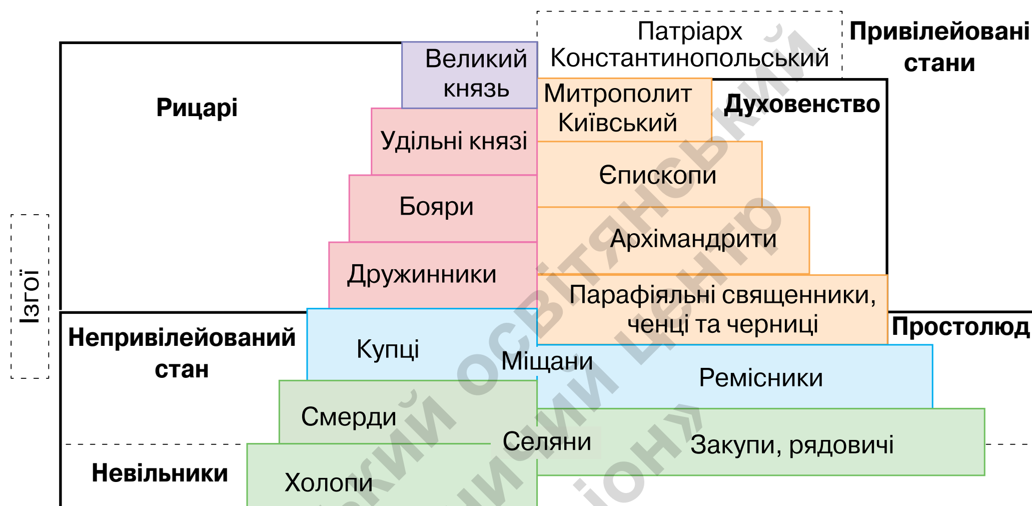

2. СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ

Як і в Європі, суспільство Русі-України поділялося на три стани з різними правами й обов'язками: духовенство, лицарство та простолюд.

• Поміркуймо!
Розгляньте схему й ознайомтеся зі значеннями понять у рубриці «Варто запам'ятати!». На основі здобутих раніше знань та цієї інформації поміркуйте, які права й обов'язки мала кожна соціальна спільнота.

• Варто запам'ятати!
Удíльні князí — представники правлячого княжого роду, яким Великий князь київський надав в управління частину держави (уділ, удільне князівство).
Боя́ри — назва представників військової спільноти Русі-України, які займали друге, після князів, становище в управлінні державою, володіли землями — вотчиною.
Вóтчина — отримане «від отця» спадкове земельне володіння.
Дружи́нники — вояки князя, які за службу отримували земельні володіння.

Основну масу населення Русі-України становили непривілейовані жителі — ***селяни*** та ***міщани***. Селяни були об'єднані в сільську громаду — ***верв***. Вільні члени селянської громади називалися *смердами*. Оскільки вони жили на землях князя чи інших землевласників, то мусили виконувати на їх користь повинності. Із часом частина смердів втрачала свободу, потрапляючи в залежність від більш заможних верств суспільства. Збіднілі селяни, які брали позику (купу) в землевласника і мусили її відпрацьовувати, нази-

валися *закупами*. *Рядовичі* потрапляли в залежність на підставі угоди (ряду) із землевласником. Найнижчу сходинку посідали *холопи* — повністю залежні люди, невільники. Особливу групу складали *ізгої* — люди, які з різних причин вибули зі свого соціального середовища (роду, громади).

3. МІСТА І СЕЛА. ЖИТЛА РУСІВ

Історично на території Русі-України розвинулися такі типи поселень: неукріплені села, у яких проживали вільні й залежні селяни; укріплені замки, у яких мешкала знать та її челядь; сторожові гради, що слугували оборонними пунктами; а також міста — політичні, торговельні, ремісничі й культурні центри. Руси всі укріплені поселення називали «градами», вказуючи на те, що вони оточені захисними спорудами — «оградами». Залишки таких укріплень археологи називають *городищами*.

Міста переважно складалися з укріпленого «*дитинця*», де проживала верхівка суспільства. На околицях — «*посади*», «*кінці*» — жили звичайні міщани (ремісники та купецтво). Важливим елементом торговельно-ремісничої частини міста був «*торг*», де продавали й купували все необхідне для життя. Тут можна було дізнатися всі новини, а також розпорядження влади, що оголошувалися спеціальними урядовцями. Важливими елементами міської забудови після хрещення Русі стали храми та прилеглі монастирі.

Діємо: практичні завдання

Уважно розгляньте ілюстрації й опишіть житла давніх русів. Визначте, яке із жител є наземним, а яке — заглибленим. Поміркуйте, чому жителі Русі-України заглиблювали житла. Визначте, які будівельні матеріали використовували для будівництва в Русі-Україні.

Житла населення Русі-України (*історичні реконструкції*)

• Діємо: практичні завдання

Уявлення про містобудування в землях Русі-України дають історичні реконструкції. Розгляньте карту «Київ у X–XIII ст.», історичні реконструкції окремих районів міста. Ознайомтеся з 3D-моделлю Києва.

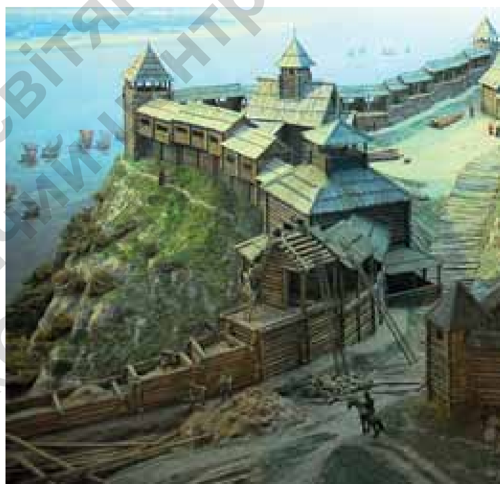

qr.orioncentr.com.ua/UB8Gi

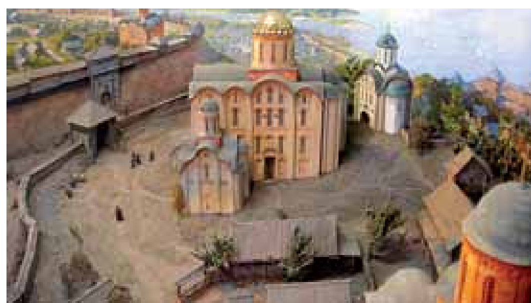
Дайте відповіді на запитання:
1. Які «історичні райони» виокремлюють історики в давньому Києві?
2. Які споруди та особливості ландшафту використовувалися для укріплення міста?
3. Зіставте Київ з європейськими середньовічними містами. Що в них спільного, а що — відмінного?

Київ у X–XIII ст.

Оборонні споруди давнього Києва (*історична реконструкція*)

Михайлівський собор у Києві (*фрагмент діорами «Місто Ізяслава-Святополка», кінець XII ст.*)

4. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ. РОДИНА

Центром повсякденного життя Русі-України була ***сім'я***. Сім'ї зазвичай були великими — до 12–15 осіб. В одному помешканні могли жити представники трьох поколінь (діди й баби, батьки й матері з власними дітьми). Яким було дитинство — відомо мало, імовірно, дітей з раннього віку привчали допомагати по господарству батькам.

Слов'яни-язичники намагалися долучити дітей до світу духів і магії. Іноді могли нарікати дітей назвами звірів: Вовк, Ведмідь, Зубр. Так, відомий воєвода князя Володимира звався Вовчий Хвіст. Інколи, щоб відлякати злих духів, дитину могли назвати й негарним ім'ям: Некрас, Поганка, Нехорош, Мал. Часто протягом життя людина могла змінювати ім'я. Княжі імена складалися зазвичай з двох коренів: Святослав, Володимир, Ярослав, Мирослава, Судимира.

Із поширенням християнства серед жителів Русі з'явилася традиція двох імен: усталеного слов'янського та християнського (запозиченого з юдейських, грецьких і римських імен). Так, Володимир Святославич мав християнське ім'я Василій, а Ярослав Володимирович — Георгій (Юрій). До речі, по батькові називали тільки князів і бояр. Як прізвища у князів могли використовувати ім'я першопредка.

5. ГОСПОДАРСТВО. РЕМЕСЛА. ТОРГІВЛЯ

Господарство Русі-України було натуральним — усе необхідне для життя виробляли селяни й ремісники та споживали на місці.

Головними заняттями, як і раніше, були землеробство і скотарство. Поширеними були мисливство, рибальство, бортництво (добування меду диких бджіл).

Руси були прекрасними ремісниками. Серед ремесел переважали металообробка заліза та цінних металів — золота і срібла, обробка дерева та шкіри, гончарство, ювелірна справа. Шкіру обробляли вручну фізично сильні люди — *кожум'яки*.

Русь-Україна розташовувалася на перетині великих торговельних шляхів, які зв'язували Північ і Південь Європи, мусульманський Схід і християнський Захід.

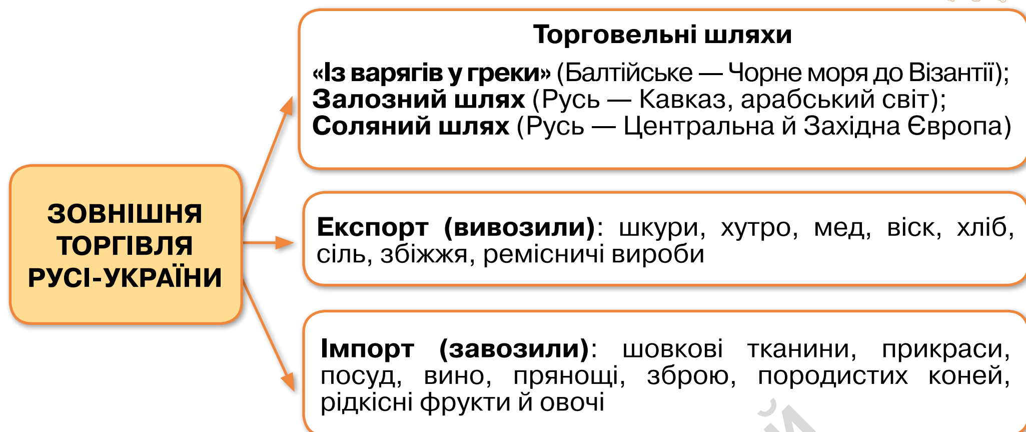

Поміркуймо!

Поміркуйте, як розташування торговельних шляхів впливало на розвиток міст Русі-України.

Висловіть припущення, які товари руських купців могли зацікавити іноземців.

Центрами торгівлі були руські міста: Київ, Вишгород, Чернігів, Любеч, Витичів, Переяслав, Володимир на Волині, Галич та ін.

Найзручнішими шляхами вважалися річки — і влітку, і взимку. Сухопутні шляхи були менш придатними та безпечними.

У різні періоди в торговельних операціях руси використовували різні гроші: арабські диргеми, князівські злотники і срібники, гривни (київські, чернігівські та ін.), куни та ін. На різних етапах розвитку Русі значення їх в обігу змінювалося.

Загадка в історії

Розгляньте комікс і допоможіть героїні зробити вибір. Обґрунтуйте свою відповідь історичними фактами.

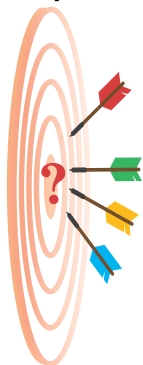
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Політичний устрій, суспільне, господарське та повсякденне життя Русі-України»**.

- Можу розповісти, як змінювалася форма державного правління Русі-України від заснування до розквіту.
- Можу назвати верстви суспільства Русі-України.
- Можу описати побут жителів Русі-України.
- Можу розповісти про господарське життя Русі-України.

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

◈ Досліджую і аналізую

2. Зіставте соціальну структуру Русі-України із соціальною структурою європейського суспільства часів Середньовіччя. Визначте, чим вони схожі.

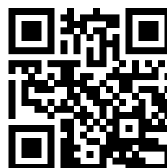
3. Розгляньте реконструкції одягу русів, виконані художницею-етнографинею Зінаїдою Васіною. Визначте за одягом представників різних соціальних спільнот. Аргументуйте свій вибір й складіть опис зовнішності представника/представниці однієї з верств населення.

◈ Мислю творчо

4. Уявіть себе майстром/майстринею книжкової мініатюри — придумайте і намалюйте мініатюри «Сцени із життя людей Русі-України». У роботі представте життя кожної із верств суспільства.

5. Проведіть віртуальну екскурсію давньоруським містом Звенигородом.

Відео «Древній Звенигород» (*3D-реконструкція. Джерело: Історико-культурний парк «Древній Звенигород». Тривалість 03 хв 55 с*) **qr.orioncentr.com.ua/L5IFo**

КУЛЬТУРА РУСІ-УКРАЇНИ наприкінці X — у першій половині XI ст.

Як ви розумієте поняття «*культура*»? Які факти про розвиток культури Русі-України повідомлялися в попередніх параграфах? Поміркуйте, які чинники могли впливати на розвиток культури Русі-України.

Читаємо й розуміємо

Дізнайтеся з параграфа про розвиток культури Русі-України. Визначте, які історичні події, процеси та явища впливали на формування культури. Свої міркування підкріплюйте аргументами.

1. УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Основою народної культури з часів язичництва була *усна народна творчість* — казки, перекази, легенди, приказки, загадки, прислів'я, пісні. Приблизно в X–XI ст. виникли ***билини*** (перша назва — старини). До XIX ст. вони існували в усній формі.

Варто запам'ятати!

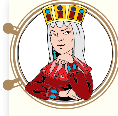
Били́на (стари́на) — жанр народної творчості, героїчний епос.

Пам'ятник Добрині Микитичу (*робота скульптора Ігоря Зарічного; м. Коростень на Житомирщині, 2012 р.*)

За змістом билина — героїчний епос, властивий багатьом країнам середньовічної Європи. Головними героями цих творів були реальні або вигадані особи:

- три богатирі — *Ілько* (*Ілля*) *Муромець*, *Добриня Микитич*, *Олешко Попович*. Одним з героїв билин про трьох богатирів під прізвиськом «Красне Сонечко» був Великий князь київський *Володимир Святославич*; прообразом богатиря Добрині Микитича став воєвода князя Володимира Великого — Добриня;
- легендарні *Котигорошко*, *Джурило*, *Кирило Кожум'яка*, *Вольга* та *Микула Селянинович*, *Святогор*.

Історичні подробиці

Ілько (Ілля) Муромець та Добриня Микитич — реальні історичні постаті. Мощі Муромця збереглися в Києво-Печерській лаврі. У 2018 р. на Трухановому острові в Києві в парку «Муромець» був відкритий пам'ятник руському богатирю. Скульптору позував відомий український сучасний богатир Василь Вірастюк. Цікаво, що виготовлений пам'ятник із деталей, роздрукованих на 3D-принтері.

Пам'ятник Іллі Муромцю в Києві (*робота скульптора Володимира Журавля, 2018 р.*)

Свідчать документи

Прочитайте уривок із літопису та дайте відповіді на запитання:
1. За правління якого князя відбуваються події?
2. Про кого з героїв билин розповідає батько князю Володимиру? Як ви це з'ясували?
3. Придумайте завершення літописної розповіді.

Із Літопису руського

У РІК 6501 [993]. ...І приїхав князь печенізький [Куря?] до ріки, і викликав Володимира, і сказав йому: «Ти випусти свого мужа, а я — свого. Нехай обидва борються. І якщо твій муж ударить моїм [об землю], то не будем воювати три роки, якщо ж наш муж ударить вашим, то будем воювати три роки». І розійшлися вони урізнобіч.

Володимир же, вернувшись у табір, послав по табору бирича, говорячи: «Чи нема такого мужа, який би взявся з печеніжином боротися?» І не знайшовся такий аніде.

А назавтра приїхали печеніги і свого мужа привели, а [мужа] наших не було. І став тужити Володимир, посилаючи [биричів] по всьому війську своєму. І прийшов один старий муж до нього, і сказав йому: «Княже, єсть у мене один син удома, менший. Бо з чотирма я вийшов, а він удома. Від самого дитинства його ніхто не вдарив ним. Одного ж разу, коли я сварив [його], а він м'яв шкуру, він розгнівався на мене [і] роздер шкуру руками»...

2. ОСВІТА Й МОВА

Як і в Європі, освіту в часи Русі-України здобували при церквах і монастирях. Там навчали читати, писати, рахувати, церковного співу. Поширеним серед майбутніх священників було вивчення грецької мови.

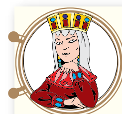

У джерелах є згадка про школу, засновану князем Володимиром. Тут здобували освіту діти «нарочитої чаді» — найближчого оточення князя. Літописець пише: *«І почав Володимир ... збирати дітей у нарочитих мужів своїх і віддавати їх на навчання книжне»*.

Мовою писемності в Русі-Україні була так звана давньослов'янська, або церковнослов'янська, якою переклали з грецької Біблію проповідники Кирило й Мефодій.

Пам'ятник Кирилу і Мефодію (*робота скульптора Івана Бровдія і архітектора Олександра Андялоші; м. Мукачево на Закарпатті, 1996 р.*)

• Історичні подробиці

На східнослов'янських землях уже з X ст. поширилася і утвердилася ***кирилиця***, що базувалася на грецькому письмі. Ми до сьогодні пишемо «грецькими літерами», до яких додані ті, що позначають звуки, відсутні в грецькій мові. Таким чином, Кирилу і Мефодію вдалося створити абетку, яка бездоганно відображає особливості мовлення слов'янських народів.

В основі цієї мови лежать південнослов'янські діалекти — зокрема македонський діалект староболгарської мови. Адже святі були вихідцями з історичної області на Балканах, що називається Македонія. Тому для читання Біблії треба було вивчити цю мову.

• Думки істориків

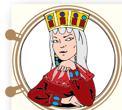
Як доводить сучасний професор славістики Віденського університету Міхаель Мозер, уже після Великого розселення слов'ян у V–VII ст. одноманітна праслов'янська мова розпалася. З прийняттям християнства давньоруська, або церковнослов'янська мова Кирила і Мефодія, яку використовували для написання священних текстів, почала збагачуватися місцевими діалектами. До початку XI ст. діалекти слов'янської мови вже сформувалися, до того ж протоукраїнські діалекти вже відрізнялися від проторосійських.

Міхаель Мозер
«Історія української мови»

Мініатюра «Євангеліст Лука». (*Остромирове Євангеліє, 1056–1057 рр., найдавніша датована рукописна книга Русі-України*)

Історичні подробиці

Глаголиця — одна з найдавніших слов'янських абеток. Деякі історики вважають, що саме глаголицю створив св. Костянтин (Кирило) у 862–863 рр. для запису священних біблійних текстів слов'янською мовою, а кирилицю розробили його послідовники на основі грецького алфавіту, додавши для передачі звуків, відсутніх у грецькій мові, літери, запозичені з глаголиці.

Запишіть на картці одне речення з параграфа глаголицею. У класі обміняйтеся картками з однокласниками/однокласницями та розшифруйте повідомлення. Обговоріть, чи справді кирилиця походить від глаголиці.

Ⰰ	Ⰱ	Ⰲ	Ⰳ	Ⰴ	Ⰵ	Ⰶ	Ⰷ	Ⰸ	Ⰹ
А	Б	В	Г	Д	Е, Є	Ж	S	З	І, Й
Ⰻ	Ⰼ	Ⰽ	Ⰾ	Ⰿ	Ⱀ	Ⱁ	Ⱂ	Ⱃ	Ⱄ
И	Ґ	К	Л	М	Н	О	П	Р	С
Ⱅ	Ⱆ	Ⱇ	Ⱈ	Ⱉ	Ⱌ	Ⱎ	Ⱍ	Ⱋ	Ⱏ
Т	У	Ф	Х	ω	Ц	Ш	Ч	Щ	Ъ
ⰟⰊ	Ⱐ	Ⱑ	Ⱖ	Ⱓ	Ⱔ	Ⱘ	Ⱗ	Ⱚ	Ⱛ
И	Ь	ѣї	ІЄ	Ю	Я	О	ІЯ	Ф, Т	І

За Ярослава Мудрого в Софійському соборі була організована перша книгозбірня (бібліотека). Книги мали велику цінність, бо переписувалися вручну на *пергаменті* (вичинена шкіра молодого теляти), тому їх могли мати лише багатії. Книги прикрашали чудовим орнаментом і ***мініатюрами*** (кольоровими ілюстраціями невеликого розміру).

Матеріалом для письма у бідних служили дерев'яні дощечки, вкриті воском, або береста — кора з берези. На них тонким металевим писалом видряпували написи. ***Берестяні грамоти*** (написи на корі берези) збереглися переважно в районі міст Звенигорода і Буська (Львівщина).

Графіті на стінах храмів і берестяні грамоти свідчать про поширення писемності серед значної частини населення Русі-України.

Варто запам'ятати!

Графі́ті (з італ. — *видряпаний*) — стародавні написи й малюнки, зроблені гострими предметами на стінах архітектурних споруд, керамічних виробах та інших речах.

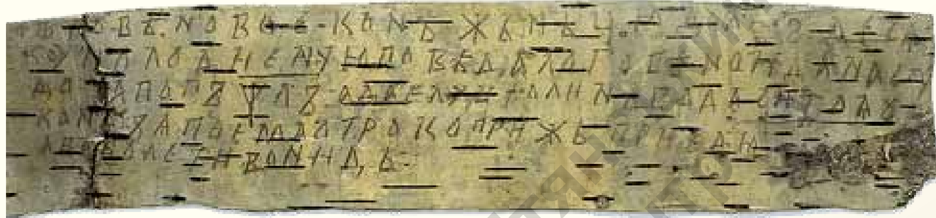
Графіті XI–XIII ст. знайдено на стінах Софійського собору в Києві, в інших руських храмах. Написи на церковних стінах мали здебільшого релігійний зміст, хоча зустрічалися і світські за характером. Наприклад, на стінах Софійського собору є жартівливий надпис «*Кузьма — порося*».

• Свідчать документи

Із берестяного листа

Від Говінової [тобто дружини Говіна] до Ніженця. Дай 60 кун лодієвих. Сказав Говін і подав на суд, а піп записав. А дай Луці. Коли не віддаси, то я у князя візьму отрока… і приїду, а то тобі в більше увійде.

Берестяний лист (*близько 1110–1124 рр.*)

Які факти з історії Русі-України дозволяє з'ясувати цей лист? Як у документі відображено роль князя у суспільних відносинах?

Купці непогано знали *географію* країн, які лежали на їхньому торговельному шляху. Розвивалася й *медицина* — хворих лікували травами; вміли обробляти рани, отримані в битві або в повсякденному житті.

3. АРХІТЕКТУРА, ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Хрещення сприяло розвиткові в Русі-Україні кам'яного храмового будівництва. За основу архітектурних шедеврів Русі було взято ***візантійський архітектурний стиль***. Перші церкви Русі будували й оздоблювали візантійські майстри. Проте руські митці змогли об'єднати візантійські ідеї з місцевими, створивши неперевершений давньоруський архітектурний стиль.

Очі святого (*фреска з Десятинної церкви, X ст.*)

За часів Володимира Великого в центрі Києва, біля князівського палацу, який не зберігся, був побудований перший хрестовокупольний шестистовпний кам'яний храм — *церква Успіння Богородиці* (989–996 рр). В історії вона відома як

Десятинна церква. Сюди перенесли поховання бабусі Володимира Великого княгині Ольги, тут поховані і сам Володимир Великий, і його дружина — ромейська принцеса Анна. Ні поховання, ні церква до нашого часу не збереглися, залишився лише фундамент.

Реконструкція Десятинної церкви (*фрагмент діорами з Археологічного музею Інституту археології НАН України*)

Храми оздоблювали ***мозаїками*** та ***фресками***.

Храми й помешкання Русі прикрашали також ***іконами*** (із грец. — *малюнок, образ, зображення*) — живописними, мозаїчними або рельєфними зображеннями Ісуса Христа, Богородиці, святих і подій Святого Письма. Ікон часів Русі майже не збереглося. Перші з них завозили з Імперії ромеїв, пізніше з'явилася власна школа іконопису. Його центром була майстерня Києво-Печерського монастиря. Ікони писали на дереві мінеральними фарбами, розведеними на квасі та яєчному жовтку.

• Варто запам'ятати!

Моза́їка (із грец. — *муза*) — зображення або візерунки на підлозі, стіні, виконані з кольорових каменів, смальти (кольорове скло), керамічних плиток й інших матеріалів.

Фре́ска (з італ. — *свіжий*) — живопис на вологій штукатурці (тиньк).

Головна пам'ятка архітектури Русі-України — ***Софійський собор***, що був побудований у давньоруському стилі, а реконструйований у стилі бароко (XVII–XVIII ст.). Величний храм має 13 куполів. Найбільший — центральний купол, присвячений Христу Вседержителю (грецькою — *Пантократору*), а інші символізують 12 апостолів — учнів Ісуса Христа.

Найвідомішою мозаїкою Русі є зображення ***Богоматері Захисниці (грецькою — Оранти)*** у цьому ж соборі. Зображення заввишки 5 м і набране зі смальти 177 кольорових відтінків.

Мозаїки Софійського собору:
1 — Богоматір Захисниця (Оранта);
2 — Христос Вседержитель (Пантократор)
(*Київ, перша половина XI ст.*)

• Загадка в історії

Уважно розгляньте сучасну світлину та історичну реконструкцію Софійського собору у Києві. Визначте, що змінилося в архітектурі собору від часів Русі-України до наших днів. Дізнайтеся, чим зумовлені ці зміни.

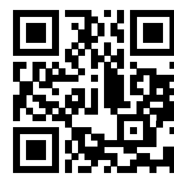

Софійський собор у Києві
(*1 — пам'ятка архітектури першої третини XI ст.;*
2 —реконструкція зміни екстер'єру від часів Русі-України до сьогодення)

• Діємо: практичні завдання

Пропонуємо вашій увазі віртуальний тур Софійським собором. «Відвідайте» собор, укладіть опис внутрішнього оздоблення храму та проведіть віртуальну екскурсію своїм однокласникам/однокласницям.

qr.orioncentr.com.ua/GZ21z

Серед ***художніх ремесел*** славилися ювелірне, лиття, кування, чеканка, позолота, інкрустація по дереву й металу. І сьогодні милують око давні сережки, колти, рясна, привіски, підвіски, браслети-наручі.

Скоморохи (*фреска в Софійському соборі, перша половина XI ст.*)

Руський співець з гуслями (*срібний браслет XII ст.*)

4. МУЗИКА

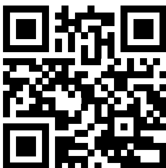
Багато аспектів життя русів було пов'язано з ***музикою***: без неї не обходилися сімейні свята, воєнні походи тощо. Важливе місце в культурі займав хоровий спів у церкві. Відомою була і система нотних знаків — крюкова нотація. У Галицько-Волинському літописі згадується співак *Мітуса*. По селах ходили й веселили народ, а гостей у князівських палацах часто зустрічали ***скоморохи*** — танцюристи, фокусники, жонглери, дресирувальники ведмедів. Найвідомішими музичними інструментами Русі були: духові — сопілки, флейти; щипкові — гуслі, арфи, лютні; смичкові — гудок і смик; ударні — бубни, тарілки. Зображення скоморохів є на одній зі стін собору Святої Софії в Києві.

Факт чи фейк?

Софійський собор у Києві приховує в собі численні таємниці, що привертають увагу дослідників і сьогодні. Однією із таких таємниць є фреска, яку тривалий час називали «Сім'я Ярослава Мудрого». Тривалий час вважалося, що фреска зафіксувала для нащадків доньок Великого князя київського. Та нещодавні наукові дослідження поставили під сумнів справжній вік і зміст легендарного зображення.

Перегляньте відео та визначте, яким є справжній вік знаменитої фрески та хто насправді на ній зображений.

Відео «Що приховують від нас фрески Софії Київської» (тривалість 07 хв 50 с)

qr.orioncentr.com.ua/RRC3x

Сім'я князя (*фреска в Софійському соборі в Києві*)

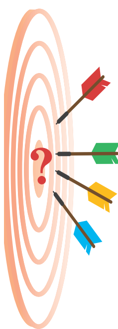
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Культура Русі-України наприкінці X — у першій половині XI ст.»**.

- Можу назвати, які події, процеси, явища впливали на розвиток культури Русі-України.
- Можу розповісти про походження писемності Русі-України.
- Можу назвати приклади візантійських впливів на архітектуру та мистецтво Русі.
- Можу навести приклади народних традицій у культурі Русі-України.

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

◈ Досліджую і аналізую

2. Використавши додаткову літературу, проведіть мінідослідження історії архітектурної пам'ятки. У ході дослідження визначте, які елементи храму є автентичними (збереглися з XI ст.), а які — перебудованими. Результати дослідження представте у класі.

Спасо-Преображенський собор у Чернігові (*закладений князем Мстиславом 1036 р.*)

◈ Мислю творчо

3. Вправа «Кросворд навпаки». Складіть запитання до слів кросворда. Запропонуйте однокласникам/однокласницям дати на них відповіді.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

1056–1057 рр. створення Остромирового Євангелія

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 2 «РУСЬ-УКРАЇНА НАПРИКІНЦІ X – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XI ст.»

1. ІСТОРИЧНИЙ ЛАБІРИНТ

Пройдіть стежкою історичного лабіринту й дайте відповіді на запитання.

2. ХРОНОЛОГІЧНА ПОСЛІДОВНІСТЬ

Упорядкуйте хронологічну послідовність.

3. ІСТОРИЧНИЙ МЕМ ІЗ ЗАГАДКОЮ

Київські князі керувалися у своїй діяльності великими цілями. Розгляньте історичні меми та виконайте завдання до них:

а) визначте, який із мемів «повідомляє» нам про Володимира Великого, а який — про Ярослава Мудрого; поясніть, як вам вдалося це встановити;

б) визначте, які вислови закодовані у хмаринках слів, назвіть історичного персонажа, чиє життя вони ілюструють;

в) перевірте правильність історичної інформації мемів, визначте і назвіть, якщо є, помилки та запропонуйте правильні варіанти подачі інформації;
г) створіть власні варіанти мемів до цього завдання.

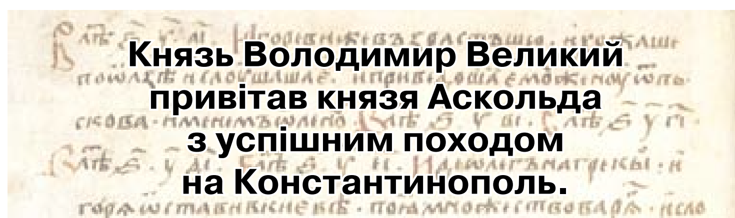

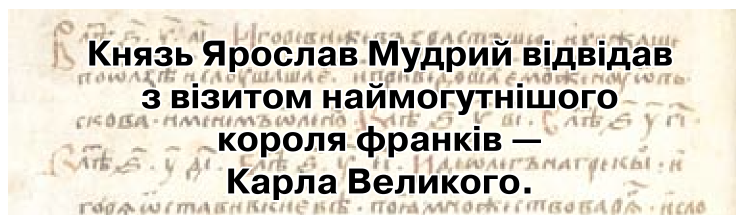

4. ХРОНОЛОГІЧНІ ФАНТАЗІЇ

Уявіть, що ви дослідник/дослідниця давньоруських літописів і вивчаєте давній текст. Визначте, чи можливі з огляду синхронізації історичних подій запропоновані записи в тексті літопису.

5. ІСТОРИЧНИЙ АЛЬБОМ

Уявіть, що ви укладаєте видання «Історичний альбом: доба Русі-України» і вам потрібно підготувати тематичні сторінки: «Політична історія», «Життя і побут», «Розвиток культури». Запропонуйте, до якої зі сторінок альбому ви помістили б ці ілюстрації.

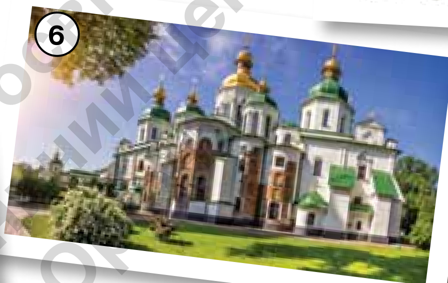
1

2

3

4
Anna regina

5

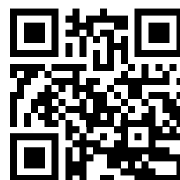

6

7

8

6. ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми, за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням: **qr.orioncentr.com.ua/btucj** або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху та високих балів!

РОЗДІЛ 3

РУСЬ-УКРАЇНА в другій половині XI — першій половині XIII ст.

ПОЛІТИЧНА РОЗДРОБЛЕНІСТЬ РУСІ-УКРАЇНИ. РУСЬ-УКРАЇНА ЗА ПРАВЛІННЯ ЯРОСЛАВИЧІВ

Пригадайте, які настанови давав Ярослав Мудрий своїм синам у заповіті. Від яких загроз він намагався застерегти нащадків? За потреби скористайтеся документом на *с. 59*.

1. ПРАВЛІННЯ ЯРОСЛАВИЧІВ

Читаємо й розуміємо

1. На основі навчального тексту визначте причини та наслідки політичної роздробленості Русі-України.
2. Визначте, до яких дій вдавалися князі, щоб подолати роздробленість. Наскільки їхні дії були успішними?
3. Результати своєї роботи оформіть у вигляді карти пам'яті.

За кілька років до своєї смерті Ярослав Мудрий розділив між своїми синами землі Русі на окремі князівства (***уділи***): *Ізяславу* віддав Київ і частину земель на півночі (Новгород, Туров, Псков); *Святославу* — Чернігів і Сіверську землю, Муром, Тмуторокань; *Всеволоду* — Переяслав з Південним Лівобережжям і Ростов; *Ігорю* — Володимир на Волині; *В'ячеславу* — Смоленськ.

Попри повчання батька, невдовзі по смерті Ярослава Мудрого розпочалися війни за владу (***міжусобні війни***) між його синами. Розуміючи, які нещастя несуть ці міжусобиці, три брати — **Ізяслав, Святослав** і **Всеволод** — уклали союз для спільного управління державою, який тривав понад п'ятнадцять років. Сучасні історики назвали такий спосіб правління ***тріумвіратом Ярославичів*** (від латинської «тріум» — *три*, «вір» — чоловік). Протягом 1054–1073 рр. брати спільно вирішували всі найголовніші питання управління державою.

У 1072 р. сини Ярослава Мудрого доповнили батьківську збірку «Руську правду» новими статтями. Ця збірка дістала назву

«Правда Ярославичів». Статті «Правди Ярославичів» відобразили подальший розвиток суспільних відносин у Русі-Україні:

- заміна кровної помсти системою штрафів;
- захист передусім життя вищих верств суспільства та княжих службовців (штраф за вбивство тіуна — 80 гривень, а за вбивство княжого рядовича — 5 гривень);
- зафіксовано розуміння співучасті у скоєнні злочину та спробу визначення відповідальності кожного з учасників злочину;
- посилення ролі держави відобразилося у спрямуванні вири (штрафу за вбивство) до державної скарбниці, а не до постраждалих.

У цей час Русь стала об'єктом нападів нових ворогів — ***половців***. Це були кочові племена, що в XI–XIV ст. панували у степах між Дунаєм і Волгою. Ярославичі здійснили спробу зупинити половців, які просувалися Лівобережжям на Переяслав. Однак битва на річці Альта 1068 р. завершилася нищівною поразкою війська тріумвірату Ярославичів.

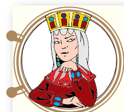

Битва на річці Альта, *1068 р.*
(*малюнок із Радзивіллівського літопису кінця XV ст.*)

Визначте на мініатюрі переможців і тих, хто зазнав поразки.

У 1073 р. брати посварилися, і тріумвірат Ярославичів розпався. Розпочалася нова хвиля міжусобиць. У боротьбу були втягнуті й сусіди Русі: Польща, половці, навіть Папа Римський. Ізяслав змушений був утекти до Польщі, а київським князем став Святослав. Після його смерті на престол зійшов Всеволод, який правив до 1093 р. Старший брат Ізяслав загинув під час чергової спроби повернути собі владу в Києві.

• Історичні подробиці

Руські князі та Папа Римський

У пошуках допомоги Ізяслав звертався до Папи Римського Григорія VII. Послом князь відрядив свого сина Ярополка. Папа побачив у цій ситуації можливість поширити свій вплив на Русь на противагу константинопольському патріарху. 1075 р. Григорій VII коронував Ярополка Ізяславича та надав йому у володіння Руське королівство.

Христос коронує Ярополка та княгиню Кунігунду (*мініатюра з Кодексу Гертруди* (*Трірський псалтир*) *— збірки молитов дружини Ізяслава Ярославича, XI ст.*)

2. ЛЮБЕЦЬКИЙ З'ЇЗД КНЯЗІВ

• Поміркуймо!

Поясніть, як впливали міжусобиці на становище в Русі-Україні. Який вихід із ситуації, що склалася, ви запропонували б князям?

Спільною справою для всіх князів у другій половині XI — на початку XII ст. була боротьба проти половців.

З метою подолання розбрату в **1097 р.** з ініціативи Володимира Всеволодовича Мономаха в **Любечі** відбувся князівський з'їзд. У ньому взяли участь чернігівський, смоленський, волинський і теребовлянський князі. На з'їзді князі дійшли згоди з таких питань:

- закріпити за собою батьківські землі;
- припинити усобиці;
- об'єднатися для спільної боротьби з кочовиками-половцями.

Пам'ятник Любецькому з'їзду (*селище Любеч на Чернігівщині, робота скульптора Геннадія Єршова, 1997 р.*)

Поясніть символіку пам'ятника:
1. Що символізує головна постать пам'ятника?
2. Поміркуйте, кого автор зобразив у барельєфах на постаменті.
3. Які емоції і настрої учасників Любецького з'їзду намагався втілити в їхніх образах автор пам'ятника?

Свідчать документи

«Повість минулих літ» про Любецький з'їзд князів

...І зібралися [в городі] Любечі, щоб укласти мир. І говорили вони один одному, кажучи: «Пощо ми губимо Руську землю, самі проти себе зваду маючи? А половці землю нашу розносять і раді, що межи нами війна донині. Відтепер з'єднаймося в одне серце і обережімо Руську землю. Кожен хай держить отчину свою...». І на цім вони цілували хреста: «А якщо відтепер хто на кого встане, то проти того будем ми всі і чесний хрест».

Визначте за текстом підручника та уривком документа причини, рішення та наслідки Любецького з'їзду князів.

На деякий час усобиці справді припинилися, проте родичі швидко забули про свої обіцянки. Підставою до нової ворожнечі стало осліплення теребовлянського князя Василька Ростиславича. Щоб припинити чвари, з ініціативи Володимира Мономаха в 1100 та 1103 рр. були скликані нові князівські з'їзди. Тимчасове примирення князів дало можливість об'єднати сили для боротьби з ворогами. У 1103 р. відбувся переможний похід під командуванням Святополка Ізяславича та Володимира Мономаха проти половців.

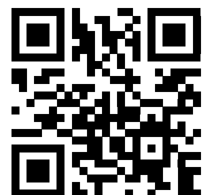
Думки істориків

Через те, що держава була поділена на частини, київський князь не мав давнього авторитету. Питання державного значення можна було провести тільки за спільною згодою всіх князів. Так княжі з'їзди стали постійною установою — свого роду державною радою, до якої належали всі найважливіші рішення.

Іван Крип'якевич «Історія України»

Як, згідно з баченням історика, змінилася система управління Русі-України після Любецького з'їзду?

Отже, після смерті Ярослава Мудрого руська держава втратила єдність. Причинами цього був розвиток нових центрів ремесла і торгівлі, які конкурували між собою, а також боротьба за владу і землі між руськими князями. Князівські міжусобиці значно послаблювали Русь. Розуміючи це, князі намагалися домовитися на ***князівських з'їздах***. Під час зібрань спільно вирішували питання управління землями, зовнішньої політики, протистояння ворогам.

Вправа «Правління Ярославичів»
qr.orioncentr.com.ua/gJyHe

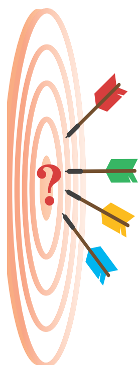
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Політична роздробленість Русі-України. Русь-Україна за правління Ярославичів»**.

- Можу визначити причини, прояви та наслідки політичної роздробленості Русі-України.
- Можу назвати, коли і з якою метою було скликано Любецький з'їзд князів.
- Можу пояснити, яку загрозу для Русі-України несли половці.
- Можу показати на карті місце битви на Альті, проведення Любецького з'їзду.

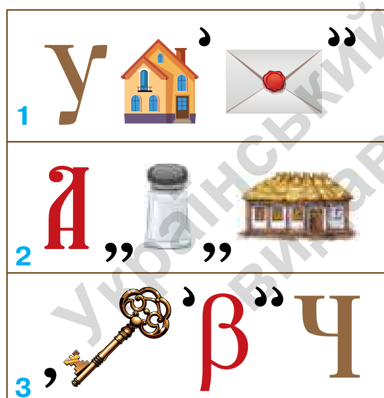

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. ***Історія в ребусах.*** Розгадайте ребуси й утворіть логічні пари із закодованих у ребусах слів та їхніх пояснень.

А Місто, у якому був скликаний князівський з'їзд з метою подолання усобиць та організації відсічі ворогам

Б Частини Русі-України, якими наділив Ярослав Мудрий своїх синів

В Річка, на берегах якої в 1068 р. Ярославичі зазнали першої поразки від половців

◈ Досліджую і аналізую

3. Поміркуйте, чи можна було уникнути князівських усобиць після смерті Ярослава Мудрого.

◈ Мислю творчо

4. Уявіть себе впливовим нащадком Ярослава Мудрого. Запропонуйте власну стратегію протистояння зовнішнім ворогам.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

1097 р. Любецький з'їзд князів

§ 14 РУСЬ-УКРАЇНА ЗА ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА ТА МСТИСЛАВА ВЕЛИКОГО

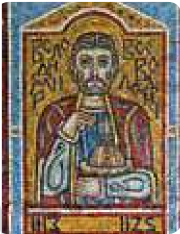
Схарактеризуйте внутрішньополітичне та зовнішньополітичне становище Русі-України наприкінці XI — на початку XII ст.

1. ПІДНЕСЕННЯ РУСІ-УКРАЇНИ ЗА ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА

Після років князівських усобиць на короткий час єдність Русі було відновлено князем **Володимиром Мономахом** (1113–1125 рр.). Життєвий шлях Володимира поділяється на два етапи: *докиївський* (час княжіння в удільних князівствах) і *київський* (час, коли він посідав великокнязівський престол у Києві).

ДОКИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА

Нащадок Ярослава Мудрого та візантійського імператора Константина IX Мономаха від династичного шлюбу Всеволода Ярославича та візантійської принцеси

Близько 1070 р. одружився з Гітою, дочкою останнього англо-саксонського короля Гарольда II, після 1107 р. одружився з дочкою половецького хана Аєпи. Батько 11 дітей

Імовірно залишив власні графіті (написи) на стінах Софійського собору в Києві: «Господи, поможи рабу своєму Володимиру на многії літа і дай прощення гріха на день судний»

З юних років захоплювався полюванням: «От коли я жив у Чернігові, я своїми руками стриножив у лісових пущах десятки три диких коней, та ще й доводилося їздити по степу, то… власноручно ловив їх».

Спогади Володимира Мономаха

З 14 років був відряджений княжити до Ростова. Згодом правив у Переяславі та Чернігові

З 1078 р. протягом 15 років був фактичним співправителем батька — Великого князя київського Всеволода Ярославича. Від імені батька провадив загальнодержавну зовнішню політику

Боровся проти князівських усобиць:
- дотримувався заповіту Ярослава Мудрого щодо престолонаслідування;
- ініціатор скликання князівських з'їздів для вирішення загальнодержавних справ

Боровся проти половців:
- відомо про 80 успішних походів;
- 1103 р., 1107 р., 1109 р. і 1111 р. — спільно з братом Святополком Ізяславичем (князем київським) відтіснив половців далеко від кордонів Русі-України

• Діємо: практичні завдання

Опрацюйте схему «Докиївський період життя Володимира Мономаха» (*с. 87*) та текст параграфа й укладіть історичний портрет князя (*скористайтеся пам'яткою на с. 191*).

Новий етап у житті Володимира Мономаха розпочався в 1113 р. Того року в Києві помер князь Святополк Ізяславич. Кияни, змучені тиском лихварів і купців, підняли повстання. Налякані народним бунтом, багаті городяни зібрали віче, на якому вирішили звернутися з проханням, аби київський престол посів Володимир Мономах. Князю на той час виповнилося 60 років, він уславився як мудрий і сміливий правитель. Час свого княжіння в Києві аж до смерті в 1125 р. Володимир присвятив відновленню могутності влади київського князя і єдності Русі-України. Дипломатичними методами і військовою силою він домігся визнання своєї влади майже всіма руськими князями. На деякий час були припинені князівські усобиці.

Під контролем київського князя перебувало 3/4 території Русі. Задля встановлення добрих контактів з іншими князями та правителями сусідніх держав продовжив політику шлюбної дипломатії.

Значну увагу Володимир приділяв упорядкуванню справ усередині держави. Із метою пом'якшення суспільної напруги після повстання киян 1113 р. було доповнено «Руську правду» «Статутом Володимира Всеволодовича» (Мономаха). Статті полегшували становище боржників (закупів). Зокрема, заборонялося перетворювати на раба неспроможного купця-боржника, якщо той втратив платоспроможність унаслідок нещасного випадку. Було обмежено застосування рабської праці, зменшено податки міщанам.

Володимир Мономах — автор першого педагогічного твору в історії України — «Повчання дітям» (1117 р.), який фактично став його заповітом. У творі князь аналізує досвід свого життя, дає настанови своїм дітям.

• Свідчать документи

Із «Повчання дітям» Володимира Мономаха

Усього ж паче — убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступітесь самі, не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте [і] не повелівайте вбити його; якщо [хто] буде достоїн [навіть] смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської.

Старих шануй, як отця, а молодих — як братів. У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіться... Ні питтю, ні їді не потурайте, ні спанню. Лжі бережися, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа погибає і тіло.

А куди ви ходите в путь [за даниною] по своїх землях, — не дайте отрокам шкоди діяти ні своїм [людям], ні чужим, ні в селах, ні в хлібах, а не то клясти вас начнуть.

А коли добре щось умієте — того не забувайте, а чого не вмієте — то того учітесь, так же, як отець мій. Удома сидячи, він зумів знати п'ять мов, — а за се почесть єсть од інших країв.

1. Висловте судження, чи можуть стати в пригоді повчання Володимира Мономаха сучасним людям. Чому?
2. Як ви думаєте, чи дотримувався сам Мономах цих настанов у своєму житті? Назвіть факти його біографії на підтвердження чи спростування своїх міркувань.

«Повість минулих літ».
У 1116 р. за дорученням Володимира Мономаха ігумен Видубецького Свято-Михайлівського монастиря Сильвестр уклав другу редакцію літопису

Життя Володимира Мономаха скінчилося в розквіті могутності та слави — у 73 роки. За висловом літописця, князь «*просвітив Руську землю, як сонце*». Похований великий князь був у соборі Святої Софії в Києві поруч із батьком.

Факт чи фейк?

Популярність Володимира Мономаха була такою великою серед нащадків, що московські князі від Івана IV Грозного довгий час мали символом влади «шапку Мономаха», нібито отриману Володимиром у дарунок від діда — візантійського імператора Константина IX Мономаха. Як довели сучасні історики, ця шапка є пізнішою підробкою XII—XIV ст.

Найбільш визнаною є версія, що «шапка Мономаха» — це тюбетейка, яку подарував татарський хан Узбек московському князю Юрію Даниловичу в 1317 р. У XV ст. тюбетейка була оторочена хутром. Так вона стала «шапкою Мономаха».

«Шапка Мономаха» — підробка, яку правителі Московії вважали доказом своїх прав на верховну владу

2. РУСЬ-УКРАЇНА ЗА МСТИСЛАВА ВЕЛИКОГО

Князь Мстислав Володимирович (*мозаїка зі станції метро «Золоті ворота», м. Київ*)

Після смерті Володимира Мономаха київський престол посів його син **Мстислав Володимирович (Великий,** 1125–1132 рр.). За життя батька був князем новгородським, білгородським. Йому, як і батькові, вдалося на короткий час зберегти єдність Русі-України, призупинити її розпад. Мстислав і далі укріплював династичні зв'язки із Заходом, віддавши чотирьох своїх дочок за іноземних володарів — візантійського, норвезького, данського, угорського.

Великий князь дбав про розвиток господарства, провадив велике будівництво. Мстислав помер у віці 65 років. Його нащадки продовжили правити в руських князівствах. Зокрема, прямим нащадком Мстислава був король Данило Романович.

Після смерті князя Мстислава київські князі вже ніколи не мали повного контролю над усіма землями Русі. Русь остаточно розпалася на окремі політично незалежні князівства.

Церква Успіння Пресвятої Богородиці Пирогощої (*сучасна реконструкція*), закладена за правління Мстислава Великого. Протягом століть була осередком громадського життя київського Подолу.

Поясніть, які елементи пам'ятки свідчать про вплив на руську архітектуру візантійської традиції.

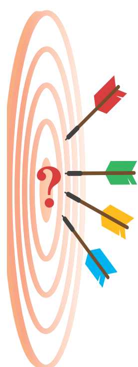
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

Самооцінювання

1. Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Русь-Україна за Володимира Мономаха та Мстислава Великого»**.

- Можу розташувати події періоду історії Русі-України 1054–1132 рр. у хронологічній послідовності.
- Можу визначити головну мету діяльності Володимира Мономаха та заходи для її досягнення.
- Можу схарактеризувати діяльність Мстислава Великого.
- Можу пояснити роль князівських з’їздів в історії Русі-України.

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Розташуйте події в хронологічній послідовності.

Початок правління Володимира Мономаха в Києві	Битва на річці Альта — поразка Ярославичів від половців	Любецький з’їзд князів	Смерть Мстислава Великого

◈ Досліджую і аналізую

3. Дослідіть пам’ятну монету Національного банку України як джерело історичної інформації. Про які епізоди життя князя «повідомляє» ця монета?

Срібна монета НБУ «Володимир Мономах» (*серія «Княжа Україна, 2002 р.; реверс*)

◈ Мислю творчо

4. Напишіть сенкани «Володимир Мономах», «Мстислав Великий», які розкриють роль діячів в історії (*скористайтеся пам’яткою «Як написати сенкан» на с. 191*).

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам’ятайте їх:

1113–1125 рр. правління Володимира Мономаха в Києві

РОЗДРОБЛЕНІСТЬ РУСІ-УКРАЇНИ (середина XII — перша половина XIII ст.). КИЇВСЬКЕ, ЧЕРНІГІВСЬКЕ ТА ПЕРЕЯСЛАВСЬКЕ КНЯЗІВСТВА

Коли виникла проблема єдності руських земель? Що вам відомо про причини роздробленості Русі-України? Яких заходів уживали князі для збереження єдності держави?

1. РУСЬ-УКРАЇНА в середині XII — на початку XIII ст.

Із середини XII ст. Русь розпалася на ряд князівств. Спочатку їх було близько десяти, з часом внаслідок дроблення їхня кількість лише зростала. Пригадаймо, що подібні процеси роздробленості за доби Середньовіччя відбувалися і в інших європейських країнах. Тісно пов'язаними між собою залишалися *Київське*, *Чернігівське*, *Турово-Пінське*, *Переяславське*, *Галицьке* та *Волинське* князівства. Саме на цій території відбувалося формування ***українського народу***. Закарпаття, заселене слов'янами, ще із середини XIII ст. входило до Угорщини, а на території Причорномор'я і Приазов'я жили половці.

ПРИЧИНИ РОЗДРОБЛЕНОСТІ РУСІ-УКРАЇНИ

Подальший економічний розвиток
Поява і зростання нових міст — центрів ремесла і торгівлі, які конкурували між собою

Зовнішні загрози
спонукали князів формувати та посилювати власні армії

Велика територія, етнічна неоднорідність населення
Терени Русі населяло багато різних народів і племен: слов'янських, фіно-угорських, тюркських, балтських та ін.

Зміна торговельних шляхів
- Зниження попиту на товари Русі
- Занепад торговельного шляху «із варягів у греки»

Відсутність чіткого, незмінного механізму успадкування влади Великого князя київського

Суперечки серед князів призводили до послаблення центральної влади в Києві та окремих землях Русі

• Діємо: практичні завдання

Простежте територіальні зміни на давньоруських землях за доби роздробленості.

Київське, Переяславське, Чернігівське, Галицьке і Волинське князівства та їх сусіди у XII — першій половині XIII ст.

- Київське князівство близько 1145 р.
- 1160 — Роки втрати територій на користь інших держав
- Київське князівство на початку XIII ст.
- Волинське князівство близько середини XII ст.
- Межа земель, приєднаних до Волині до початку XIII ст.
- Територія Волинсько-Галицької держави наприкінці князювання Романа Мстиславича (1199–1205 рр.)
- Муромо-Рязанські землі, що відокремилися від Чернігівського князівства після 1127 р.
- Дреговицька земля та Посейм'я, приєднані до чернігівських володінь до середини XII ст.
- Похід новгород-сіверського князя Ігоря проти половців та його поразка (1185 р.)
- Половецькі кочовища
- Межі та центри земель-князівств
- Кордони сучасної України

Розкажіть про зміни територій князівств протягом другої половини XII — початку XIII ст. Висловте припущення, чим вони були зумовлені.

Роздробленість політично і військово послабила Русь, але сприяла розвитку економіки й культури в князівствах. Центром великокнязівської влади та духовним осередком руських земель залишався Київ.

У кожному князівстві правив *удільний князь*. Він очолював військо, чинив суд, видавав закони, збирав податки. Князь управляв своїм уділом за допомогою бояр і дружинників, яких призначав на різні посади (*посадники, тисяцькі, вірники, тивуни*). Для вирішення важливих питань скликали боярську раду або народне віче. Свою владу удільні князі намагалися передати у спадок.

• Діємо: практичні завдання

Започаткуйте укладання синхронізованої таблиці подій. Роботу виконуйте, працюючи з § 15–16.

Ключові події історії удільних князівств Русі в другій половині XI — у XII ст.				
Київська земля	**Переяславська земля**	**Чернігово-Сіверська земля**	**Галицька земля**	**Волинська земля**
1169 р. — напад на Київ військ Андрія Боголюбського				

2. КИЇВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО в середині XII — першій половині XIII ст.

Київська земля була одним із найбільш заселених та економічно розвинених князівств. Окрім Києва, помітну роль відігравали міста Вишгород, Білгород, Василів (сучасний Васильків), Юр'їв (сучасна Біла Церква), які стали центрами дрібних князівств-волостей.

На південних кордонах князівства ще з початку XI ст. київські князі розселяли дружні племена кочовиків. Найчастіше в літописах згадувався союз ***«чорних клобуків»*** (*торки, берендеї, печеніги, ковуї* та інші). Ці племена несли прикордонну службу, а також становили легку кінноту князівського війська.

Збройна боротьба за великокнязівський престол призводила до поступового ослаблення Києва. Деякі князі намагалися позбавити Київ статусу політичного й духовного центру Русі. Так вчинив у 1169 р. онук Володимира Мономаха володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський. Збірне військо муромських, смоленських, полоцьких, чернігівських і дорогобузьких князів напало на Київ і впродовж трьох днів грабувало його.

• Свідчать документи

Працюючи з уривком з літопису, визначте, що було метою погрому Києва. Дайте оцінку діям війська Андрія Боголюбського.

З Іпатіївського літопису

І грабували вони два дні весь город — Поділ, і Гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю. І не було помилування нікому і нізвідки: церкви горіли, християн вбивали, а інших в'язали, дружин вели в полон, силоміць розлучаючи з чоловіками їх, діти ридали, дивлячись на матерів своїх. І узяли вони майна множина, і церкви оголили від ікон, і книг...

3. ЧЕРНІГОВО-СІВЕРСЬКА ЗЕМЛЯ

Чернігово-Сіверська земля була найбільшим удільним князівством. Правила в князівстві династія Ольговичів — нащадки князя Олега Святославича, онука Ярослава Мудрого. З кінця XI ст. виокремилося фактично незалежне Новгород-Сіверське князівство. Місцеві князі часто вступали в союзи з половцями для боротьби проти інших князів. Але інколи самі з ними воювали. У 1185 р. новгород-сіверський князь Ігор Святославич на чолі нечисленних військ вирушив у похід проти половців, однак зазнав нищівної поразки в битві біля річки Каяли (Калки). Історія походу описана у визначній пам'ятці — поемі «Слово про похід Ігорів».

• Свідчать документи

Із «Слова про похід Ігорів»

(*Уривок. Переклад з давньоруської мови Максима Рильського*)

Перестали князі невірних воювати,
Стали один одному казати:
«Се моє, а се теж моє, брате!»
Стали вони діла дрібні
Вважати за великі,
На себе самих підіймати чвари, —
А невірні з усіх сторін находили,
Землю Руську долали.

«За землю Руську» (*ілюстрація художника Василя Лопати до «Слова про похід Ігорів», 1981–1982 рр.*)

1. Опишіть ілюстрацію. Зверніть увагу на символіку фону. Хто, на вашу думку, і чому зображений на гравюрі?
2. Як автор «Слова про похід Ігорів» пояснює причини поразок від половців?

4. ПЕРЕЯСЛАВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО

Переяславське князівство — прикордонне князівство, яке межувало зі степом. Воно постійно перебувало під загрозою вторгнення кочовиків. Столиця князівства — місто Переяслав — була могутньою фортецею і центром ремесла й торгівлі. Важливими були також фортеці Баруч, Прилуки, Лубни, Жовнин та ін. Його правителі завжди багато уваги приділяли боротьбі із зовнішніми ворогами.

Саме із переяславськими землями пов'язана перша в історії згадка назви **«Україна»** в літописі під **1187 р.**

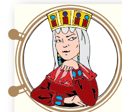
Після смерті князя Володимира Глібовича Переяславське князівство перебувало в залежності від київських князів.

• Свідчать документи

Із Літопису руського про переяславського князя Володимира Глібовича

У зв'язку зі смертю Володимира Глібовича в 1187 р. літописець писав: «Бо любив він дружину, і золота не збирав, майна не жалів, а давав дружині; був же він князь доблесний і сильний в бою, і мужністю кріпкою відзначався, і всякими доброчесностями [був] сповнений. За ним же **УКРАЇНА** багато потужила».

• Історичні подробиці

Найімовірніше, слово «*Україна*» означало «*територія*», «*країна*», «*батьківщина*». Після захоплення Русі-України монголами це слово на довгий період забулося.

Пам'ятник Володимиру Глібовичу в м. Переяславі на Київщині (*робота скульптора Бориса Климушка, 2000 р.*). Володимир Глібович (1169–1187 рр.) брав участь у боротьбі з половцями.

Визначте, яку інформацію про добу Русі-України можна довідатися, споглядаючи пам'ятник.

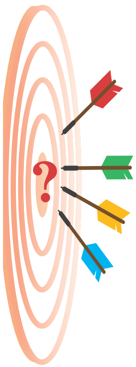
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

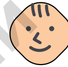
1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Роздробленість Русі-України (середина XII — перша половина XIII ст.). Київське, Чернігівське та Переяславське князівства»**.

- Можу назвати причини політичної роздробленості Русі-України.
- Можу показати на карті великі удільні князівства періоду роздробленості.
- Можу визначити особливості розвитку Київського, Переяславського та Чернігово-Сіверського князівств.
- Можу схарактеризувати відносини руських князівств із сусідами-кочовиками.

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Утворіть логічні пари.

1 Київське князівство	**А** Похід 1185 р. князя Ігоря Святославича проти половців, оспіваний у поемі «Слово про похід Ігорів»
2 Чернігівське князівство/ Новгород-Сіверське князівство	**Б** Перша згадка назви «Україна» в літописі
3 Переяславське князівство	**В** Розграбування 1169 р. військом Андрія Боголюбського

◈ Досліджую і аналізую

3. За матеріалами параграфів 13–15 та додатковими джерелами проведіть мінідослідження «Механізми протистояння руських князів половцям». У ході дослідження з'ясуйте, до яких засобів, окрім воєнних походів, вдавалися правителі руських земель. Чи були ці засоби ефективними?

◈ Мислю творчо

4. Поміркуйте, чи закономірним був розпад Русі-України.

5. Розробіть ескіз логотипу-дудла для стартової сторінки пошукової системи Google до 850-річчя першої згадки назви «*Україна*». Визначте, у якому році буде цей ювілей.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

1187 р. перша літописна згадка назви «Україна»

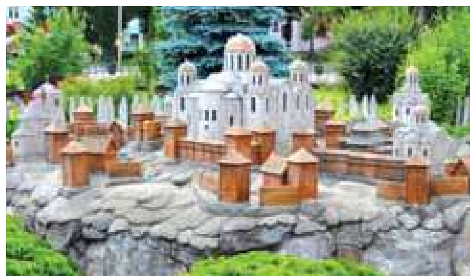
ГАЛИЦЬКЕ І ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВА у другій половині XII ст. КОЧОВІ НАРОДИ ТА КРИМ у X–першій половині XIII ст.

Назвіть і покажіть на карті (*с. 93*) князівства, що сформувалися в часи роздроблення Русі. З якими проблемами доводилося боротися жителям руських земель? Оцініть за допомогою карти географічне положення Галицької і Волинської земель.

1. ГАЛИЦЬКЕ КНЯЗІВСТВО

На захід від Києва розташовувалися ***Галицьке*** та ***Волинське князівства***. Князівства тісно контактували з Угорським і Польським королівствами. Через ці землі проходили важливі торговельні шляхи, тут залягали великі родовища солі, на яку був величезний попит у Європі.

Макет «Святині Давнього Галича» (*Національний заповідник «Давній Галич» в Івано-Франківській області*)

Одним із центрів державності на початку XII ст. був Галич. ***Галицьку землю*** населяли білі хорвати та тиверці, яких приєднали до Русі за правління Володимира Великого. Центрами князівств-волостей були Перемишль, Звенигород, Теребовль. Наприкінці XI ст. при владі тут зміцнилася династія Ростиславичів — онуків Ярослава Мудрого.

Опишіть за малюнком м. Галич. Схарактеризуйте призначення споруд міста.

• Діємо: практичні завдання

За уривком із праці Михайла Грушевського визначте, що сприяло піднесенню Галицького князівства в середині XII ст. Хто був конкурентом князя в боротьбі за вплив на населення?

Галичина і без того була великою і багатою областю, бо її не зачіпали ні половецькі напади, ні князівські чвари, і тому багато народу переходило сюди з інших українських земель. Тепер же, зібрана в одних руках, вона зробилася найсильнішою з українських земель… Але зате більшу силу в Галичині забрали бояри, даючи про себе знати й населенню, і самим князям.

Михайло Грушевський
«Ілюстрована історія України»

Наймогутнішим князем Галичини був **Ярослав Осмомисл** (1153–1187 рр.), якого оспівує «Слово про похід Ігорів»:

Галицький Осмомисле Ярославе!
Високо сидиш ти
На своїм золотокованім престолі,
Підперши гори угорські
Своїми залізними військами,
Заступивши королеві дорогу,
Зачинивши ворота на Дунаї,
Через хмари каміння кидаючи,
Суд по Дунай рядячи.

Пам'ятник Ярославу Осмомислу у м. Володимирі на Волині (*робота скульптора Любомира Яремчука, 1988 р.*)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЯРОСЛАВА ОСМОМИСЛА

- Розширив володіння на південь по течії Дністра. Контролював землі в нижній течії Пруту та Дунаю
- Відновив добросусідські взаємини з Угорщиною і Польщею. Втручався у візантійську політику
- Активний учасник загальноруської політики. Впливав на встановлення князівської влади в Києві
- Домігся заснування єпископства в Галичині. Заклав храм Успіння Божої Матері
- Брав участь у боротьбі з половцями
- Сприяв розвиткові торгівлі (по Дністру), ремесел, міст
- У внутрішньополітичному житті залежав від бояр, які втручалися навіть в особисте життя князя

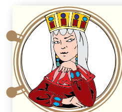
• Свідчать документи

Літопис руський про Ярослава Осмомисла

Був же він князь і мудрий, і красномовний, і богобійний, і поважний в усіх землях, і славен військами, — бо де була йому обидь, то сам він не ходив полками своїми, а посилав їх з воєводами. Він бо навів лад у землі своїй і милостиню щедру роздавав, прочан люблячи і жебраків годуючи. Чорноризький чин люблячи і честь їм воздаючи од могутності своєї, він в усьому сповняв закон Божий, до церковників сам приходячи і дбаючи добре про них.

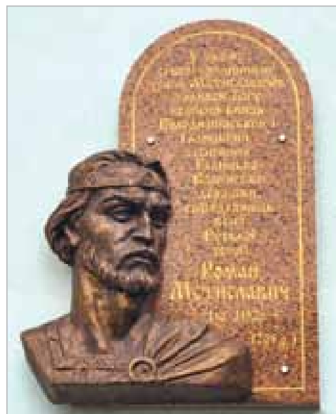
1. Визначте, якими рисами характеру наділила Ярослава Осмомисла літописна традиція.
2. Назвіть досягнення і слабкі сторони правління Ярослава Осмомисла.

Історичні подробиці

У Галичині боярство формувалося здебільшого з місцевої родоплемінної верхівки. Бояри здобували свої маєтки не від князя, а привласнюючи громадські землі, і тому були незалежними від князів. Галицьке боярство мало великий вплив на політичне життя Галицького князівства, а згодом і Волинсько-Галицької держави.

Пам'ятна дошка князю Романові Мстиславичу на Свято-Успенському кафедральному соборі в м. Володимирі на Волині

Волинська земля, заселена дулібами (їх ще звали волинянами або бужанами), увійшла до складу Русі за часів князя Володимира Великого — наприкінці X ст. Центром князівства було м. Володимир, побудоване Володимиром Святославичем. Центрами князівств-волостей були Луцьк, Дорогобуж, Пересопниця, Белз, Червен, Берестя, Дорогочин, Бузьк. На півночі волиняни постійно конфліктували за території з литовськими племенами.

Тут князювала династія Мстиславичів, які були нащадками Володимира Мономаха і вели свій родовід від Мстислава Великого. Серед інших князів особливою активністю вирізнявся **Роман Мстиславич**, який став князем м. Володимира на Волині з 1170 р. Його матір'ю була польська принцеса. Молодий князь розумів небезпеку боярського свавілля, тому створив сильне військо, спирався на підтримку жителів міста й духовенства.

Тим часом Галицьке князівство після смерті Ярослава Осмомисла послабилося, відтак склалися передумови до об'єднання обох князівств під владою молодого й енергійного Романа Мстиславича.

2. КОЧОВІ НАРОДИ СТЕПІВ УКРАЇНИ в X–XII ст.

Пригадайте з вивченого, з якими кочовими народами сусідила Русь-Україна протягом історії. Якими були взаємини з цими сусідами?

Помітний слід в історії Русі-України залишили кочові народи, які змінювали один одного протягом X–XII ст. Частина з їх представників, зокрема ремісники, осідала в степових містах і містеч-

ках. Так, столиця половців Шарукань складалася з осілої частини поселення та тимчасових стоянок кочовиків. Степовики продавали жителям Русі велику рогату худобу, овець і коней, а купували у них продукти землеробства. Русь і степовики укладали між собою угоди, воювали один з одним, разом виступали проти спільних ворогів. Через династичні шлюби князі родичалися з половецькою елітою. Частина кочовиків осідала в прикордонних землях Русі та винаймалась охороняти кордони від нападів інших кочовиків. Степовики були частими учасниками міжусобних війн, а після замирення князів могли стати об'єктами їх спільного нападу.

Заселяючи Північне Причорномор'я, кочовики впродовж тривалого часу впливали на матеріальну й духовну культуру населення українських земель.

Половці кочують у пересувних вежах — юртах на возах
(*малюнок з Радзивіллівського літопису кінця XV ст.*)

• Діємо: практичні завдання

Уважно розгляньте малюнок, опрацюйте схему на *с. 102* та виконайте завдання.

1. Визначте, кого зображено на мініатюрі.
2. Поміркуйте, чим відрізнявся спосіб життя кочових сусідів Русі-України від способу життя слов'ян. Що на ілюстрації вказує на ці відмінності?
3. Визначте (*за схемою*), як складалися відносини між Руссю-Україною і кочовими народами. Які з контактів були взаємовигідними, а які — ні?
4. Зверніться до слів Сергія Плохія на *с. 11* і наведіть аргументи до його суджень на основі здобутих знань про контакти Русі-України з кочовиками.

• Діємо: практичні завдання

Зіставте дані схеми з відомими вам фактами історії Русі-України та назвіть князів, які в зазначені в схемі періоди воювали з кочовиками.

КОЧОВІ НАРОДИ НА ПІВДНІ РУСІ-УКРАЇНИ

Печеніги

- «У рік 6423 [915] уперше прийшли печеніги на Руську землю, вчинивши мир з Ігорем, пішли до Дунаю»;
- печеніги виступали союзниками в походах проти Імперії ромеїв;
- вчиняли напади в період ослаблення влади київського князя і в періоди усобиць;
- продавали Русі велику рогату худобу, коней, овець;
- для захисту від них Володимир Великий збудував Посульську оборонну лінію;
- 1036 р. — розгромлені Ярославом Мудрим;
- середина XII ст. — остання літописна згадка про печенігів у середовищі «чорних клобуків»

Торки

- Належали до кочових тюркомовних племен, які в другій половині X — першій половині XI ст. прийшли в причорноморські степи з північно-східного Прикаспію;
- у 1060 р. об'єднані війська руських князів розгромили торків;
- під тиском половців вимушені були звернутися за захистом до Русі та, отримавши його, оселилися разом з угрупованнями печенігів і берендеїв у Пороссі, увійшовши до Чорноклобукського об'єднання

Половці

- «У рік 6563 [1055]. Того ж року приходив [хан] Блуш із половцями»;
- угруповання племен, відоме в західних джерелах під назвою «куманів», у другій половині XI ст. прийшло в причорноморські степи з північно-західного Казахстану;
- 1068 р. — поразка Ярославичів від половців у битві на річці Альта;
- «половецька земля» — контрольовані половцями землі півдня Русі-України;
- 1103, 1107, 1109 та 1111 рр. — переможні походи княжих військ проти половців;
- для утворення політичних союзів застосовувалася система династичних княжих і ханських родин;
- є дані, що на початку XII ст. частина половців прийняла християнство;
- у середині XIII ст. частина половців підкорена монголами, а частина мігрувала на землі сусідніх народів

3. КРИМ у Х– першій половині ХІІІ ст.

Діємо: практичні завдання

1. Схарактеризуйте за допомогою карти (*с. 93*) географічне положення Криму. Як воно впливало на історію Криму в давні часи?
2. Пригадайте, які з відомих вам подій історії України пов'язані з Кримом. Скористайтеся допомогою хмаринки слів.

Незважаючи на те, що середньовічні пам'ятки Криму привертають увагу вчених протягом тривалого періоду, в історії півострова доби Середньовіччя залишається багато білих плям. Писемні джерела досить бідно й нерівномірно розповідають нам історію Криму.

З розвитком торгівлі між Сходом і Заходом, що здійснювалася через Чорне море, посилювалося і військово-стратегічне значення суходільних і суднохідних шляхів півострова. Зручне географічне положення робило Крим привабливим для іноземців. *Для всього періоду середньовічної історії Криму є характерним цілковите панування в степовій частині півострова кочових народів: гунів, печенігів, половців та ін.* Родючі гірські долини й узбережні території в цей час займало досить строкате за етнічним складом хліборобське осіле населення, що перебувало під сильним культурним впливом Риму, а пізніше — Імперії ромеїв, Генуї і Золотої Орди. Протягом доби Середньовіччя Крим привертав увагу Імперії ромеїв, Хозарського каганату, Русі-України й інших держав.

До другої половини Х ст. (походів Святослава Хороброго) Крим входив до складу Хозарського каганату, хоча південно-західна частина формально була складовою Імперії ромеїв. Однак уже в другій половині Х — першій половині ХІІІ ст. Імперія ромеїв відновила контроль над південною частиною півострова. З 1204 р. південний Крим входив до складу *Трапезундської імперії*, а північний Крим залишався у володінні кочовиків.

Трапезундська імперія — держава, що виникла внаслідок тимчасового падіння Імперії ромеїв під час четвертого хрестового походу (1204 р.) та проіснувала до підкорення османами в 1461 р.

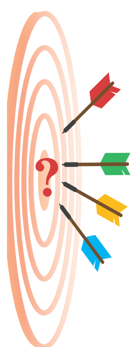
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

Самооцінювання

1. Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Галицьке і Волинське князівства у другій половині XII ст. Кочові народи та Крим у X – першій половині XIII ст.»**.

- Можу визначити характерні риси розвитку Галицького та Волинського князівств.
- Можу схарактеризувати діяльність князя Ярослава Осмомисла.
- Можу розповісти про кочові народи, що сусідили з Руссю-Україною.
- Можу визначити місце Криму в середньовічній історії.

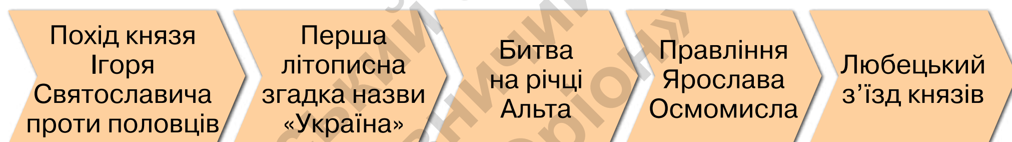

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Упорядкуйте хронологічну послідовність. Складіть задачі на лічбу часу, використовуючи події лінії часу та схеми на *с. 102*.

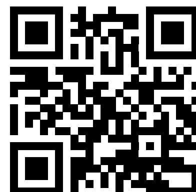
3. Завершіть роботу з укладання синхронізованої таблиці «Ключові події історії удільних князівств Русі в другій половині XI — у XII ст.» (*с. 94*). Визначте за таблицею спільні та відмінні риси розвитку князівств.

4. Виконайте тренувальні онлайн-вправи.

Вправа «Кочові народи на півдні Русі-України» **qr.orioncentr.com.ua/wGvy7**

«Діяльність князя Ярослава Осмомисла» **qr.orioncentr.com.ua/YmPej**

◈ Досліджую і аналізую

5. Поясніть, які чинники сприяли зміцненню Волинського й Галицького князівств у другій половині XII ст.

◈ Мислю творчо

6. Укладіть історичний портрет галицького князя Ярослава Осмомисла (*скористайтеся пам'яткою на с. 191*).

7. Дослідіть, хто з видатних історичних діячів світу жив одночасно з Ярославом Осмомислом. Виконайте творчий проєкт «Сучасники Ярослава Осмомисла».

КУЛЬТУРА РУСІ-УКРАЇНИ в другій половині XI — першій половині XIII ст.

Пригадайте найважливіші пам'ятки культури Русі-України в X — першій половині XI ст. Який вплив на розвиток культури Русі-України справило прийняття християнства? Який архітектурний стиль став основою для розвитку будівництва в Русі-Україні?

• Діємо: практичні завдання

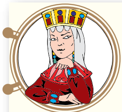
Працюючи з текстом підручника, розробіть карту туристичного маршруту «Перлини культурної спадщини Русі-України». Позначте на карті сучасні локації, які варто відвідати під час екскурсії.

1. ІСТОРИЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ. ОСВІТА І НАУКОВІ ЗНАННЯ

Культура Русі-України в другій половині XI — першій половині XIII ст. перебувала в стані розквіту. Зберігалися культурні традиції попередніх часів. На розвиток культури позитивно впливало розширення знань про надбання сусідніх народів.

Значними осередками культури залишалися церкви та монастирі. Розвивалися усна народна творчість, прикладне мистецтво.

У Русі-Україні, як і раніше, діяли школи при церквах і монастирях. Можна було здобути також домашню освіту. Написи (епіграфічні пам'ятки) на побутових речах, графіті, берестяні грамоти свідчать про високий рівень поширення грамотності серед населення Русі-України. Книжне навчання було доступне для представників різних верств суспільства. Були навіть осередки навчання для дівчат. У 1068 р. донька князя Всеволода Ярославича Янка заснувала при Андріївському монастирі школу для дівчат.

• Історичні подробиці

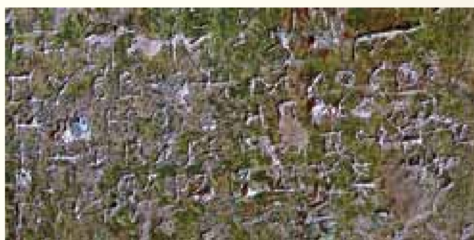
На стінах Софійського собору в Києві виявлено слова, які мають ознаки сучасної української мови

- «*Господи, помози рабу своєму Василеві...*» — така форма давального відмінка (*Василь — Василеві*) не зустрічається в російській мові, а збереглася лише в українській.
- *Остапко, Іванко, Жадко* — зменшувально-пестливі форми чоловічих імен, характерні для української мови.
- Дієслова в минулому часі, які закінчуються на «в»: *писав, ходив* (а не — писал, ходил), а також дієслова із закінченням «ти»: *долучити, скончати*.

- Типові для української мови чоловічі імена із закінченням «о»: *Данило, Кирило, Дмитро*.
- Форми дієслів без літери «т»: *пече*.

На думку дослідників, Осій був кухарем князя Бориса В'ячеславича і зробив це графіті перед тим, як іти на військову виправу проти ємі — фінської народності. Про цей похід, що відбувся десь між кінцем 1060-х та 1078-м роками, «мовчать» літописи. Єдина згадка про нього в історії — на стінах Софії Київської.

Молитва, видряпана в західній внутрішній галереї Софії Київської давньою українською мовою, що означає: «Господи, поможи рабу своєму Осієві, який писав це, йдучи в ємь, повару Бориса В'ячеславича».

Поміркуймо!

1. У чому полягає значення графіті як історичного джерела?
2. Які знання, на вашу думку, передавали дітям у родинах?

Так само, як і в інших країнах, у Русі поширювалися ***наукові знання***. Шлях до наукових досягнень у різних галузях наук відкривали перекладені твори, що містили інформацію з історії, географії, медицини, астрономії тощо. Досвід господарської діяльності, будівництва храмових споруд, палаців князів і бояр, оборонних укріплень сприяв накопиченню практичних знань з хімії, математики, арифметики. Розвивалися медичні знання. До нас дійшли згадки про лікаря Агапіта.

Свідчать документи

Києво-Печерський патерик (збірка оповідань) про Агапіта

[...] Блаженний Агапіт почав допомагати святому старцю в подвигах та трудився і так багато років; коли захворював хтось з братії, блаженний залишав келію свою, в якій не було нічого, що можна було б викрасти, приходив до хворого брата і служив йому: піднімав його, укладав, виносив на своїх руках і невпинно благав Бога про зцілення недужих; якщо ж хвороба іноді і затягувалася, то через це Господь бажав помножити віру і посилити молитву раба Свого Агапіта. Наслідуючи подвигам преподобного Антонія, блаженний Агапіт сподобився бути учасником і рівним з ним благодаті: молитвою своєю він зціляв усіх недужих, також подаючи їм трави, які варив в їжу собі, за що, власне, і був прозваний лікарем.

1. Хто був зразком для Агапіта в лікарській справі?
2. На прикладі діяльності Агапіта розкрийте вплив християнства на розвиток культури в Русі-Україні.

2. ЛІТЕРАТУРА. ЛІТОПИСАННЯ

З появою християнства на Русі з'явилися як оригінальні літературні твори, так і неоригінальні.

Неоригінальними називають перекладні твори, переважно з грецької. До них належали переклади Біблії (Старий і Новий Заповіт, або Євангеліє), «Ізборники» чернігівського князя Святослава Ярославича другої половини XI ст. «Ізборники» — це збірники статей різного змісту: про релігію, мораль тощо.

Оригінальними вважаються твори, написані руськими авторами: «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона (середина XI ст.), «Повість минулих літ» (початок XII ст.), «Повчання дітям» Володимира Мономаха (початок XII ст.), «Слово про похід Ігорів» невідомого автора (кінець XII ст.), «Моління» Данила Заточника (XII–XIII ст.), Києво-Печерський патерик (XIII ст.) тощо. У «Слові про закон і благодать» Київського митрополита Іларіона оспівуються і підносяться княгиня Ольга, Володимир Великий і Ярослав Мудрий.

• Діємо: практичні завдання

1. За допомогою схеми та матеріалів підручника складіть розповідь «Пам'ятки літератури другої половини XI — першої половини XIII ст.». У розповіді зверніть увагу на розкриття особливостей жанрів літератури.
2. Поясніть, у чому полягає значення літературних пам'яток як історичних джерел вивчення історії Русі-України.

ПАМ'ЯТКИ ЛІТЕРАТУРИ РУСІ-УКРАЇНИ
другої половини XI — першої половини XIII ст.

Духовна література
- Остромирове Євангеліє (1056–1057 рр.)
- Ізборник Святослава (1073 р.)
- Мстиславове Євангеліє (1095–1117 рр.)
- Києво-Печерський патерик (початок XIII ст.)

Світська література
- «Повчання дітям» Володимира Мономаха (між 1096 і 1117 рр.)
- «Повість минулих літ» (перша редакція 1113 р.)
- «Слово про похід Ігорів» (1187 р.)

Усна народна творчість
- Билини
- Казки
- Пісні:
  - ✓ календарно-обрядові;
  - ✓ сімейно-обрядові;
  - ✓ родинно-побутові

Найвідомішим твором Русі-України є ***літопис «Повість минулих літ»***. Перша редакція повісті закінчена в **1113 р.** Літописи писалися давньослов'янською (церковнослов'янською) мовою із вставками слів із місцевої лексики.

• Варто запам'ятати!

Літо́пис — історико-літературний твір, у якому розповідь велася за роками.

Назва «*літопис*» походить від структури творів, де датовані події починаються зі слів «*в літо*» (в рік).

Саме з «Повісті», що об'єднує біблійну історію та історію Русі-України, ми дізнаємось про більшість подій, що відбувалися на східнослов'янських землях до початку XII ст. Оригінал повісті не дійшов до нас, ми маємо лише копії, зроблені не раніше XIV–XV ст. (так звані Лаврентіївський, Радзивіллівський та Іпатіївський списки). Тому щодо авторства «Повісті минулих літ» серед істориків точаться дискусії. Упорядником оригінальної версії 1113 р. вважається монах Києво-Печерського монастиря **Нестор**, який увійшов в історію під прізвиськом «Літописець».

• Поміркуймо!

Як ви вважаєте, чому нині в день вшанування пам'яті Нестора Літописця, 27 жовтня, відзначають День української писемності та мови?

Золота пам'ятна монета НБУ «Нестор Літописець» (*серія «Духовні скарби України», 2006 р.; реверс*)

На початку XII ст. написане «Повчання дітям» Володимира Мономаха. Цей твір є першим педагогічним твором Русі-України.

Особливе місце серед літературних творів займає героїчна поема, створена 1187 р. невідомим автором, — «Слово про похід Ігорів». Текст написаний давньослов'янською мовою, але збагачений народною місцевою українською лексикою.

«Києво-Печерський патерик» XIII ст. оповідає про легендарне заснування Києво-Печерського монастиря, життя і «чудеса» його ченців.

Родина князя Святослава Ярославича (*мініатюра з «Ізборника Святослава» 1073 р.*)

3. АРХІТЕКТУРА ТА МИСТЕЦТВО

Пригадайте, коли і за яких обставин у Русі-Україні поширилось кам'яне будівництво. Який вигляд мали храми Русі-України доби Володимира Великого і Ярослава Мудрого? Як оздоблювали інтер'єр храмів?

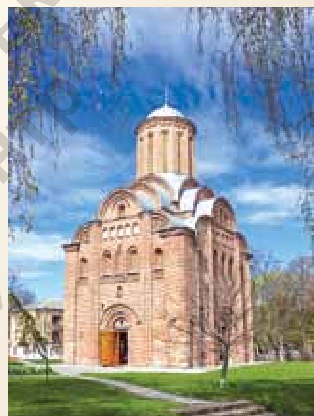
Архітектура періоду другої половини XI — першої половини XIII ст. мала певні особливості порівняно з попереднім часом. Поступово поширювалися однокупольні шестистовпні культові споруди. Починаючи з кінця XII ст., архітектурні форми ускладнювалися, прикметною особливістю споруд став своєрідний злет у височінь, спрямованість у небо.

Храми традиційно оздоблювали мозаїками, фресками, іконами.

Загадка в історії

Культурна спадщина Русі-України має драматичну історію. Уважно розгляньте ілюстрації та визначте, які пам'ятки архітектури Русі-України відповідають зразкам культового будівництва тих часів, а які — ні. Дізнайтеся за допомогою додаткових джерел інформації, коли і за яких обставин пам'ятки змінили свій вигляд; які трагічні події їм довелося «пережити». Підготуйте творчий проєкт за результатами дослідження.

П'ятницька церква (*кінець XII — початок XIII ст., м. Чернігів; сучасне фото*)

Михайлівський Золотоверхийсобор (*1108–1113 рр., м. Київ; сучасне фото*)

Успенський собор Києво-Печерської лаври (*1073–1078 рр., м. Київ; сучасне фото*)

Поміркуймо!

Пригадайте, як створювали фрески й мозаїку. Як ви розумієте поняття «*стінопис*»?

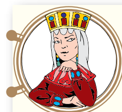

«Євхаристія» — мозаїчна композиція Михайлівського Золотоверхого собору (*1108 р., м. Київ; сучасне фото*)

Однією з найдавніших ікон Русі є ***Вишгородська ікона Богородиці***, подарована в першій половині XII ст. константинопольським патріархом князю Мстиславу Великому — сину Володимира Мономаха. Деякі мистецтвознавці вважають, що вона місцевого походження і її створив *Алімпій* — відомий руський іконописець другої половини XI — початку XII ст.

На ***Свенській іконі*** Богородиця зображена із засновниками Києво-Печерського монастиря — монахами *Антонієм* і *Феодосієм*.

Історичні подробиці

Антоній був родоначальником руського чернецтва, засновником першого на Русі монастиря в м. Києві. Народжений у Любечі, біля м. Чернігова, Антип побував у найвідомішому грецькому монастирі на горі Афоні. Постригшись у ченці, він взяв собі ім'я *Антоній* і за часів Ярослава Мудрого оселився в печері, що поклала початок Києво-Печерському монастирю. Слава ченця-аскета притягувала до Антонія сподвижників та учнів. Одним із сподвижників був *Феодосій*, який і очолив Києво-Печерський монастир у другій половині XI ст.

Вишгородська ікона Богородиці (*XII ст.*)

Свенська ікона Богородиці з Антонієм і Феодосієм Печерськими (*імовірно кінець XI — початок XII ст.*)

Високого рівня розвитку досягло ***прикладне мистецтво***: художнє різьблення по каменю, ювелірна справа в техніці емалі та черні. Техніка перегородчастої емалі прийшла на Русь з Візантії.

Давньоруські вироби за своїми технічними й художніми якостями не поступалися ромейським, їхні кольори були більш яскраві та виразні. Особливо характерним для руських емалей був білий колір, що увиразнював колористичну гаму.

• Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення давньоруських прикрас та дайте відповіді на запитання.

1. Прикладом якого ремесла є представлені вироби?
2. Які уявлення про рівень розвитку технологій дають вироби?
3. За допомогою додаткових джерел створіть портфоліо «Шедеври прикладного мистецтва Русі-України».

Давньоруські прикраси

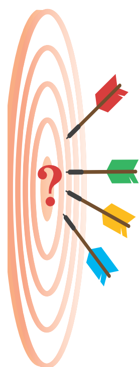
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Культура Русі-України в другій половині XI — першій половині XIII ст.»**.

- Можу назвати історичні умови розвитку культури Русі-України у др. пол. XI — пер. пол. XIII ст.
- Можу розпізнати пам'ятки архітектури і мистецтва Русі-України.
- Можу стисло передати зміст важливих літературних пам'яток Русі-України.
- Можу розрізнити книжкову мініатюру, іконопис, мозаїку, фрески.

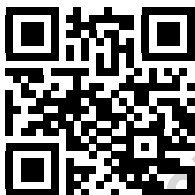

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Виконайте тренувальну онлайн-вправу.

«Культура Русі-України в другій половині XI — першій половині XIII ст.»
qr.orioncentr.com.ua/32Qvf

◈ Досліджую і аналізую

3. Зіставте історичні умови розвитку культури доби розквіту Русі-України (наприкінці X — у першій половині XI ст.) та за доби роздробленості. Чим вони відрізнялися, а в чому були схожими?

4. Доведіть або спростуйте тезу: «Культура Русі-України формувалася внаслідок діалогу двох культур: візантійсько-християнської і народної».

5. Порівняйте архітектурні пам'ятки Русі-України та середньовічної Європи. З яким стилем вони найбільш подібні?

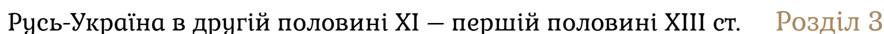
◈ Мислю творчо

6. Виконайте творчий проєкт (*мультимедійна презентація, фотогалерея, інстаграм-пост, ілюстрована карта тощо*) на тему «Віртуальна мандрівка культурними центрами Русі-України».

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

1113 р. завершення першої редакції «Повісті минулих літ»

1187 р. створення поеми «Слово про похід Ігорів»

§ 18 УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 3 «РУСЬ-УКРАЇНА в другій половині XI — першій половині XIII ст.»

1. ІСТОРИЧНИЙ ЛАБІРИНТ

Пройдіть стежкою історичного лабіринту й дайте відповіді на запитання.

2. ХРОНОЛОГІЧНА ПОСЛІДОВНІСТЬ

Упорядкуйте хронологічну послідовність.

3. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО «РУСЬ-УКРАЇНА»

Зіграймо в історичне лото «Русь-Україна»!

Обладнання для гри:

- картка лото (*с. 114*), у якій приховані важливі моменти історії Русі-України;
- запитання-асоціації (*с. 114*); .
- текстові фішки з відповідями для заповнення ігрових полів (*використовуйте запропоновані авторами*).

Фішки-відповіді до лото

qr.orioncentr.com.ua/Vpcvg

Правила гри:

- об'єднайтеся в групи або грайте поодинці;
- ведучий/ведуча зачитує запропоновані запитання-асоціації;
- учасники/учасниці відшукують поле-відповідь і накривають його фішкою. Можна організувати коментовану гру: учні/учениці пояснюють та обґрунтовують свої відповіді;
- перемагає той, хто закриє всю картку лото першим.

Запитання-асоціації:

1. Імперія ромеїв, перший відомий похід русів.
2. Калка, 1185 р., половці, Ігор Святославич.
3. Закон, Ярославичі, правда.
4. Мстислав, Чернігів, 1036 р.
5. У рік 6360 [852], коли почав Михайло цесарствувати, стала називатися [наша земля] — Руська земля.
6. Печеніги, Ярослав, Софія Київська, битва.
7. І сів…, князюючи, в Києві, і мовив…: «*Хай буде се мати городам руським*».
8. «За ним же УКРАЇНА багато потужила».
9. Мудра, візит в Імперію ромеїв, похресниця імператора.
10. Ярослав Мудрий, закон.
11. Міжусобиці, половці, Володимир Мономах, 1097 р.
12. І коли ...прибув, повелів він поскидати кумирів — тих порубати, а других вогню оддати.

4. УСТАНОВЛЮЄМО ЛОГІЧНУ ВІДПОВІДНІСТЬ

Запропонуйте правильний варіант виконання вправи.

Пам'ятки мистецтва Русі-України

Євангеліст Лука. Мініатюра Остромирового Євангелія (*1053–1056 рр.*)

П'ятницька церква в Чернігові (*кінець XII — початок XIII ст.*)

Свенська ікона Богородиці з Антонієм і Феодосієм Печерськими (*імовірно кінець XI — початок XII* ст.)

Богородиця Оранта. Софійський собор (*XI ст.*)

Спасо-Преображенський собор у Чернігові (*1036 р.*)

Євхаристія. Мозаїка. Михайлівський Золотоверхий собор (*XII ст.*)

Золоті ворота в Києві (*перша половина XI ст.*)

Вишгородська ікона Божої матері (*кінець XI — початок XII ст.*)

Родина князя Святослава Ярославича. Мініатюра «Ізборника Святослава» (*1073 р.*)

Михайлівський Золотоверхий собор у Києві (*1108–1113 рр.*)

Софійський собор у Києві (*XI ст.*)

5. ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми, за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням: **qr.orioncentr.com.ua/gcIPX** або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху та високих балів!

РОЗДІЛ 4

ВОЛИНСЬКО-ГАЛИЦЬКЕ КНЯЗІВСТВО («ДЕРЖАВА РОМАНОВИЧІВ»)

§ 19 УТВОРЕННЯ ВОЛИНСЬКО-ГАЛИЦЬКОГО КНЯЗІВСТВА («ДЕРЖАВИ РОМАНОВИЧІВ»)

Пригадайте, у чому полягали особливості розвитку Галицького та Волинського князівств. Хто прагнув об'єднати обидва князівства в одній державі?

• Діємо: практичні завдання

Працюючи з § 19, 21, 22, укладіть у зошиті хронологічну таблицю історії Волинсько-Галицької держави.

1. УТВОРЕННЯ ВОЛИНСЬКО-ГАЛИЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Ще 1188 р., після смерті Ярослава Осмомисла, волинський князь Роман Мстиславич спробував захопити Галицьке князівство, проте зазнав поразки. **1199 р.** він таки заволодів Галичем, а в 1204 р. оволодів Києвом, здобувши статус Великого князя київського. Так більшість сучасних українських територій увійшла до складу ***Волинсько-Галицького князівства***, яке історики ще називають «державою Романовичів».

Центром об'єднаної держави Роман обрав ***Галич***. Найважливішим своїм завданням вважав подолати опір галицького боярства й утвердити одноосібну владу монарха. Роман Мстиславич планував також поширити владу на решту українських земель. У літописі князя величають «самодержцем Русі».

Роман Мстиславич (*картина сучасного українського художника Віктора Штеця*)

• Свідчать документи

З Галицько-Волинського літопису

...Пріснопам'ятний повелитель Русі... подолав усі поганські народи завдяки своєму розуму, мудрості і поводився згідно із Законом Божим. Він кидався на поганих, як лев, був сердитий, як рись, губив їх, як крокодил, переходив через їхні землі, як орел, а хоробрий був, як тур, наслідуючи свого діда Мономаха, що понищив поганих ізмаїлтян, так званих половців...

Зі «Слова про Ігорів похід»

(*Уривок. Переклад з давньоруської мови Максима Рильського*)

А ти, буй-Романе, і ти, Мстиславе!
Мисль одважна
Покликає вам розум на діло.
Високо плаваєш ти, Романе,
В подвигах ратних,
Як той сокіл на вітрі ширяючи,
Птицю долаючи одвагою.

1. Які риси характеру, на думку літописців, допомогли князю Роману в державній діяльності?
2. До яких порівнянь вдаються автори, щоб посилити образ сильного правителя Русі-України?
3. Яке, на вашу думку, ставлення авторів до князя Романа?

• Діємо: практичні завдання

Опрацюйте історичну карту на *с. 124* і виконайте завдання.

1. Покажіть на карті землі князівств, які входили до складу держави Романа Мстиславича.
2. З якими країнами межувала держава на заході та півночі?
3. Зіставте межі держави Романа Мстиславича з кордонами сучасної України.

Основні сили князь витрачав на боротьбу з боярами, оскільки вони виступали проти посилення князівської влади. Князя в його боротьбі підтримували мешканці міст. Роман не гребував жодними засобами для досягнення своєї мети — він стратив частину особливо непокірних бояр. Улюбленою його приказкою була: «*Не знищивши рою, не поласуєш медом*». У 1204 р. Папа Римський Інокентій III вислав до Романа Мстиславича посольство й запропонував надати йому королівську корону та титул. Однак смерть Романа завадила втіленню в життя цієї пропозиції.

Під час походу в 1205 р. проти польського князя Лєшка Білого біля містечка Завіхоста Роман Мстиславич загинув. Після його смерті розгорнулася більш ніж 30-річна боротьба між правителями сусідніх князівств і королівств за спадок Романа Мстиславича.

2. СТАНОВИЩЕ ВОЛИНСЬКО-ГАЛИЦЬКОГО КНЯЗІВСТВА ПІСЛЯ СМЕРТІ РОМАНА МСТИСЛАВИЧА

Смерть Романа Мстиславича ускладнила внутрішнє становище Волинсько-Галицького князівства. Розпочалася боротьба за престол, у якій сусіди розібрали державу на частини, розгоралися чвари між князями, боярські інтриги, посилилося чужоземне втручання.

Галицькі бояри вигнали Романову дружину Ганну й малих синів — чотирирічного Данила та дворічного Василька. Князями бояри хотіли бачити онуків Ярослава Осмомисла, синів його дочки Ярославни та сіверського князя Ігоря Святославича.

Бояри сподівалися, що князі із Сіверської землі будуть слухняними знаряддями в їхніх руках, але ті прагнули мати реальну владу. Дії галицького боярства зумовили глибоку політичну кризу, що протягом десятків років послаблювала Волинські та Галицькі землі.

У 1214 р. польський і угорський королі домовилися про поділ володінь Романа Мстиславича: Галицьке князівство — угорському королю, Перемишльське та Берестейське — польському, Волинські землі було повернуто Романовичам. Та угорсько-польський союз виявився неміцним, колишні союзники пересварилися. На початку 1219 р. у Галичі, вибивши угорську залогу, утвердився новгородський князь Мстислав Удатний.

Досягнувши повноліття, **Данило Романович** (старший син Романа Мстиславича) розпочав боротьбу за повернення князівського столу. У 20-х роках XIII ст. Данило спільно з молодшим братом Васильком зібрали під своєю владою всю Волинь, відвоювавши загарбані польським королем землі. Боротьба закінчилася перемогою князя Данила Романовича в **1238 р.** — він вигнав з Галича чернігівських князів і сів на батьківський престол.

Князь Данило Романович
(*мозаїка зі станції метро «Золоті ворота», м. Київ*)

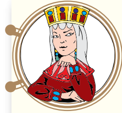

• Свідчать документи

З Галицько-Волинського літопису
про утвердження Данила в Галичі

Вийшов Данило з воями із Холма, і був він на третій день у Галичі, і радо його прийняли городяни… Він під'їхав і сказав їм: «О мужі-городяни! Допоки ви будете терпіти іноземних князів владу?» — то вони, відгукнувши, сказали: «Се єсть державець наш, Богом даний!» І пустилися вони [до нього], яко діти до отця. Єпископ же Артемій і двірський Григорій не давали йому [увійти до Галича]. Але, побачивши, що не можуть удвох удержати город, вони ніби й готові передати город. Вийшли вони обидва зі сльозами на очах із усміхненими лицями, — бо не мали влади княжіння свого, — і сказали поневолі: «Прийди, княже Данило! Візьми город!»

1. Як приймали городяни Данила в Галичі?
2. Як реагувала на прихід Данила міська верхівка?
3. Як, на вашу думку, автор літопису ставиться до Данила Романовича?

• Історичні подробиці

Руський лев — золотий лев у синьому полі. Герб Руського королівства (Волинсько-Галицької держави), Руського воєводства Речі Посполитої й Західноукраїнської Народної Республіки. Його походження виводять від Володимира Мономаха. Найдавніші зображення зустрічаються на печатках руських правителів від XIII–XIV ст. — Лева I, Юрія I, Лева II, Юрія II, Володислава. У XV–XVI ст. лев презентував руські землі на великих печатках польських королів.

Під час революції 1848 р. лев став одним із символів русинів (українців). Його кольори лягли в основу новоствореного національного синьо-жовтого прапора.

У наші дні символ роду Романовичів використовується на нарукавному знаку 24-ї окремої механізованої бригади імені короля Данила ЗСУ.

Герб Волинсько-Галицького князівства

Нарукавний знак 24-ї ОМБр ЗСУ

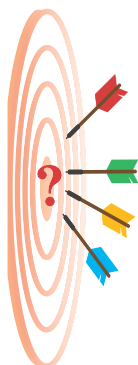
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Утворення Волинсько-Галицького князівства («держави Романовичів»)»**.

Можу назвати час утворення Волинсько-Галицької держави.	 Прекрасно
Можу схарактеризувати діяльність Романа Мстиславича	 Добре
Можу визначити причини, які перешкоджали створенню міцної держави.	 Треба попрацювати
Можу пояснити, який вплив на історію «держави Романовичів» мали сусідні держави.	 Нічого не зрозуміло

◈ Досліджую і аналізую

2. Зіставте створення Волинсько-Галицької держави і Русі-України. Що було спільного й відмінного в цих процесах?

3. Протягом вивчення історії Волинсько-Галицького князівства («держави Романовичів») з'ясуйте, з якими викликами мусили боротися князі. Яких заходів вони уживали для подолання проблем? Чи вдалою була їхня діяльність?

◈ Мислю творчо

4. За допомогою опції пошуку в інтернеті за ілюстрацією дізнайтеся, яка сучасна військова частина Збройних Сил України носить ім'я князя Романа Мстиславича.

5. Виконайте творчий проєкт «Імена та символіка князів Русі-України та Королівства руського у назвах Збройних Сил України».

Нарукавний знак 14-ї окремої механізованої бригади сухопутних військ ЗСУ

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

1199 р.	утворення Волинсько-Галицької держави
1199–1205 рр.	правління Романа Мстиславича у Волинсько-Галицькому князівстві
1238 р.	утвердження Данила Романовича в Галичі

§ 20 МОНГОЛЬСЬКА НАВАЛА НА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ. УТВОРЕННЯ УЛУСУ ДЖУЧІ (ЗОЛОТОЇ ОРДИ)

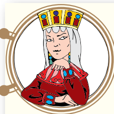
Хто такі кочовики? З якими кочовими народами контактувала Русь протягом X–XII ст.? Коли і за яких обставин утворився улус Джучі (Золота Орда)?

1. ПОХОДИ МОНГОЛІВ НА РУСЬ-УКРАЇНУ

На початку XIII ст. у Центральній Азії внаслідок зростання могутності кочових племен утворилася Монгольська імперія, яка здійснювала політику широкомасштабних завоювань як в Азії, так і в Європі.

Монгольське військо (*історична реконструкція*)

Історичні подробиці

Стрімкий рух монголів до всесвітньої слави розпочався в степах сучасної Монголії **1206 р.**, коли Темучин, місцевий племінний вождь і воєначальник, об'єднав ряд племінних союзів і прийняв титул хана всіх монголів. Чингісхан, як почали називати Темучина після його смерті, провів перші десять років свого правління здебільшого у війнах із Китаєм, чиї землі першими увійшли до його імперії, що стрімко розширювалася. Наступним великим здобутком була Центральна Азія, що лежала на захід від Китаю, на Великому шовковому шляху. До 1220 р. до рук монголів потрапили Бухара, Самарканд і Кабул. Наступними стали половці та волзькі булгари, які були розбиті (разом із деякими руськими князями) близько 1223 р. Тоді ж монголи вторглися до Криму й захопили фортецю Судак, один із ключових торговельних центрів на Великому шовковому шляху, що був тоді під владою половців.

Сергій Плохій «Брама Європи»

Хан всіх монголів — Чингісхан (*малюнок з китайського рукопису XIII ст.*)

Звістку про монголів на Русь приніс половецький хан Котян. Половці були розбиті монголами, а їхні землі перебували під загрозою захоплення. Тому вони закликали руських князів на допомогу. У половецькі степи з дружинами прийшли князі Русі, зокрема галицький, київський, чернігівський. У першій битві біля Дніпра монголи були розбиті. 31 травня 1223 р. на берегах річки Калка зав'язалася вирішальна битва об'єднаних сил

із монгольським військом. Відсутність спільного плану дій, загального керівництва, єдності під час битви між русинами та половцями мала трагічні наслідки. Союзники зазнали поразки.

ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

У давньоруських та інших документах монголів називали татарами. Давні татари – це одне з монгольських племен, яке свою назву перенесло на тюркомовні народи. У китайських документах династію Чингісхана називали монголо-татарською.

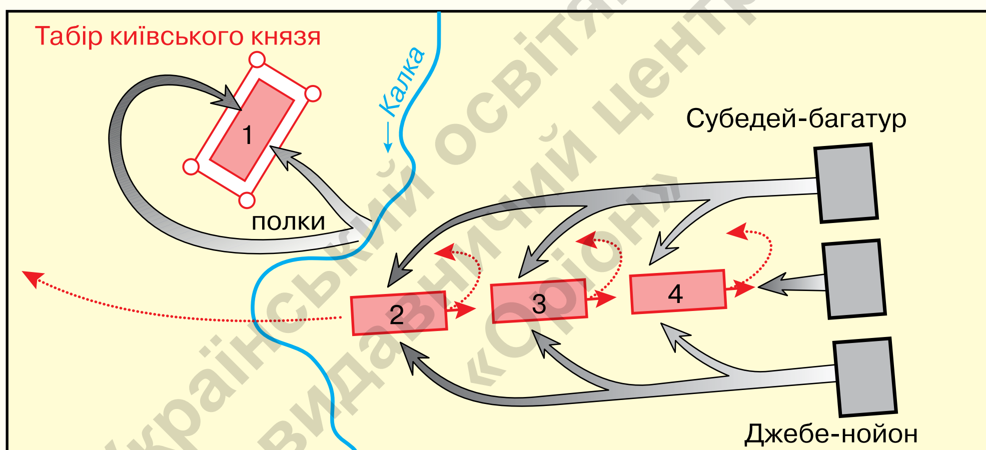

• Свідчать документи

Багдадський урядовець Алі Ібн-ал-Асір про битву на Калці

Це був один із найзапекліших боїв: він тривав кілька днів, але татари, нарешті, стали переможцями; половці й русини зазнали цілковитої поразки. Ті, які встигли врятуватися, дісталися Русі в найнещаснішому вигляді.

Схема битви на Калці 31 травня 1223 р.

Русько-половецькі війська:
1 полки Мстислава Київського
2 полки Мстислава Чернігівського
3 полки галицького князя Мстислава Удатного і волинського князя Данила Романовича
4 полки Яруна Половецького

Монгольське військо

Оточення і знищення русько-половецького війська

Ознайомтеся з джерелами про битву на Калці й виконайте завдання.
1. Визначте, яку стратегію боротьби з монголами було обрано.
2. Які чинники заважали цій боротьбі?
3. За допомогою схеми розстановки сил на річці Калка визначте, яка сторона перебувала у вигіднішому становищі. Чому?
4. Як результати битви відображені в писемному джерелі?

Навесні **1239 р.** монгольське військо на чолі з ханом Батиєм прийшло на терени сучасної України. Були спалені Переяслав і Чернігів. Восени **1240 р.** монголи оточили Київ. На той час Великим князем київським був Данило Романович. Він прислав для захисту міста військо на чолі з воєводою Дмитром. Однак відбити напад монголів не вдалося. Останні захисники міста на чолі з Дмитром тримали оборону в Десятинній церкві. Церква не витримала натиску, завалилася, поховавши під своїми уламками захисників Києва. Київ був захоплений монголами.

Думки істориків

Київ зазнав майже смертельного удару від нападу монголів і протягом багатьох століть не міг відновити своє колишнє значення та процвітання.

Сергій Плохій «Брама Європи»

Свідчать документи

Із Галицько-Волинського літопису

Прийшов Батий до Києва з великою силою, многим-множеством сили своєї, і окружив город. І обступила Київ сила татарська, і був город в облозі великій. І пробував Батий коло города, а вої його облягали город. І не було чути нічого од звуків скрипіння теліг його, ревіння безлічі верблюдів його, і од звуків іржання стад коней його, і сповнена була земля Руськая ворогами.

Облога Києва монголами (*сучасна реконструкція*)

Ознайомтеся з документом і розгляньте ілюстрацію. Складіть розповідь від імені одного з учасників оборони Києва 1240 р.

Після цього монгольське військо рушило на західноукраїнські землі — спустошило міста Кам'янець, Ізяслав, Володимир, Галич.

Потім монголи дійшли до Польщі, Угорщини, Трансильванії, Чехії, Хорватії.

Проте далі в Європу монголи не пішли. Опір руських військ, величезні людські втрати монголів і смерть великого монгольського хана Угедея змусили Бату-хана (Батия) повернути війська назад. На Батия чекала боротьба за владу, тому для нього важливішим було не завоювання нових земель, а збереження армії. Західна частина держави монголів ***улус Джучі*** дістала у джерелах XVI ст. назву ***Золота Орда***.

Волинсько-Галицьке князівство за правління Данила Романовича. Походи монголів на Русь

1234	Роки приєднання волинських уділів до володінь Данила Романовича
	Волинсько-Галицька держава напередодні монгольської навали (1240 р.)
	Перша поява монголів на рубежах Русі; поразка руських військ на Калці (31 травня 1223 р.)
1239	Походи монгольських військ у 1223, 1239–1242 рр.
	Зруйновані міста
	Територія Переяславського князівства, що припинило існування після монгольської навали
	Розпад Чернігівського князівства — межі та центри уділів після 1246 р.
	Землі, на які поширювалася влада Данила Романовича після 1240 р.
улус Ногая	Улуси Золотої Орди в другій половині XIII ст.
	Походи монгольських воєвод у 1250-х роках: Куремса, Бурундай
	Міста, де за вимогою Бурундая Данило Романович мусив знести укріплення (1259 р.)
	Прирощення території Волинсько-Галицької держави в 1250–60-х роках
	Кордони і столиця Волинсько-Галицької держави наприкінці правління Данила Романовича (1264 р.)

Опрацюйте історичну карту та виконайте завдання до неї.

1. Покажіть на карті князівства Русі, які першими зазнали нападу монголів під час навали 1239 р., місце першої поразки руських військ на річці Калка.
2. Якими містами пролягав шлях монгольських орд на захід після зруйнування Києва?
3. Які держави зазнали ударів монголів у 1241 р., 1250-х роках?

• Варто запам’ятати!

Монго́льська нава́ла — вторгнення монгольських військ на землі руських князівств у 1239–1241 рр., внаслідок якого князівства потрапили в залежність від Монгольської імперії, а згодом її спадкоємця улусу Джучі (Золотої Орди).

Улу́с Джу́чі (або **Золота́ Орда́)** — держава кочовиків у степах Східної Європи, Центральної Азії та Західного Сибіру, що існувала у 1240–1502 рр. (незалежна з 1260-х років).

2. ЗАЛЕЖНІСТЬ РУСЬКИХ КНЯЗІВСТВ ВІД МОНГОЛЬСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (ЗОЛОТОЇ ОРДИ)

Унаслідок монгольської навали Волинсько-Галицьке князівство стало союзником і данником улусу Джучі. Про долю роздроблених Київського та Чернігівського князівств лишилося мало історичних джерел. Романовичі вважали ці землі частиною своєї держави, про що свідчать деякі європейські джерела. Проте більшість сучасних істориків вважають, що уділи цих князівств також були залежними від Орди данниками. Територія колишнього Переяславського князівства, ймовірно, перебувала під безпосередньою владою ханів улусу Джучі (Золотої Орди), а його митрополія перенесена до столиці ханства — Сараю.

Залежні від монголів руські князі правили від імені хана, отримуючи на це спеціальний документ — ***ярлик***. Князі мусили сприяти збиранню данини для монголів та ходити з ними у воєнні походи. Щоб не дати посилитися жодному з князів, хани змінювали їх на посадах.

За збиранням продуктової та грошової данини наглядали монгольські урядовці — ***баскаки***. Баскак мав у своєму розпорядженні військові загони, що постійно перебували в укріпленому поселенні. За несплату данини жителів могли перетворити на рабів. Із захоплених міст в Орду забирали кращих майстрів, що негативно впливало на розвиток ремесел і торгівлі.

Панування монголів на українських землях загальмувало розвиток Русі, але не припинило зовсім.

• Варто запам’ятати!

Баска́к — представник монгольського хана на завойованих землях; здійснював контроль за місцевою владою, вів облік населення і збирав данину.

Ярли́к — грамота-дозвіл монгольського хана, яку видавали підлеглим князям на право князювання.

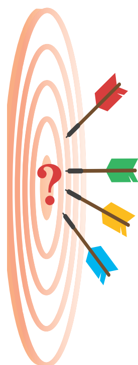
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

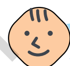
1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Монгольська навала на українські землі. Утворення улусу Джучі (Золотої Орди)»**.

- Можу за картою розповісти про монгольську навалу на українські землі.
- Можу назвати прояви залежності українських земель від монгольської держави.
- Можу пояснити поняття «*улус Джучі* (*Золота Орда*)», «*ярлик*», «*баскак*».
- Можу назвати наслідки монгольського панування на українських землях.

Прекрасно

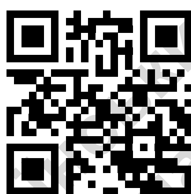

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Виконайте тренувальні онлайн-вправи.

«Монгольська навала. Утворення улусу Джучі»

qr.orioncentr.com.ua/3Hwq2

«Улус Джучі: поняття та їхні визначення»

qr.orioncentr.com.ua/W28AX

◈ Досліджую і аналізую

3. Обговоріть у класі історію монгольської навали на українські землі. Поміркуйте, якими були причини поразок князів у боротьбі з монголами. Чи можна було запобігти монгольській навалі?

◈ Мислю творчо

4. Поміркуйте, яких заходів варто було вживати князям для звільнення Русі-України від монголів.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

1223 р.	битва на Калці
1239 р.	похід монгольського війська на чолі з ханом Батиєм на Русь-Україну
1240 р.	облога і розорення Києва військами хана Батия

КОРОНАЦІЯ ДАНИЛА. ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДАНИЛА РОМАНОВИЧА

За допомогою хронологічної хмаринки пригадайте, які події передували відновленню Волинсько-Галицького князівства.

1. ВІДНОВЛЕННЯ ЄДНОСТІ ВОЛИНСЬКО-ГАЛИЦЬКОГО КНЯЗІВСТВА

У **1238 р.** сини Романа Мстиславича **Данило** й **Василько** відновили єдність батькової держави. Василько залишився на Волині, Данило зміг утвердитися на галицькому престолі, протиставивши боярству підтримку городян. Обидва князівства існували як одне ціле під верховенством старшого й діяльнішого Данила. Цього ж року відбулася **битва під Дорогочином**, яка поклала край зазіханням німецьких рицарів-хрестоносців на руські землі.

Пам'ятник молодим князям Данилу і Васильку в м. Володимирі на Волині (*робота скульпторки Теодозії Бриж, 1988 р.*)

• Поміркуймо!

Розгром загонів хрестоносців військом Данила Галицького під Дорогочином у 1238 р. (*картина художника Станіслава Серветника*)

Чим, на вашу думку, можна пояснити звернення митців до історії України тих далеких часів?

Цього ж 1238 р. князь Данило Романович оволодів Києвом, проте не зміг його захистити від монгольської навали 1240 р.

У **1245 р.** військо Данила Романовича здобуло перемогу в **битві біля м. Ярослава** проти приведеного Ростиславом (чернігівська князівська династія) війська угорського короля і його союзників. ***Боярська опозиція усередині держави також була остаточно знищена, Данило став володарем Галицького і Волинського князівств.***

2. ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДАНИЛА РОМАНОВИЧА

Читаємо й розуміємо

Визначте, які політичні традиції Русі-України продовжив Данило Романович. Яких заходів уживав князь для боротьби з монголами? Чи успішними вони були? Чому?

Князь Данило зміцнював і розбудовував нові міста (Львів, Холм і багато інших), укріплював церкву, сприяв розвиткові культури.

• Свідчать документи

З Галицько-Волинського літопису про заснування Данилом Романовичем м. Холм

...Місто же Холм було споруджено за Божим велінням. [...] коли Данило їздив по полю і діяв лови (полювання), то побачив він на горі гарне і лісисте місце, оточене навкруги його полем, і запитав тамтешніх жителів: «Як іменується це місце?» І вони сказали: «Холм його ім'я є». І [...] надумав він, що поставить на ньому невеликий город. [...] Побачивши, що Бог помічником йому є, спорудив він інше місто, що його татари (монголи) не змогли взяти, коли Батий всю землю Руську захопив. Тоді й церква Святої Трійці запалена була і знову була споруджена. Коли ж побачив це князь Данило, що Бог сприяє місцю тому, почав він закликати приходнів — німців і русів, іноплемінників і ляхів. Ішли вони день у день.

1. Як літописець оповідає про заснування Холма?
2. З якою метою Данило запрошував до міста русів та іноземців?

У внутрішній політиці князь зміцнював державне управління, спираючись на вірних йому бояр.

Серед досягнень Данила Романовича було також реформування війська. Він заклав основи постійного війська, яке складалося з важкої і легкої кінноти, важкої піхоти й піших стрільців. З озброєння масово були введені арбалети і метальна артилерія.

Данило продовжив традицію укладання династичних шлюбів. Його син Лев одружився з донькою угорського короля, інший син — Шварно — з донькою литовського князя Міндовга. Донька Данила, Преслава, була заміжньою за мазовецьким князем Земовитом.

Важливим напрямом зовнішньої політики Данила Романовича були відносини з монголами.

Писемні джерела свідчать: «*...Хан Батий прислав посла свого до Данила й Василька: «Дай Галич!» І Данило був у печалі великій, тому що не укріпив він був землі своєї городами. І, порадившися з братом своїм, поїхав він до Батия...*».

Думки істориків

Монгольська навала стала для Данила випробуванням його як полководця і правителя. Що ще більш важливо, він показав свій талант дипломата. Коли монгольський воєначальник зажадав, щоб Данило передав свою столицю Галич монголам, той поїхав до Батия, у його столицю Сарай на Волзі. Візити такого роду вже здійснювали інші руські князі, щоб присягнути на вірність монголам й отримати ханський ярлик — письмовий дозвіл на умовне право керувати своїми князівствами. «Чи п'єш ти чорне молоко, наше питття, кобилячий кумис?» — спитав хан Данила, як стверджує літописець. «Досі я не пив. А нині ти велиш — я п'ю», — відповів Данило, демонструючи ханові повагу та покору.

...Присягнувши на вірність Батию, він не збирався надто довго дотримуватися цієї присяги. Данило отримав ярлик Батия на Галичину та Волинь в обмін на обіцянку платити данину та брати участь у монгольських воєнних кампаніях у регіоні. Монгольський сюзеренітет захищав його від претензій на його територію не лише з боку князів-суперників, а й агресивних західних і північних сусідів. Данило скористався новою атмосферою політичної стабільності, щоб почати економічне відродження своєї держави.

Сергій Плохій «Брама Європи»

1. Як історик оцінює поїздку князя Данила до Золотої Орди?
2. Які наслідки для Волинсько-Галицького князівства мала зустріч Данила Романовича з ханом Батиєм?

Зумівши шляхом тонких дипломатичних маневрів і ціною приниження добитися права на княжіння у Батия, Данило Романович розгорнув широку підготовку до боротьби з поневолювачами. Із цією метою він укладав військові союзи з недавніми ворогами: польськими князями, угорським королем.

Щоб здобути допомогу католицької Європи в боротьбі з монголами, Данило дав згоду на пропозицію Папи Римського прийняти королівську корону. В обмін Папа Інокентій IV оголосив хрестовий похід проти Орди. Щоправда, він не відбувся.

Корона Данила Романовича (*реконструкція*)

Данило Романович (Галицький). 1201–1264 (*поштовий блок України, 2001 р.; автор — Олексій Штанко*)

1253 р. у Дорогочині відбулась урочиста коронація Данила Романовича. У джерелах державу Данила почали називати **Королівство Руське.**

Протягом 1253–1256 рр. Данило Романович завдав поразок монгольському війську правителя сусіднього улусу Куремси.

Занепокоєні зростанням могутності Руського королівства, монгольські правителі вислали проти нього численне й сильне військо.

Під тиском несприятливих обставин Данило Романович змушений був пристати на вимоги монгольського воєводи Бурундая і зруйнувати найбільші фортеці князівства: Львів, Луцьк та ін. Холм залишився недоторканим завдяки зусиллям і хитрощам князя Василька Романовича та воєвод.

У 1264 р. князь Данило помер.

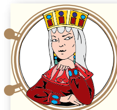

Думки істориків

Доля цього князя мала в собі щось трагічне. Багато чого досяг він, чого не досяг жоден з князів, та ще з таким напруженням, якого не виніс би інший... весь край був під його владою. Але не встигнувши визволитись з-під татарського ярма й дати своїй державі самостійне значення, Данило тим самим не залишив твердої запоруки цієї самостійності на майбутнє... Особа Данила зостається благородною, найбільш симпатичною постаттю в цілій старій українській історії.

Микола Костомаров «Князь Данило Галицький»

На які досягнення і труднощі діяльності Данила Романовича звертає увагу історик?

Історичні подробиці

Розгляньте схему родоводу та простежте походження Романовичів від Володимира Мономаха.

- **ВОЛОДИМИР МОНОМАХ**
  - **МСТИСЛАВ ВЕЛИКИЙ**
    - **ІЗЯСЛАВ — ВОЛИНСЬКИЙ КНЯЗЬ** 1136–1170 рр.
      - **МСТИСЛАВ** 1154–1170 рр.
        - **Володимир — князь у Бересті**
        - **Роман волинсько-галицький** 1199–1205 рр.
          - **Данило** 1238–1264 рр.
          - **Василько** 1203–1269 рр.
        - **Всеволод — князь у Белзі**
        - **Святослав — князь у Червені**

Думки істориків

Михайло Грушевський про історичне значення Волинсько-Галицького князівства

Ми знаємо, що Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської; Володимиро-Московська — другої, великоруської... Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII в., потім литовсько-польський XIV–XVI вв. Володимиро-московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею Київської... і відносини до неї Київської можна було б скорше прирівняти, напр., до відносин Римської держави до її галльських провінцій, а не преємства двох періодів у політичнім і культурнім житті Франції.

Михайло Грушевський «Звичайна схема „Руської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства»

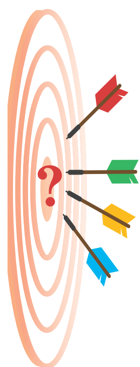
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Коронація Данила. Внутрішня та зовнішня політика Данила Романовича»**.

- Можу назвати головні події правління Данила Романовича.
- Можу пояснити, у яких історичних умовах розгортав свою діяльність Данило Романович.
- Можу визначити успіхи і невдачі правління Данила Романовича.
- Можу визначити місце «держави Романовичів» у історії розвитку державності в українських землях.

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Упорядкуйте хронологічну послідовність.

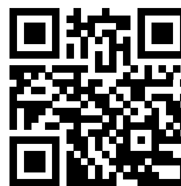

◈ Досліджую і аналізую

3. Чому сини Романа Мстиславича були змушені силою доводити своє право на батьківську спадщину?

4. Перегляньте відео та визначте головні етапи історії титулу «Король Русі». Позначте їх на лінії часу. З'ясуйте, які події впливали на появу королівської корони в Русі-Україні в XI та XIII ст.

Відео «Король Данило Галицький і його корона» (тривалість 07 хв 49 с)
qr.orioncentr.com.ua/I1hp3

◈ Мислю творчо

5. Виконайте творчий проєкт «Пам'ятки, пов'язані з Данилом Романовичем, та пам'ятники йому на сучасній карті України».

6. Створіть сторінку Данила Романовича в соціальних мережах. Придумайте дизайн обкладинки, підберіть аватарку, опублікуйте три-чотири мінідописи про найважливіші події його правління від імені самого князя.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

1245 р. битва під Ярославом
1253 р. коронація Данила Романовича

ВОЛИНСЬКО-ГАЛИЦЬКА ДЕРЖАВА ЗА НАСТУПНИКІВ ДАНИЛА

Пригадайте, з якими викликами змушені були боротися правителі Волинсько-Галицького князівства.

Читаємо й розуміємо

Працюючи з текстом параграфа, визначте причини та прояви ослаблення Волинсько-Галицької держави.

1. НАСТУПНИКИ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА

Данило управляв державою спільно з братом. Після смерті Данила правителем Волинсько-Галицького князівства став Василько (1264–1269 рр.), але його влада поширювалася лише на Західну Волинь зі стольним містом Володимиром. Володіння, що перебували під правлінням Данила, були розділені між трьома його синами — **Левом, Мстиславом і Шварном.** Галицьке, Перемишльське та Белзьке князівства зберіг за собою старший син Данила Романовича — Лев. Східну Волинь із Луцьком отримав Мстислав Данилович. Холмське князівство відійшло молодшому Даниловичу — Шварну.

Після смерті Василька Волинь успадкував його син **Володимир Василькович**. Незважаючи на поділ, обидві гілки Романовичів вели спільну зовнішню політику, особливо щодо Литви, Польщі та Золотої Орди.

ГАЛИЧИНА	ВОЛИНЬ
Правління Лева Даниловича (1264–1301 рр.) • Приєднав до своїх володінь частину Закарпаття з м. Мукачевим, Люблінську землю, по смерті Шварна зайняв Холмське князівство • Підтримував дипломатичні відносини з Тевтонським орденом, Чехією, Польщею • Був залежним від Золотої Орди	**Правління Володимира Васильковича (1269–1288 рр)** • Приділяв велику увагу будівництву міст, за́мків, церков • У зовнішній політиці Володимир Василькович, як і його батько, боровся проти натиску литовських племен • Опікувався розвитком культури, літописець розповідає про Володимира як про видатного книжника й філософа

Князь Лев Галицький
(*картина художника Луки Долинського, XVIII ст.*)

Пам’ятник Володимиру Васильковичу в м. Любомлі на Волині
(*скульпторка Ірина Дацюк, 2003 р.*)

Дізнайтеся, чому саме в м. Любомлі встановлено пам’ятник Володимиру Васильковичу.

• Свідчать документи

Галицько-Волинський літопис про благодійність волинського князя Володимира Васильковича (1288 р.)

...Особливо ж старався він про милостиню і про монастирі подбати, ченців піддержуючи і всіх ігуменів з любов’ю приймаючи, і монастирі многі він спорудив.

Але поки він ще був не дуже хворий, а ходив і їздив на коні, він роздав убогим все майно своє: золото і срібло, і каміння дороге, і пояси золоті свого батька і срібні, і все те своє, що придбав був собі після батька свого, все роздав...

Яким було ставлення князя Володимира Васильковича до справ віри та милосердя?

Юрій I Львович
(*реконструкція зовнішності за печаткою Юрія I*)

Після смерті Лева Даниловича одноосібним правителем Королівства Руського став його син **Юрій I Львович** (1301–1308 рр.). Про Юрія I сучасник писав як про «мужа мудрого і доброго, до духівництва щедрого, під правлінням якого Русь славилася досягненнями миру і достатку». Столицею держави був Володимир. Юрій I Львович, як і його дід, титулував себе «королем Русі та князем Володимерії». Про це свідчить його особиста печатка. Але утримати владу на всій території королівства він не зміг: Польща повернула собі Люблінську землю, Угорщина — частину Закарпаття.

За Юрія I у 1303 р., за згодою константинопольського патріарха, було створено окрему українську православну Галицьку митрополію, яка поширювалась і на Білгород (сучасний Білгород-Дністровський). Це сприяло розвиткові культури, захисту політичної незалежності об'єднаного князівства.

2. ОСТАННІ КНЯЗІ. ЗАНЕПАД «ДЕРЖАВИ РОМАНОВИЧІВ»

Сини Юрія I, **Андрій** і **Лев**, які спільно правили протягом 1308–1323 рр., були останніми представниками роду Романовичів. Після їхньої загибелі в бою з монголами спадкоємця по чоловічій лінії не залишилося.

Оскільки чоловіча лінія Романовичів перервалася, то бояри обрали королем нащадка королівського роду по жіночій лінії. Мазовецький (польське удільне князівство) княжич Болеслав був сином доньки Юрія I Марії. Для коронування він перейшов у православ'я і дістав ім'я Юрій на честь свого діда Юрія I Львовича. **Юрій II Болеслав** (1325–1340 рр.) титулувався на печатці як «Юрій Божою ласкою король Русі». Проте, незважаючи на пишний титул, він не зміг відстояти самостійності держави. У **1340 р.** бояри-змовники отруїли князя, а королівство на основі династичних зв'язків перейшло у володіння литовського князя **Любарта Гедиміновича**. Але цього не визнав польський король, який оголосив свої претензії на руський спадок.

• Свідчать документи

Хроніст Ян з Чарнкова про боротьбу між Литвою і Польщею за спадщину Волинсько-Галицької держави (середина — друга половина XIV ст.)

[…] Коли Болеслав, син мазовецького князя Тройдена, одностайно обраний русинами князем і паном, був знищений з допомогою отрути, бо прагнув змінити їхнє право на віру, Любарт, син литовського князя Гедиміна, зайняв це Руське князівство, до котрого потім року Божого 1349 король Казимир вступив з потужним військом і цілком опанував ним, разом з усіма містами і замками; Любарту ж він з власної доброї волі відступив тільки єдине місто Луцьк з його повітом.

Визначте за документом держави, які були претендентами на спадщину Королівства Руського.

Протягом 1340–1392 рр. за землі Королівства Руського тривала боротьба між Польщею, Угорщиною і Литвою. Зрештою Волинь лишилася в союзі Великого князівства Литовського, Галичина

і Холмщина були закріплені як володіння польського короля, а Шипинська земля (Буковина) стала частиною новоствореного Молдовського князівства.

Землі Волинсько-Галицького князівства були поділені. Галичина зі статусом «Руське королівство» на правах унії відійшла до Польщі й у такому статусі проіснувала до 1434 р. Сам титул короля Русі перебрали собі польські королі династії Ягеллонів, а згодом — династія Габсбургів. А Велике князівство Волинське у складі Великого князівства Литовського проіснувало до 1452 р.

Думки істориків

Та кращі часи Галицько-Волинської Русі залишилися позаду. Могутньому великому князівству Романа й Данила не судилося воскреснути. Ніщо в історії, як і в житті, не повторюється. Чвари поміж нащадками Романовичів, боярська опозиція, проводирі якої знову підняли голови по смерті Данила, наростання роздробленості — усе це призвело до того, що в середині XIV ст. Галицько-Волинська Русь потрапила під владу Польського королівства та Великого князівства Литовського. Але пам'ять про могутню й прекрасну державу Романа і його нащадків збереглася в народі.

Микола Котляр «Історія України в особах»

Розпад Галицько-Волинського князівства почався з події, що сьогодні видається тривіальною, але для середньовічних та ранньомодерних держав мала надзвичайну важливість: вимирання правлячого дому, у цьому випадку династії галицько-волинських князів. 1323 року померли обидва правнуки князя Данила: деякі історики вважають, що вони знайшли свою смерть у битві з монголами. Оскільки у князів не було нащадків по чоловічій лінії, владу перебрав князь Мазовії Болеслав, племінник по матері покійних князів. Католик від народження, Болеслав прийняв православ'я і змінив ім'я на Юрій — для нього політичні амбіції були явно дорожчі від релігійних поглядів. Та цього було недостатньо для місцевої аристократії — бояр, які зневажали свого нового правителя за те, що той нехтував їхніми інтересами та слухав поради людей, яких привіз із собою з Польщі. 1340 року бояри отруїли Юрія-Болеслава — останнього правителя, який титулував себе dux Russiae Minoris («князем малої Русі»), що призвело до тривалої міжнародної боротьби за Галичину та Волинь і в кінцевому підсумку до розпаду князівства.

Сергій Плохій

1. Які причини, на думку істориків, призвели до розпаду Волинсько-Галицького князівства?
2. На які наслідки розпаду Королівства Руського вказують історики?
3. Скористайтесь картою на *с. 153*:
а) покажіть територію Волинсько-Галицької держави за останніх Романовичів;
б) покажіть території, що відійшли до Королівства Польського та Великого князівства Литовського.

• Діємо: практичні завдання

Роздивіться родовідне дерево Романовичів. Дайте відповіді на запитання:

1. З представниками та представницями правлячих родин яких країн вони родичалися? Поміркуйте, чому.
2. До яких наслідків призвела відсутність нащадків у правителів Руського королівства?
3. Висловіть припущення, чому стрілки навколо Василька Слонімського подано пунктиром.

Предслава Рюриківна князівна київська (+1204)

Роман Мстиславович (1152–1206)

Єфросинія-Анна принцеса ромейська (1185–1253)

Феодора Романівна *у шлюбі з Васильком галицьким* (+1256)

Олена Романівна *у шлюбі з Михайлом чернігівським* (+1241)

Данило Романович (1201–1264)

Анна Мстиславівна князівна галицька (+1252)

Василько Романович *у шлюбі з Дубравкою Мазовецькою* (1203–1269)

Роман Данилович *у шлюбі з Гертрудою австрійською* (1230–1269)

Іраклій, Роман, Мстислав, Переяслава, Устинія, Софія

Шварно Данилович *у шлюбі з литовською князівною* (1230–1269)

Лев Данилович (1228–1301)

Констанція принцеса угорська (1237–1302)

Володимир Василькович *у шлюбі з Ольгою чернігівською* (1247–1288)

Василько Слонімський (1256/1260–1282)

Анастасія Львівна *у шлюбі з Земовитом Добжинським* (+1335)

Олена Львівна *у шлюбі з Казимиром Битомським* (?)

Юрій Львович (1252/1257–1308/1315)

Євфимія княжна куявська (1265–1308)

Анастасія Юріївна *у шлюбі з Олександром Тверським* (1306–1364/1365)

Данило Острозький (+1376)

Тройден князь черський (1284/1286–1341)

Марія Юріївна (1293–1341)

Андрій Юрійович (+1323)

Лев Юрійович (+1323)

Уляна Олександрівна *у шлюбі з Ольгердом Гедиміновичем*

Князі Острозькі та Заславські

Євфимія Гедимінівна (?)

Юрій II Болеслав (1308–1340)

Анна-Буша (Євфимія) (+1349)

Дмитро-Любарт Гедимінович (1312/1300–1383)

Ядвіга Анжуйська королева польська (1374–1399)

Владислав Ягайло (1362–1434)

Свидригайло Ольгердович (1370–1352)

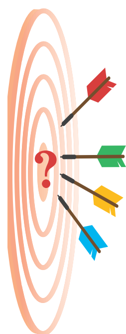
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Волинсько-Галицька держава за наступників Данила»**.

- Можу розповісти про правління наступників Данила Романовича.
- Можу визначити причини ослаблення Волинсько-Галицької держави.
- Можу назвати, які держави претендували на оволодіння землями «держави Романовичів».
- Можу розповісти, коли і як завершилася історія Волинсько-Галицької держави.

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

◈ Досліджую і аналізую

2. Розгляньте дві сторони реконструкції печатки Юрія I Львовича. Які історичні факти дозволяє встановити печатка? Дослідіть печатку як історичне джерело (*за пам'яткою на с. 191*), представте свою роботу в класі.

◈ Мислю творчо

3. Підготуйте історичний портрет одного з князів із династії Романовичів (*скористайтеся пам'яткою на с. 191).*

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

1301–1308 рр.	правління у Волинсько-Галицькій державі Юрія I Львовича
1340–1392 рр.	війна за спадщину Волинсько-Галицької держави

КУЛЬТУРА ВОЛИНСЬКО-ГАЛИЦЬКОГО КНЯЗІВСТВА

Пригадайте, які чинники впливали на розвиток культури Русі-України. Яка верства населення була найосвіченішою? Які пам'ятки культури доби Русі-України ви знаєте?

Читаємо й розуміємо

Ознайомтеся зі світом культури Волинсько-Галицької держави. Визначте, як її географічне положення вплинуло на розвиток культури.

1. РОЗВИТОК ОСВІТИ Й ПИСЕМНОСТІ

У Волинсько-Галицькій державі знайшли продовження традиції руської культури. Про поширення грамоти свідчать написи XII–XIII ст. на стінах храмів у Галичі й Рогатині, на речах повсякденного вжитку, іменні позначки майстрів на глиняному посуді. У містах Галичини та Волині знайдено берестяні грамоти, бронзові, дерев'яні, кістяні *стилуси* (*писала*).

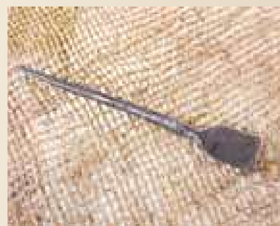
Писало — загострений стрижень, на протилежному кінці якого (нерідко оздобленому) було вушко для підвішування його до пояса одягу.

Загадка в історії

1. Що зображено на ілюстраціях?
2. Для чого призначені ці предмети? Чи використовують подібні інструменти для письма в наші дні?
3. Що поєднує їх, а що різнить?

Існували книгописні майстерні. Особливо велика майстерня була при дворі князя Володимира Васильковича — книжника і філософа. Збереглися нечисленні зразки ***книжкової мініатюри***.

Рукописних книжок залишилося небагато: Бучацьке Євангеліє (XII–XIII ст.), Волинське, Холмське Євангелія (XIII ст.), Луцьке Євангеліє (XIV ст.) та ін.

Євангеліст Марко (*мініатюра з Волинського Євангелія, м. Володимир, XIII ст.*)

2. ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ЛІТОПИС

У Волинсько-Галицькому князівстві продовжилася традиція літописання. Найвидатнішою пам'яткою є ***Галицько-Волинський літопис***. На відміну від інших, він не поділяється на датовані літописні записи, а містить своєрідні повісті про воєнні походи й інші події 1201–1292 рр. та складається з двох частин.

Галицько-Волинський літопис є цінним джерелом для вивчення історії «держави Романовичів», Русі-України. Але до нього, як і до інших літописів, потрібно ставитися критично. Адже літописці писали «на замовлення» волинсько-галицьких князів, тому могли не завжди об'єктивно висвітлювати події.

• Поміркуймо!

Для чого сьогодні потрібно перевидавати стародавні літописи? На якого читача розраховані такі видання?

• Думки істориків

Для західноукраїнських земель була природною солідарність із західним християнським світом. Культурне життя Волині й Галичини характеризувалося своєрідним переплетінням західноєвропейських і українських елементів. Зокрема, це відчувається у Галицько-Волинському літописі, який не демонструє жодних ознак відчуження між православним і латинським світами. Для автора літопису є прийнятними всі західні святі, римський престол він називає апостольською столицею святого Петра, Папу — «отцем», водночас декларуючи свою відданість «грецькій вірі».

Юрій Терещенко «Україна і європейський світ: нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст.»

1. Яку віру в літописі названо «*грецькою*»?
2. Які особливості Галицько-Волинського літопису окреслює історик?
3. Поміркуйте, чим зумовлена близькість культури Волинсько-Галицької держави із західноєвропейською.

3. АРХІТЕКТУРА, МИСТЕЦТВО

Високого рівня у Волинсько-Галицькому князівстві досягла монументальна архітектура. Географічне розташування держави сприяло поєднанню в будівництві традицій візантійської, руської та західноєвропейської архітектури. З каменю здебільшого будували культові й палацові споруди, а також вежі оборонного призначення. Храми традиційно для Русі-України мали хрестоподібну форму. Однак їхні будівельна техніка й декоративне оздоблення за характером були близькими до романського стилю, запозиченого від західних сусідів.

• Варто запам'ятати!

Рома́нський стиль — стиль європейської архітектури часів Середньовіччя, що містив елементи давньоримського мистецтва.

• Поміркуймо!

Чим можна пояснити вплив романського стилю на архітектуру Волинсько-Галицького князівства?

Єдиною з усіх церков давнього Галича (вчені відкрили до 30 руїн давніх кам'яних будівель), що майже цілком збереглася до наших днів, є ***церква Святого Пантелеймона***. Спорудження храму було закінчено 1194 р. Ця пам'ятка архітектури — типовий приклад гармонійного поєднання візантійського і романського стилів.

• Діємо: практичні завдання

1. Розгляньте сучасні фото відомих храмів Волинсько-Галицького князівства.
2. Які споруди, на вашу думку, належать до романського стилю, а які — до візантійського? Пригадайте риси романського стилю з курсу всесвітньої історії (*див. с. 189 підручника «Всесвітня історія» для 7 класу видавництва «Оріон»*).

Обстежуючи 1909 р. церкву Святого Пантелеймона, історик Йосип Пеленський знайшов на її фасадах численні написи XIII–XVII ст. Один із найцікавіших стосується XIII ст. і вказує на час побудови пам'ятки. Розшифрувавши його, дослідник зробив висновок, що фундатором храму був Волинсько-Галицький володар Роман Мстиславич, який на честь свого діда, київського князя Ізяслава, християнське ім'я якого Пантелеймон, збудував цю церкву.

Церква Святого Пантелеймона (*XII ст.*) поблизу м. Галича на Івано-Франківщині (*сучасне фото*)

Збудовано храм з ініціативи князя Мстислава Ізяславовича, батька Романа Мстиславовича. 1160 р. храм освячено. У 70–80-х роках XIII ст. храмом опікувався князь Володимир Василькович, якого в ньому ж поховано.

Успенський собор (*XII ст.*) у м. Володимирі на Волині (*сучасне фото*)

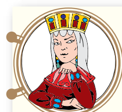

Успенський собор був головним храмом княжого Галича та другим за розміром храмом Русі (після Софійського собору в Києві). Вперше Успенський собор згадується 1187 р. у зв'язку зі смертю його будівничого — князя Ярослава Осмомисла.

Церква Успіння Пресвятої Богородиці, споруджена з кам'яних блоків Успенського собору (*XVI ст.*) у с. Крилос на Івано-Франківщині (*сучасне фото*)

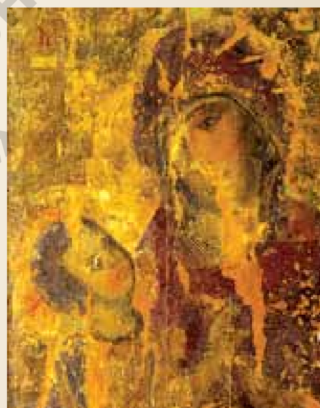
Образотворче мистецтво «держави Романовичів» також представлене фресками, іконами, книжковими мініатюрами.

Особливе місце у храмах займали ***ікони***. Вони були поширені в Галичині й на Волині та мали візантійське й київське походження. Згодом тут з'явилися власні школи іконопису.

Історичні подробиці

У 2000 р. на Волині було знайдено шедевр константинопольського малярства XI–XII ст. — ***Холмську ікону Богородиці***. На думку дослідників, ікона потрапила до Холма в період заснування і розбудови міста в 40-х роках XIII ст. за князя Данила Романовича. Чудотворна ікона Божої Матері Холмської — найдосконаліша за мистецьким рівнем візантійська ікона константинопольської школи, збережена в Україні.

Холмська ікона Богородиці (*XII ст.*)

У середині XX ст. повернено із забуття ***ікону Богородиці з Успенської церкви в с. Дорогобуж*** на Волині.

Фресковий живопис продовжував київські традиції. Фресками були розписані головні храми Волині й Галича. Проте з останньої чверті XII ст. почали будувати храми, у яких не було фресок.

Ікона Богородиці з Успенської церкви в с. Дорогобуж на Волині (*друга половина XIII ст.*)

Думки істориків

Галицько-Волинська держава об'єднувала тільки етнографічні українські землі, і завдяки тому тут сильніше зазначилися прикмети української культури, що стало основою національної окремішності. Близьке сусідство із Заходом принесло українському народові нові культурні впливи і надбання.

Іван Крип'якевич «Історія України»

1. Чому у Волинсько-Галицькому князівстві «сильніше зазначилися прикмети української культури»?
2. Яке значення для її розвитку мало «близьке сусідство із Заходом»?

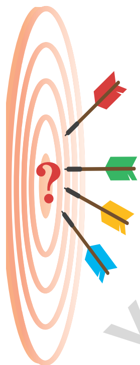
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

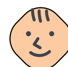
Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Культура Волинсько-Галицького князівства»**.

Можу розпізнати пам'ятки культури Волинсько-Галицької держави.

Прекрасно

Можу визначити, що впливало на розвиток культури «держави Романовичів».

Добре

Можу навести приклади впливу християнства на розвиток культури Волинсько-Галицької держави.

Треба попрацювати

Можу довести спадковість культури Волинсько-Галицької держави від Русі-України.

Нічого не зрозуміло

◈ Досліджую і аналізую

2. Заповніть у зошиті порівняльну таблицю.

Культура Русі-України і Волинсько-Галицької держави	
Спільне	**Відмінне**

◈ Мислю творчо

3. Підготуйте віртуальну мандрівку «Архітектура — літопис у камені», під час якої представте архітектурні пам'ятки Русі-України та Волинсько-Галицької держави.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 4 «ВОЛИНСЬКО-ГАЛИЦЬКЕ КНЯЗІВСТВО («ДЕРЖАВА РОМАНОВИЧІВ»)»

1. ІСТОРИЧНИЙ ЛАБІРИНТ

Пройдіть стежкою історичного лабіринту й дайте відповіді на запитання.

2. ХРОНОЛОГІЧНА ПОСЛІДОВНІСТЬ

Упорядкуйте хронологічну послідовність.

3. ПРАЦЮЄМО З ІСТОРИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Уявіть, що один із літописців вирішив написати свій скорочений варіант літопису. Прочитайте уривки такого літопису і проаналізуйте їх: визначте, де правда, а де — вигадка, де факти, а де — судження. Визначте, які з уривків наведено зі справжнього літопису. Як ви це змогли визначити? Свою думку обґрунтуйте.

Уривок 1. У Галичині та Волині були лихі часи, на них напали невідомі вороги — моголи. Князь Роман Мстиславович волинський послав сватів до галицького князя Ярослава Осмомисла з такими словами:

— Я маю сина Мстислава, а ти доньку — Ярославну. Давай їх одружимо і об'єднаємо країни.

— Добре, — погодився Ярослав. — Тільки столиця хай буде у Галичі.

1999 року відбулося весілля та об'єднання князівств.

Уривок 2. На річці Калці татари встріли їх, війська половецькі й руські. Мстислав Мстиславич тим часом повелів Данилові попереду перейти з полками річку Калку й іншим полкам піти з ним, а сам після нього перейшов.

Уривок 3. Після смерті батька Романа Данило та Василина лишилися сиротами. Їм у спадок лишилася лише Галичина, бо Волинь захопив польський король. Тоді Данило проголосив лицарський турнір за право одруження з Василиною. Перемогу здобув воєвода Дмитро, який на чолі лицарів з турніру повернув Романовичам Волинь.

Уривок 4. По смерті ж великого князя Романа, вікопомного самодержця всеї Русі, який одолів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей Божих... велика смута постала в землі Руській. Зосталися ж два сини його, один, Данило, чотирьох літ, а другий, Василько, двох літ.

Уривок 5. Київська Русь, 1223 рік. Монголи:

— Чингісхане, ми вже оточили Київ. Що робити далі?

— Вимагайте, хай король Данило здається.

— А якщо не вийде?

— Тоді змусьте бояр його переобрати.

Уривок 6. Під час монгольської навали на Київ один київський купець зустрів свого товариша-купця у повному озброєнні.

— Ти ж християнин, тобі заборонене насильство! — вигукнув він.

— Я це роблю не заради насильства, а заради любові до Києва!

— Тоді знайди і мені меча! Євреї теж люблять це місто — і будуть за нього битися!

Уривок 7. Прийшов Батий до Києва з великою силою, многим множеством сили своєї, і окружив город. І обступила Київ сила татарська, і був город в облозі великій. І пробував Батий коло города, а вої його облягали город. І не було чути нічого од звуків скрипіння возів його, ревіння безлічі верблюдів його, і од звуків іржання стад коней його, і сповнена була земля Руськая ворогами...

Уривок 8. Данило Романович вирішив стати королем Русі та вирушив до Папи Інокентія IV, щоб отримати корону. Папа подивився на нього і сказав:

— Добре, Даниле, але спершу дай відповідь на одне запитання: «Скільки горіхів слід з'їсти, щоб стати мудрим?».

— Ваша Святосте, я їм горіхи, але не в них мудрість! Для мудрості я їм багато книг!

Папа посміхнувся і сказав:

— Тоді ти гідний корони, королю Русі! Але не забувай, що горіхи теж корисні!

Уривок 9. І прийшли великі князі Романовичі до славного князя Юрія-Болеслава, прозваного Тройденовичем, на бенкет званий. І зібралися вони, і за столи сіли з боярами. Добре їли вони, та не відали про отруту в тих стравах. Велика незгода була межи ними, та померли всі Романовичі через кухаря недбалого, а не від свар політичних.

4. ІСТОРИЧНЕ ПОРІВНЯННЯ

Заповніть у зошиті порівняльну таблицю про Русь-Україну та Волинсько-Галицьке князівство. Визначте спільне й відмінне в розвитку центрів руської державності.

Критерії порівняння	Русь-Україна	Волинсько-Галицьке князівство
Територія		
Сусіди		
Господарство		
Культура		
Виклики		

5. ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми, за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням: **qr.orioncentr.com.ua/phWzU** або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху та високих балів!

РОЗДІЛ 5

РУСЬКІ ЗЕМЛІ У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВНИХ ПРОЄКТАХ XIV–XV ст. КРИМСЬКЕ ХАНСТВО

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Визначте, про які події «розповідає» хмаринка-підказка. Як склалася доля українських земель після згаданих подій?

1. РУСЬКІ КНЯЗІВСТВА У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

• Діємо: практичні завдання

1. Визначте за текстом параграфа етапи та важливі події приєднання руських земель до складу Великого князівства Литовського.
2. За результатами роботи заповніть накреслену в зошиті таблицю.

Включення українських земель до складу Великого князівства Литовського	
Дата/період	**Регіон**

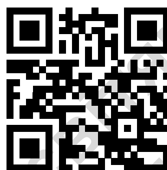
У першій половині XIII ст. на північному заході від земель Русі утворилася нова держава — ***Велике князівство Литовське***. Формуванню держави у литовців сприяв наступ німецьких рицарів-хрестоносців, які під гаслом християнізації язичників-балтів прагнули захопити їхні землі. Це спонукало литовців до об'єднання. Засновником держави був **Міндовг**, який об'єднав балтські та слов'янські племена у верхів'ях річки Німан (сучасна Західна Білорусь) і коронувався як король 1253 р. в м. Новгородку (сучасне м. Новогрудок). Наступники Міндовга продовжили політику розширення держави за рахунок сусідніх руських земель. Полегшувало їм цю справу те, що руські князівства ослабли під час монгольського завоювання.

Вежа Любарта (*XIV ст.*) — в'їзна вежа Луцького замку. Князь Любарт вважається першим будівничим мурованого замку в Луцьку

Князю **Гедиміну (1316–1341 рр.)** вдалося поширити свою владу на більшу частину земель сучасної Білорусі та Смоленщину. До нас дійшли згадки, що Гедимін у міждержавних відносинах називався ***«королем литвинів і русинів»***. Після отруєння Юрія II Болеслава у 1340 р. більшість бояр визнали своїм правителем Любарта-Дмитра Гедиміновича, який був одружений з онукою Юрія I. Проте внаслідок війни за спадщину Волинсько-Галицької держави більша частина Волині була приєднана до Великого князівства Литовського.

Відео «Замок Любарта — серце Луцька» («Україна вражає». Тривалість 02 хв 51 с)
qr.orioncentr.com.ua/CCltw

Помандруйте Луцьким замком і виконайте завдання:
1. Визначте, з яких елементів складався за́мок.
2. Що свідчить про те, що за́мок мав важливе значення як оборонна споруда?
3. За родовідним деревом Романовичів на *с. 137* простежте родинні зв'язки Любарта-Дмитра Гедиміновича. Зробіть висновок про спадкоємність його влади.

Великий князь литовський Ольгерд (*гравюра XVI ст.*)

Більшість земель Русі-України була приєднана до Великого князівства Литовського за **Ольгерда Гедиміновича**. Він приєднав до своїх володінь *Київське* та *Чернігівське князівства*. Згодом під владу Литви перейшла і *Переяславська земля*.

Вирішальне значення в підпорядкуванні українських земель Великому князівству Литовському мала перемога литовсько-руського війська над монголами в **1362 р.** у битві на **річці Сині Води**. Наприкінці XIV ст., після трьох

Відео «Битва на Синіх Водах» (тривалість 00 хв 51 с)
qr.orioncentr.com.ua/fHIFN

Поясніть історичне значення перемоги на Синіх Водах. Як ця перемога вплинула на долю українських земель?

десятиліть спільного володіння руськими землями, хан Тохтамиш своїм ярликом визнав перехід цих земель під владу Великого князівства Литовського. У цей час установилася й нова назва литовсько-руської держави — ***Велике князівство Литовське***.

Отже, більшість руських земель приєдналася до складу нової держави поступово — мирним шляхом. Історики назвали таке поступове входження руських земель до Литви ***інкорпорацією***.

Варто запам'ятати!

Інкорпора́ція — включення до свого складу, приєднання.

ПРИЧИНИ ІНКОРПОРАЦІЇ РУСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ДО ЛИТВИ

- **Руські землі були ослаблені монгольським пануванням**
- **Більшість населення розглядала литовців як визволителів від монгольського панування**
- **Улус Джучі в цей час був ослаблений боротьбою за владу й усобицями між ворогуючими ордами**

2. ЛИТОВСЬКА ПОЛІТИКА В РУСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: «СТАРОВИНИ НЕ РУШИМО, НОВИНИ НЕ ВВОДИМО»

Велике князівство Литовське простягалося від Балтійського моря на півночі до Чорного моря — на півдні. Це була багатоетнічна держава, у якій 9/10 населення становили жителі руських земель.

Думки істориків

Опрацюйте уривок із книги Михайла Грушевського. Який зміст, на вашу думку, вкладали литовські князі у принцип політики «*Старовини не рушимо, новини не вводимо*»? Як це могло вплинути на ставлення населення руських земель до литовців?

Його [місцевого населення] представники самі, за власним бажанням, кликали до себе на стіл литовських княжичів...

Вони намагались не вносити в місцевий уклад ніяких змін... Вони приймали православну віру, місцеву культуру, мову, одним словом — робилися українськими або білоруськими князями, тільки з нової литовської династії, і по можливості прагнули продовжувати заведені порядки місцевого життя.

Михайло Грушевський
«Ілюстрована історія України з додатками і доповненнями»

Монета Володимира Ольгердовича

На підвладних Литві землях продовжували існувати удільні князівства, у яких правили представники династії Гедиміновичів та Рюриковичів. Формально удільні князівства зберігали самостійність, тому місцеві князі володіли широкими повноваженнями у внутрішній політиці. Наприклад, київський князь Володимир Ольгердович карбував власну монету й носив титул «з Божої ласки князь київський».

Офіційною мовою князівства була руська — староукраїнська і старобілоруська. На підпорядкованих Литві землях діяли руські закони та звичаї. За боярами були закріплені їхні родові землі. Городяни користувалися давніми правами та привілеями.

3. КРЕВСЬКА УНІЯ

Читаємо й розуміємо

Опрацюйте навчальні матеріали *с. 150–152* та заповніть у зошиті схему.

Причини унії → **Кревська унія 1385 р.** → **Наслідки унії**

З 20-х років XIV ст. відбувалося зближення Великого князівства Литовського і Польського королівства. Однією зі спільних цілей був захист від агресії німецьких рицарів-хрестоносців Тевтонського ордену. У результаті переговорів **1385 р.** Польща і Литва уклали **Кревську унію.**

Варто запам'ятати!

У́нія — об'єднання, союз двох або кількох монархічних держав під владою однієї династії.

Союз було скріплено династичним шлюбом литовського князя **Ягайла** та польської королеви **Ядвіги**.

За умовами унії, Ягайло ставав одночасно і польським королем під іменем *Владислава II Ягелло*, прийняв католицизм і повинен був навернути до нього все населення держави. Ягайло зобов'язувався також «на вічні часи приєднати свої землі, литовські й руські, до Польської Корони».

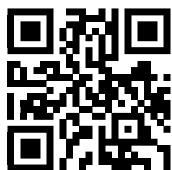
У Литві унія була сприйнята неоднозначно. Незадоволені згуртувалися навколо двоюрідного брата Ягайла — **Вітовта** (1392–1430 рр.), який домігся поступок із боку Польщі: Вітовта визнали довічним правителем Литовського князівства, а згодом він прийняв титул Великого князя Литовського.

Об'єднання Литви та Польщі дало можливість відбити натиск Тевтонського ордену. У **Грюнвальдській битві 1410 р.** польсько-литовсько-руські війська розгромили тевтонців. Значну роль у цій перемозі відіграв князь Вітовт і його руські полки (загальною чисельністю близько 40 тис. воїнів), які виступали під стягами руських земель.

Діємо: практичні завдання

1. Поясніть, чому битву названо «битвою народів».
2. Визначте наслідки Грюнвальдської битви для литовсько-руських земель, для Європи.

Відео «Битва народів» (Грюнвальдська битва)
(тривалість 03 хв 56 с) **qr.orioncentr.com.ua/cErRS**

Після перемоги Литви й Польщі над Тевтонським орденом становище Вітовта ще більше зміцніло. У **1413 р.** було укладено **Городельську унію,** яка чітко визнала самостійність Литви, проте під зверхністю польського короля. Упроваджувалися спільні польсько-литовські сейми. Однак окремі положення унії викликали гостре невдоволення в середовищі православної знаті Великого князівства Литовського.

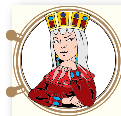

Свідчать документи

Із Городельського привілею (1413 р.)

Урядником призначаються тільки католицької віри поклонники і підвладні римській церкві. Також і постійні уряди земські, які є посади, каштелянства, жалуються тільки сповідникам християнської [католицької] віри і до ради нашої допускаються і в ній присутні.

1. Поясніть, у чому полягав дискримінаційний (такий, що обмежував у правах) зміст Городельської унії щодо руської знаті.
2. Поміркуйте, до яких наслідків у майбутньому призведе обмеження православних у правах.

Історичні подробиці

Вітовт Кейстутович як великий князь литовський титулував себе з 1395/1396 р. Виконуючи плани «великого княжіння на всій руській землі», розбудовував на півдні руських земель систему опорних укріплень. Саме за Вітовта хан Тохтамиш видав ярлик, за яким Руські землі остаточно переходили під владу Великого князівства Литовського.

Князь вів тривалу боротьбу із Золотою Ордою. Хоча 1399 р. Вітовт зазнав поразки в битві на річці Ворсклі, ця боротьба була успішною: йому вдалося закріпити кордон Литви на чорноморському узбережжі.

Князь Вітовт Кейстутович (*робота невідомого художника, XVII ст.*)

4. БОРОТЬБА РУСЬКОЇ І ЛИТОВСЬКОЇ ЗНАТІ ЗА САМОСТІЙНІСТЬ УДІЛЬНИХ КНЯЗІВСТВ

Після смерті Вітовта в 1430 р. прибічники ідеї самостійності Литви обрали, за свідченням літописця, на «велике княжіння Руське» **Свидригайла Ольгердовича**. На противагу йому литовці обрали князем Сигізмунда (брат Вітовта). Деякий час тривала боротьба між прихильниками обох князів. Та в 1435 р. у вирішальній битві під Вількомиром переміг Сигізмунд, який невдовзі відновив владу над усіма землями Великого князівства Литовського. Не змирившись із поразкою, руські князі невдовзі вбили Сигізмунда.

Наступний польський король Казимир IV ***«Віленським привілеєм»*** (1447 р.) розширив права православної шляхти. У Волинському князівстві з титулом великого князя правив Свидригайло. У Київському князівстві правила династія Олельковичів (нащадки Володимира Ольгердовича). Вони боролися з монголами, а також домоглися створення Київської православної митрополії у 1458 р. Однак уже в 1452 р. було ліквідоване Волинське князівство, а в 1471 р. — Київське князівство. На його території за зразком Королівства Польського було утворено *воєводство* (назва адміністративно-територіальної одиниці). Волинь стала воєводством через сто років.

Спроби руських князів чинити опір ліквідації залишків автономного устрою були невдалими. ***Поступово руські бояри і князі припинили боротьбу за самостійність руських князівств.***

• Поміркуймо!

1. Як змінилася політика литовських великих князів щодо руських земель до кінця XV ст.? Як ці зміни могли вплинути на суспільні настрої?
2. Які факти свідчать, що після Кревської унії посилився наступ Польщі на самостійність удільних князівств? Як це вплинуло на українські землі?

• Діємо: практичні завдання

Опрацюйте історичну карту та виконайте завдання.

1. Покажіть на карті Велике князівство Литовське; руські землі, приєднані до князівства протягом XIV ст., місце битви на Синіх Водах 1362 р.
2. За картою (зверніть увагу на легенду) визначте сусідів Великого князівства Литовського. З якими країнами воно могло конфліктувати? Чому?

Країни Центрально-Східної Європи в XIV–XV ст.

- Територія Волинсько-Галицької держави за останніх князів (близько 1340 р.)
- Землі польської корони за правління Казимира III (1333–1370 рр.)
- Перемога польсько-литовсько-руського війська над тевтонськими рицарями в 1410 р.
- Землі, приєднані до Польщі після поразки Тевтонського ордену (1466 р.)
- Велике князівство Литовське наприкінці правління Гедиміна (1316–1341 рр.)

Землі, приєднані до Великого князівства Литовського

- за Ольгерда (1341–1377 рр.)
- за Вітовта (1392–1430 рр.)
- за Казимира (1440–1492 рр.)

Етапи приєднання західноукраїнських земель до Польського королівства

- 1349 р.
- 1432 р.
- 1366 р.
- 1447 р.

- Західна межа земель, що завоював великий князь московський до першої половини XVI ст.
- 1393 Місця битв із турками й татарами
- Західноукраїнські землі в складі Угорського королівства (1377–1387 рр.)
- Кревська унія між Польщею та Литвою (1385 р.)

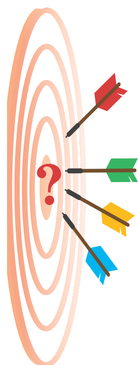
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Українські землі у складі Великого князівства Литовського»**.

Можу назвати дати битви на Синіх Водах, Кревської унії, Грюнвальдської битви.

Можу пояснити, що означав принцип литовської політики «*Старовини не рушимо, новини не вводимо*».

Можу визначити причини, умови та наслідки Кревської унії.

Можу оцінити історичне значення битви на Синіх Водах, Грюнвальдської битви.

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

◈ Досліджую і аналізую

2. Дізнайтеся з додаткових джерел, хто такий Іванко Сушик. Перевірте марку на достовірність історичної інформації. Чим вона може бути цікава любителям історії?

Поштова марка із серії «Історія війська в Україні», присвячена Грюнвальдській битві (*автор — Юрій Логвин, 2005 р.*)

◈ Мислю творчо

3. Складіть речення зі словами із хмаринки слів. Речення мають розповідати історію руських земель у складі Великого князівства Литовського.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:

1362 р. битва на Синіх Водах
1385 р. Кревська унія Польщі та Литви
1410 р. Грюнвальдська битва
1413 р. Городельська унія

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ УГОРЩИНИ, МОЛДОВИ (РУСО-ВАЛАХІЇ) ТА МОСКОВІЇ

Покажіть на карті України Закарпаття, Північну Буковину. Пригадайте, яку роль в історії українських земель відіграла Золота Орда. Коли і за яких обставин постала Османська імперія?

1. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ УГОРЩИНИ

Читаємо й розуміємо

На основі матеріалів § 25–27 систематизуйте інформацію про становище українських земель у складі інших держав у XIV–XV ст. у формі карти пам'яті, де кожній державі призначте окрему гілку інформації.

На ***Закарпатті***, що короткий час входило до складу Русі-України, здавна жили слов'янські *племена білих хорватів*.

У 895 р. у цьому регіоні з'явилися угорські племена. Вони перейшли Карпати та розселилися у Дунайській низовині.

Як оповідає угорський хроніст початку XII ст., під містом Унгваром (Ужгород) угорські племена зустріли опір слов'янського князя **Лаборця**. Після чотириденної облоги міста князь був змушений відійти до фортеці Земплін. Після кривавої битви поранений князь потрапив у полон і був страчений на березі річки, що згодом стала називатися Лаборець.

Територія Закарпаття тривалий час лишалася прикордонною землею між Угорським королівством та Галичиною. Угорські королі вважали ці території своєю власністю і присилали в найбільші поселення своїх намісників.

У складі ***Угорського королівства*** Закарпаття мало тісні зв'язки із Руссю. Так, значною частиною Закарпаття з 1243 до 1261 р. правив тесть короля руський князь Ростислав. Від 1247 р. частиною Закарпаття, як посагом своєї дружини — угорської принцеси, володів Лев Данилович. Контроль над материзною зберігав їхній син Юрій.

У 1396–1414 рр. подільський князь Федір Коріатович із роду Гедиміна правив у Мукачівщині як намісник угорського короля.

З ім'ям Федора Коріатовича пов'язаний бурхливий розвиток краю: значно зросли міста Мукачево та Берегове, виникло багато нових поселень. Згодом у Мукачевому виникло православне єпископство. Саме завдяки власній церкві більшість закарпатських українців зберігали рідну мову, культуру, усвідомили свою етнічну ідентичність.

Історичні подробиці

За Федора Коріатовича був добудований Мукачівський замок, саме місто було обнесене захисним валом. Поряд, на Чернечій горі, був заснований православний монастир Святого Миколая, що діє й дотепер.

За́мок Паланок (*XIV–XVII ст.*) у м. Мукачевому на Закарпатті (*сучасне фото*)

3D-екскурсія Мукачівським за́мком **qr.orioncentr.com.ua/89XZZ**

Озвучте 3D-екскурсію — складіть опис за́мку. Поясніть, що свідчить про оборонний характер пам'ятки.

2. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ МОЛДОВИ (РУСО-ВАЛАХІЇ)

Буковина як історико-географічний регіон сформувалася в XIV ст. Назву краю дали букові ліси, що густо вкривали його в минулому. За часів Русі та Королівства Руського Буковина була невід'ємною їхньою частиною. Сьогодні північна частина Буковини входить до складу України (західна частина сучасної Чернівецької області), а південна — до складу Румунії.

Під час війни за спадщину Королівства Русі південні землі Буковини захопив угорський король. Він сприяв переселенню на ці землі волоського населення з Семигороду та Мармарощини. Оскільки серед населення краю переважали русини (українці) та волохи (румуни), у деяких історичних джерелах його називали Русо-Валахією.

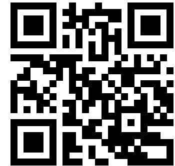
На цих землях у басейні річки Молдова сформувалася нова держава — ***Молдовське князівство***, яке перебувало у васальній залежності від Королівства Угорського. У 1359 р. князівство стало незалежним.

Середньовічна Молдова (Русо-Валахія) була спадкоємицею Русі-України, оскільки постала на традиціях її державного устрою. Еліта Русо-Валахії складалася переважно з руських бояр, віряни належали до Галицької митрополії, офіційною мовою та мовою богослужінь була церковнослов'янська.

Хотинська фортеця (*XIII–XVIII ст., сучасне фото*). Фортеця веде свій початок від Хотинського граду, створеного в Х ст. князем Володимиром Святославичем, як одного із порубіжних укріплень південного заходу Русі.

Відео «Хотинська фортеця» (тривалість 02 хв 02 с)
qr.orioncentr.com.ua/R0pJZ

1. Визначте, які відомі вам історичні діячі долучилися до будівництва Хотинської фортеці.
2. Складіть опис фортеці від імені захисника або нападника.

Після ліквідації автономії в XV ст. Шипинська земля була перейменована в Буковину. Уперше назва ***«Буковина»*** трапляється в грамоті молдавського господаря (князя) Романа I від 30 березня 1392 р. Після тривалої боротьби Молдова (а в її складі й Буковина) у 1514 р. увійшла до складу ***Османської імперії***.

3. СПРОБИ МОСКОВІЇ ЗАХОПИТИ УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

Після підкорення Русі монголами руські князі продовжували конфліктувати між собою, прагнучи здобути прихильність завойовників. Згодом Золота Орда ослабла. У цей час на північно-східних землях Русі виросло і зміцніло ***Велике князівство Московське***, що стало суперником Великого князівства Литовського у «збиранні руських земель».

Москва висловила претензії на київську спадщину, мотивуючи тим, що в Московському князівстві продовжувала панувати династія Рюриковичів, хоча в руських літописах ця династія не згадується.

• Факт чи фейк?

На церемонії відкриття пам'ятника у 2016 р. В. Путін, зокрема, назвав київського князя «*нашим видатним предком*» і «*духовним засновником держави Російської*». Дехто жартома зауважує, що Володимир на постаменті з подивом дивиться на Москву. Адже за часів князя Володимира на місці сучасної столиці Росії були густі ліси та непрохідні болота, а місто Москва виникло лише через кілька сотень років після правління київського князя.

Пам'ятник князю київському Володимиру Великому в Москві (*робота скульптора Салавата Щербакова, 2015 р.*)

Від 1487 до 1503 р., з перервами, між Московським князівством і Великим князівством Литовським тривали кровопролитні війни за українські землі. У результаті Чернігово-Сіверська земля в 1503 р. опинилася під владою Москви.

Надалі боротьба не припинялася. У складі литовських військ були воїни з руських земель. Найбільше відзначився князь **Костянтин Іванович Острозький,** який у **1514 р.** здобув гучну перемогу над московським військом у **битві під Оршею.**

• Діємо: практичні завдання

Князь Костянтин Іванович Острозький (*сучасна поштова марка України, автор — Юрій Логвин, 2005 р.*)

1. Проаналізуйте, яку історичну інформацію «повідомляє» марка.
2. Перевірте достовірність цієї інформації.
3. Яке значення мала згадана подія в історії?

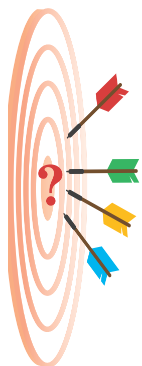
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Українські землі у складі Угорщини, Молдови (Русо-Валахії) та Московії»**.

- Можу назвати, до яких державних проєктів були залучені українські землі.
- Можу пояснити, чому середньовічна Молдова була спадкоємицею Русі-України.
- Можу пояснити, у чому полягала суть претензій Московії на спадщину Русі-України.
- Можу розповісти, як українські землі були залучені до міждержавних відносин сусідів.

 Прекрасно

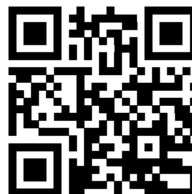
 Добре

 Треба попрацювати

 Нічого не зрозуміло

2. Дайте відповіді на запитання вікторини й розгадайте кросворд.

Вправа «Факти та фейки»
qr.orioncentr.com.ua/BcSri

◈ Досліджую і аналізую

3. На межі XV–XVI ст. Москва висловила претензії на київську спадщину, мотивуючи це тим, що в Московському князівстві продовжувала панувати династія Рюриковичів. Доберіть з матеріалів параграфа та попередньо вивченого матеріалу курсу 7 класу аргументи, які спростовують претензії Московії на спадщину Русі-України. Поміркуйте, для чого політики й історики Російської Федерації намагаються представити історію Русі-України як історію власне Росії. Яке це має значення для сучасності?

◈ Мислю творчо

4. Виконайте творчий проєкт (*історичний портрет, сторінка в соціальних мережах тощо*) «Любарт-Данило Гедимінович», «Князь Федір Коріатович», «Князь Костянтин Іванович Острозький».

5. Уявіть, що ви плануєте екскурсію «Архітектурні перлини України XIV–XV ст.» Працюючи з § 26–27, розробіть маршрут екскурсії, нанесіть його на контурну карту. Визначте, якими видами транспорту найкраще скористатися для поїздки. Представте проєкт у вигляді рекламного постера/буклета.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

1514 р. битва під Оршею — перемога литовського війська на чолі з Костянтином Острозьким над військом Московії

§ 27 ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я ТА КРИМ У ПІЗНЬОМУ СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

1. Які народи проживали в Криму та степах Північного Причорномор'я в ранньому та зрілому Середньовіччі? Як складалися їхні відносини з Руссю?
2. Пригадайте з курсу всесвітньої історії, коли утворився і припинив існування улус Джучі.

1. КНЯЗІВСТВО ФЕОДОРО В КРИМУ

Читаємо й розуміємо

Продовжуйте роботу з укладання карти пам'яті, започаткованої на *с. 155*. Визначте, які держави існували або мали володіння в Криму. Чим, на вашу думку, їх приваблював Крим?

Географічне розташування Криму сприяло тому, що з давніх-давен його населяли представники різних народів. Відвідавши м. Солхат (нині Старий Крим) у 1263 р., арабський філософ зауважив, що «*різноманітне населення великого міста надавало йому середземноморської жвавості і східної своєрідності. Тут жили греки, євреї, хозари і готи. Потім оселилися кипчаки, алани, вірмени, генуезці й венеціанці*».

Після падіння Константинополя внаслідок четвертого хрестового походу контроль над південним узбережжям Криму перейшов до Трапезундської імперії. У другій половині XIII ст. місцеві грецькі, готські й аланські мешканці заселили раніше спустілу візантійську фортецю Дорос (тюркська назва — *Мангуп*). Навколо неї виникло ***князівство Феодоро***. Назва держави, ймовірно, походила від імені трапезундського намісника Феодора II. Згодом князівство стало незалежним та розширило свої володіння по чорноморському побережжю від Балаклави до Алушти, а на півночі — до річки Кача.

Генуезька фортеця (*1371–1460 рр.*) у м. Судаку в Криму (*фото початку XXI ст.*)

Історикам небагато відомо про народи, представники яких жили у Феодоро. Основна частина населення сповідувала православ'я, а саме м. Мангуп (Феодоро) було центром православної митрополії, яка підпорядковувалася константинопольському патріарху.

Вторгнення монголів поклало початок залежності князівства від монгольської держави. Щорічна данина монголам була необтяжливою, а торгівля — взаємовигідною. Князівство також підтримувало тісні зв'язки з відродженою Візантійською та Трапезундською імперіями, Молдовським князівством. ***Феодоро інколи називають «останнім уламком Візантійської імперії».***

Емблема князів Феодоро

З'ясуйте, чому князі Феодоро використовували на емблемі двоголового орла.

Натомість відносини з ***генуезькою колонією в Кафі (Феодосії)*** були постійно ворожими, що вилилось у війни 1422–1423 рр. та 1433–1441 рр. У цей час Феодоро очолював князь Олексій І, якому вдалося породичатися з візантійськими та трапезундськими імператорами і заручитися їхньою підтримкою в боротьбі з генуезцями. Феодорити намагалися відвоювати життєво необхідне для них південне узбережжя Криму і, зокрема, фортецю й порт Чембало (Балаклаву). Проте генуезці спромоглися захистити свої володіння і навіть намагалися відібрати у феодоритів їхню єдину гавань — Каламіту (Інкерман).

Після того як турки завоювали в 1453 р. Константинополь, а в 1461 р. — Трапезунд (нині місто Трабзон, Туреччина), Феодоро було змушене шукати нових союзників. Однак у 1475 р. османський десант захопив і генуезьку Газарію, і князівство Феодоро. Завойовані турками-османами землі Північного Причорномор'я об'єднали у провінцію Кефе зі столицею у місті Кефе (Феодосії).

2. КРИМСЬКЕ ХАНСТВО

У 1239 р. Крим завоювали монголи, і відтоді півострів став частиною улусу Джучі (Золотої Орди). Проте вже середина XIV ст. стала початком розпаду улусу Джучі (Золотої Орди). Це стало поштовхом до державотворення в деяких народів Криму.

Західні кипчаки, яких на українських землях називали половцями, протягом століть зливалися з народами, які здавна жили на півострові. Так поступово став формуватися один народ, який дістав назву ***кримські татари***. Об'єднанню різноманітних етносів в один народ сприяли спільна територія проживання, тюркська мова та релігія ***іслам***.

Хаджі Гірей (*портрет-реконструкція*)

У **1441 р.** кримські татари утворили свою державу — **Кримське ханство.** На чолі держави став нащадок Чингісхана — ***Хаджі Гірей.*** Заснована ним династія Гіреїв правила до XVIII ст.

Першою резиденцією татарських владик було степове місто Солхат, або Ескі-Крим (нині Старий Крим), неподалік від Феодосії. З 1532 р. столицею держави Кирк-Єр (Бахчисарай).

Кримське ханство

Солхат — Столиця Кримського улусу за часів Золотої Орди (до середини XV ст.)

Територія і столиця Кримського ханства за перших років незалежності

Князівство Феодоро

Генуезькі володіння в Криму (Газарія)

1. Зіставте карту із сучасною картою України та визначте, у межах яких сучасних областей України розташовувалось Кримське ханство.
2. Покажіть генуезькі володіння, князівство Феодоро, столиці Кримського ханства.

Основою господарства Кримського ханства були кочове скотарство, землеробство, добування солі, торгівля. До сусідніх земель

звідси вивозили шкіри, сіль; південні сусіди — *османи* — ще вподобали вершкове масло. Відомо також про вивезення з Криму зерна та льону. Славилися й рибні промисли.

Ще одним «товаром» кримського експорту були *раби*, захоплені під час нападів.

Думки істориків

Долі рабів різнилися. Більшість чоловіків опинялися на турецьких галерах або гарували на полях, у той час як багато жінок працювали прислугою. Декому щастило, якщо можна так сказати. Талановиті молоді люди робили кар'єру в османській адміністрації, але більшість із них була євнухами. Деякі жінки потрапляли до гаремів султанів або високопоставлених османських урядовців.

Українська дівчина, яка увійшла в історію під ім'ям **Роксолана**, стала дружиною одного з наймогутніших турецьких султанів Сулеймана Пишного, який правив у 1520–1566 рр.

Її син став султаном Селімом II... Протягом останніх 200 років Роксолана була головною героїнею романів та низки телесеріалів в Україні й Туреччині. Звичайно, її життя та кар'єра були винятком, а не правилом.

Сергій Плохій «Брама Європи»

1. Визначте причини розвитку работоргівлі у Кримському ханстві.
2. Яким було становище татарських невільників?
3. Яким чином невільники могли поліпшити своє становище?

Діємо: практичні завдання

Ханський палац у м. Бахчисараї (*Крим*): зовнішній вигляд і внутрішнє оздоблення; будівництво розпочато в 1532 р. (*фото 2013 р.*)

Чим відрізнялася архітектура Русі та Кримського ханства?

3. УТВЕРДЖЕННЯ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'Ї

У Кримському ханстві точилася постійна боротьба за ханський престол, водночас місцева знать протистояла верховній владі хана. Натомість із XIV ст. у східній частині Середземного моря і у Причорномор'ї зростала сила величезної мусульманської держави — ***Османської імперії***.

У **1478 р.** Кримське ханство стало васалом Османської імперії і визнало османського **султана** як халіфа (верховного правителя) мусульман.

Варто запам'ятати!

Султа́н — титул правителя у багатьох мусульманських країнах, зокрема в Османській імперії.

Проте ***становище Кримського ханства як васала Османської імперії було особливим***. Правлячу кримську династію Гіреїв вважали прямими нащадками Чингісхана, що було важливо для османів, які прагнули долучитися до історичної спадщини великої монгольської держави минулого. Тому Кримське ханство не платило данину, як інші васали. Навіть більше, кримські хани самі отримували від султана щорічну платню.

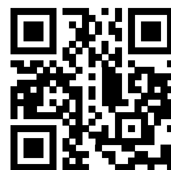
Гіреї також не постачали війська султану. Коли османам була потрібна військова допомога Криму, вони надсилали хану не наказ, а особливе «запрошення», і брали на себе пов'язані з воєнною кампанією витрати.

Кримське ханство претендувало на правонаступництво Золотої Орди. Саме тому протягом 1474–1700 рр. за володіння історичними золотоординськими землями Московія виплачувала кримським ханам «поминки». Схожі виплати за володіння колишніми татарськими землями робила і Річ Посполита.

Факт чи фейк?

Про кримських татар побутує багато міфів. Один із них — міф про вороже ставлення до християн. Перегляньте відео та доберіть аргументи, за допомогою яких автори спростовують цей міф.

Відео «Кримські татари. Друзі чи вороги?» (тривалість 02 хв 02 с)
qr.orioncentr.com.ua/bXwQ9

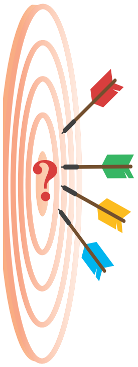
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

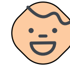
◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Північне Причорномор'я та Крим у пізньому Середньовіччі»**.

- Можу назвати держави, що існували в Криму за доби Середньовіччя.
- Можу схарактеризувати господарство та торговельні зв'язки Криму.
- Можу розповісти про устрій Феодоро та Кримського ханства.
- Можу описати наслідки визнання Кримським ханством васальної залежності від Османської імперії.

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Працюємо з історичною хронологією, закодованою у хмаринці:
а) утворіть логічні пари з дат і назв;
б) назвіть, які з цих пар стосуються цього параграфа;
в) дізнайтеся, які історичні події відбувалися в середньовічному світі одночасно зі згаданими подіями.

◈ Досліджую і аналізую

3. Чому князівство Феодоро інколи називають «останнім уламком Візантійської імперії»?
4. У чому полягали особливості васальної залежності Кримського ханства від Османської імперії?

◈ Мислю творчо

5. Уявіть, що ви ведете торгівлю в кримських колоніях Генуї. Прокладіть на карті маршрут своєї морської подорожі з Генуї до Криму. Складіть перелік товарів, які ви привезете для продажу і які купите в Криму для продажу в Італії.
6. Завершіть роботу над проєктом екскурсії «Архітектурні перлини України XIV–XV ст.» (*с. 159*). Представте проєкт у класі.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

1441 р. заснування Кримського ханства
1478 р. визнання Кримським ханством васальної залежності від Османської імперії

ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ у XIV–XV ст. УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО. МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО

Поясніть значення слів і понять, закодованих у хмаринці. Пригадайте риси натурального господарства, ознаки ринкової системи господарювання.

1. СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ПРОМИСЛИ в XIV–XV ст.

• Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом параграфа, доберіть і випишіть факти, які підтверджують думку про те, що в XIV–XV ст. в українських землях зароджувалися ринкові відносини.

Основу господарства українських земель становили ***землеробство*** і ***скотарство***. Вирощували зернові, технічні, бобові, городні та садові культури. Переважала трипільна система землеробства. Для підвищення врожайності з XIV ст. почали застосовувати добрива. Вигідно було займатися скотарством, особливо свинарством, продукція якого йшла на продаж. У великих маєтках розвивалося конярство.

Важливу роль у господарстві відігравали ***промисли***. Особливо ті, що займалися переробкою сільськогосподарських продуктів: млиновий (виготовлення різних сортів борошна, крупи), винокурний і пов'язаний з ним корчмарський. Важливими промислами були рибальство, солеваріння.

Господарство українських земель у XIV–XV ст. зберігало переважно ***натуральний характер***. Водночас у сільському господарстві відбувалися помітні зміни. Важливою рисою його розвитку було ***зростання великого землеволодіння***. Право власності на землю мали або шляхтичі, або церква. Наприкінці XIV ст. на українських землях налічувалося кілька десятків великих ***маєтків***. Основними способами зростання великого землеволодіння були такі: отримання землі за службу великому князеві, захоплення громадських земель, купівля маєтків у їхніх власників, освоєння нових земель.

Найбільшими землевласниками були князівські та давні шляхетські роди.

За користування землею селяни мусили виконувати відробіткові, натуральні або грошові повинності.

У зв'язку зі зростанням у Західній Європі попиту на продукцію землеробства власники маєтків прагнули збільшити прибутки завдяки торгівлі збіжжям. Вони почали перетворювати свої господарства на ***фільварки***.

• Варто запам'ятати!

Фільва́рок — багатогалузеве товарне (продукція ішла на продаж) господарство, засноване на праці залежних селян.

• Поміркуймо!

Поміркуйте, які наслідки для селянства мало поширення фільваркових господарств. Як це впливало на відносини між різними верствами суспільства?

2. РЕМЕСЛА. ЦЕХОВИЙ УСТРІЙ

Важливу роль у господарстві відігравало *ремесло*. Ремісничі спеціальності урізноманітнювалися: якщо за часів Русі-України налічувалося 70 спеціальностей, то наприкінці XV ст. — понад 200. Виробництвом зброї славився Львів. У 1394 р. у цьому місті були виготовлені перші гармати. З'явилося годинникарство: є згадка про те, що в 1404 р. на ратуші Львова уже був годинник.

• Діємо: практичні завдання

Опрацюйте уривок із праці Мирослава Поповича «Нарис історії культури України» та визначте, які ремесла розвивалися в українських землях. Складіть інтелектуальну загадку (*кросворд, вікторину тощо*) «Ремісничі професії Середніх віків».

Коваль був у кожному селі, як і добрий гончар чи бондар, залізо виплавлялося в руднях по невеличких річках з покладами болотної руди, склодуви працювали в гутах, що будувалися в зручних для скляного виробництва місцях, але більшість ремісничих спеціальностей зосереджувалась по містах. Чинбарі, які вичиняли шкури для взуття (на заході їх називали грабарі), кушніри, які вичиняли шкури овець для кожухів, лимарі, які робили сирицю, ткачі, теслі, стельмахи, інший люд, не кажучи вже про високих майстрів — золотарів, конвісарів (майстрів олов'яного литва), малярів тощо — працювали на ринок.

Найбільшими центрами ремесла були Київ, Львів, Кам'янець-Подільський, Луцьк. Сформувалася ***цехова система*** організації ремесла.

• **Поміркуймо!**
Пригадайте з курсу всесвітньої історії Середніх віків, що таке цехи. Яку роль вони відіграли в розвитку ремесла?

Цеховий устрій в Україну прийшов з Німеччини та Польщі. ***Особливістю цехової організації в Україні було об'єднання майстрів не тільки за професійною, а й за етнічною чи релігійною ознакою***. Цехи не мали такої самостійності та політичного впливу, як у Західній Європі.

З розвитком ремесла відбувалося соціальне розшарування всередині цехової організації. Цехові обмеження зумовили появу в містах позацехових ремісників — *партачів* і *перехожих*. Особливо багато їх було в Наддніпрянській Україні. Партачами ставали селяни-утікачі, сільські ремісники й цехові підмайстри. Партачі не мали права торгувати своїми виробами на міському ринку.

Ремесло розвивалося також у маєтках. Держава використовувала працю залежних ремісників на будівництві міст, оборонних споруд, храмів, у суднобудуванні.

3. РОЗВИТОК ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

Із розвитком господарства активніше розвивалася і торгівля. Внутрішня торгівля між містом і селом провадилася через торги, що відбувалися один-два рази на тиждень у містечках.

Українські землі, як і за княжих часів, були осередком зовнішньої торгівлі.

ТОРГІВЛЯ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Ярмарки
Кілька разів на рік у великих містах.
Центри торгівлі: Київ, Львів, Луцьк, Кам'янець (Поділля)

Захід
Сукно, галантерея, посуд, ножі, голки, папір, книжки, пиво, вино, оселедці

Україна
Збіжжя, худоба, дерево, шкіри, мед, віск

Московія
Хутра, шкіри

Схід (Південь)
Шовк, килими, зброя, коштовності, вино, прянощі, ліки, фрукти

Празький гріш Вацлава II (*аверс*). На один празький гріш можна було купити корову.

Руський грошик (*Львів, XIV ст.*)

У XIV–XV ст. на українських землях під час торговельних операцій провідну роль відігравав *празький гріш* (містив 3,7 г чистого срібла).

У другій половині XIV ст. на території України були в обігу монети київського, сіверського, подільського князівств та монети львівського карбування — *«грошик руський»*. Поширеними також були угорські, венеціанські срібні монети. Високо цінувалися золоті дукати та флорини.

Поступово формувалася система постійних *податків*.

Стягувалися земельні податки, церковна десятина, податок на утримання війська, податки з промислів, на майно. У 1459 р. з'явився *акциз* — непрямий податок на алкогольні напої.

Варто запам'ятати!

Пода́тки — встановлені законом обов'язкові платежі громадян до бюджету, які мають визначені розмір і термін сплати.

4. МІСТА. МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО

У XIV–XV ст. в українських землях намітилося зростання значення міст. Поступово відроджувалися давні міста, спустошені під час монгольської навали, виникали нові.

Деякий час українські *міста зберігали феодально-аграрний характер*: міщани займалися землеробством, скотарством, промислами та частково ремеслом і торгівлею. При цьому вони перебували в залежності від власників (князів або заможних шляхтичів). Тому, як і селяни, виконували повинності, сплачували їм натуральний податок, інколи — грошима. Внаслідок розвитку ремесла і торгівлі поступово зв'язок міста з селом розривався — міщани дедалі менше займалися сільським господарством.

Від XIV ст. в українських містах набуло поширення ***магдебурзьке право*** за зразком німецьких міст. Його поширення пов'язане зі створенням громад німецьких переселенців в українських містах. У 1356 р. польський король Казимир III *підтвердив право на самоврядування Львову*.

Одними з перших магдебурзьке право отримали Сянок — 1339 р., Кам'янець-Подільський — 1374 р., Луцьк — 1432 р. У 1499 р. магдебурзьке право здобув Київ.

• Свідчать документи

Із Грамоти Казимира III про підтвердження Львову магдебурзького права

Ми, Казимир, з Божої ласки король Польщі, [...] прагнемо, щоб це місто процвітало і збільшувало свої вигоди, доходи, користі й добробут. Для втіхи згаданого міста і збільшення кількості його вірних мешканців надаємо і встановлюємо цьому місту на вічні часи німецьке право, яке звичайно називається магдебурзьким, усуваючи там усі руські права і всі руські звичаї, будь-ким ухвалені, які можуть якимось чином стояти на заваді цьому німецькому праву. Також ми звільняємо вказане місто і його мешканців від усіх юрисдикцій каштелянів, воєвод, суддів, підсудків, возних і від влади будь-кого, яким би титулом він не користувався.

Проаналізуйте історичний документ і визначте ознаки магдебурзького права. Як ці права вплинули на розвиток міста?

За магдебурзького права міщани шляхом виборів формували орган міського самоврядування — ***магістрат***.

Система міського управління в містах із магдебурзьким правом

• Діємо: практичні завдання

Зіставте зміст схеми «Система міського управління в містах із магдебурзьким правом» та відомості українського історика Івана Крип'якевича про особливості магдебурзького права в українських містах. Зробіть висновок про:

а) рівень демократичності міського самоуправління;
б) національний склад населення українських міст.

• Думки істориків

Про особливості магдебурзького права в українських містах

У внутрішніх відносинах міст позначилися чималі соціальні противенства. Провід майже всюди захопив так званий патриціят, міські багатирі, що не допускали у своє коло ані середнього міщанства, ані незаможних передміщан...

Так само були загострені релігійно-національні відносини. Статути магдебурзького права в багатьох містах зазначали, що міста мають служити виключно визнавцям римської віри. Через те від участі в міських управах були виключені передусім українці, як визнавці православної віри. До винятків належав, зокрема, Кам'янець на Поділлі, де були три національні громади: українська, польська та вірменська. У малих містечках, де українське населення мало більшість, українці діставали лише одного-двох представників у раді й суді, а решту мали поляки.

Іван Крип'якевич «Історія України»

• Варто запам'ятати!

Магдебу́рзьке пра́во — одна з найпоширеніших систем міського самоврядування в Центральній та Східній Європі, що здійснювалася через виборні органи — раду і лаву.

Попри суперечності, поширення магдебурзького права мало позитивне значення. Воно сприяло економічному піднесенню міст, містобудуванню. Міста були осередками розвитку культури.

5. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА

Читаємо й розуміємо

Керуючись текстом параграфа (*с. 171–173*), побудуйте схему «Структура українського суспільства в XIV–XV ст.».

Суспільство в українських землях протягом другої половини XIV–XV ст. було неоднорідним. Збільшувалася кількість поляків, німців, вірмен, євреїв. Особливо помітними ці процеси були в західних землях. Як і в інших країнах Європи, для тогочасного суспільства українських земель був характерним поділ на ***стани***. До привілейованих належали ***шляхта*** і ***духівництво***. Непривілейованими були ***міщани*** та ***селяни***.

У середині суспільних станів також спостерігалася неоднорідність груп залежно від правового становища та державної належності регіону. На вершині соціальної піраміди перебувала найвпливовіша із груп — ***магнати***.

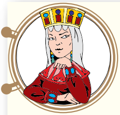
Варто запам'ятати!

Магна́т (лат. magnus — *великий*) — вельможа, можновладець, князь; за литовсько-польської доби — людина високого соціального стану (великий землевласник, представник родової знаті).

Шля́хта (від нім. — *рід*, *порода*, *стать*) — військово-лицарська спільнота, привілейований стан у суспільствах Середньовіччя та Нового часу.

На землях Великого князівства Литовського до магнатів належали *князі* — нащадки княжих династій Русі-України, «держави Романовичів» і Гедиміновичів. Серед князів виокремлювалися *«княжата головні»* та *«княжата повітники»*. Княжата головні не підлягали місцевій адміністрації і брали участь у великокнязівській раді.

Від давніх боярських родів походили *пани*, які володіли спадковими вотчинними землями, однак розміщувалися сходинкою нижче в соціальній структурі, ніж князі. Ще нижче перебували представники середньої і дрібної шляхти (зем'яни, кінні слуги, княжі слуги), які отримували землю за несення військової служби.

Історичні подробиці

Наймогутнішим князівським родом українських земель були **Острозькі**. За родовими переказами, вони були нащадками князя Романа Даниловича (сина короля Данила). Найвідомішим представником родини Острозьких був **Костянтин Іванович** (приблизно 1463–1530 рр.) — великий гетьман литовський, каштелян (управитель) віленський. До самої смерті в 1530 р. він захищав православну церкву від наступу католицизму, організував захист українських земель системою міст і замків, здійснював походи проти татар. Відзначився протистоянням наступу Московії на литовсько-руські землі, зокрема в битві під Оршею 1514 р.

Яку роль відігравали українські магнати в історії?

У Галичині та Західному Поділлі, що перебували під владою польського короля, з'явилися шляхтичі польського походження. Ще наприкінці XIV ст. вони домоглися особливих привілеїв: звільнення від податків, отримання приватної власності на свої землі, права на власне самоврядування.

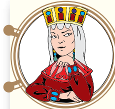
У XIV–XV ст. окремою верствою населення стали *міщани*. Ця верства не була однорідною і складалася з міської аристократії (патриціату), середнього прошарку (бюргерів) та низів (плебсу).

Найчисленнішою верствою суспільства було *селянство*. Сільська громада складалася з *дворищ* (великих родин) або окремих

господарств — *димів*. Для керівництва громадою обирали *отамана*. Судову владу здійснював *копний суд* — суд сільської громади. Сільські громади об'єднувалися у *волості* на чолі з виборними *«старцями»*.

Львів у пізньому Середньовіччі ймовірно мав німецький тип забудови (*за мотивами рисунка-реконструкції Ігоря Качора, XX ст.*)

Історичні подробиці

За правовим становищем селяни поділялися на «*похожих*» (особисто вільних) і «*непохожих*» (тих, які не мали права вільного відходу від свого власника). У другій половині XV ст., у зв'язку з посиленням влади шляхти, зросла кількість повинностей селян, закріпилася їхня адміністративна і судова залежність від землевласника, обмежувалося право вільного переселення.

Найзаможніші вільні селяни — *слуги* — за службу отримували землю і звільнялися від повинностей. До вільних належали також *данники*, які сплачували данину, та *тяглові* селяни, які за користування землею виконували відробіткову повинність своєю худобою (тяглом) на користь держави чи землевласника. Серед збіднілих селян виділялися *сусіди* і *підсусідки* (селилися при дворах заможних селян), *коморники* (винаймали комори, бо не мали власного житла), *городники* (не мали житла, а лише землю) та *халупники* (мали житло, але не мали землі). До залежних категорій селян упродовж XIV–XV ст. належали *раби, челядь, холопи*.

Суспільні процеси XV ст. обумовили зародження нової соціальної спільноти — ***козаків***. Уперше в писемних джерелах українські козаки згадуються у «Польській хроніці» Бєльських (кінець XVI ст.) під **1489 роком**.

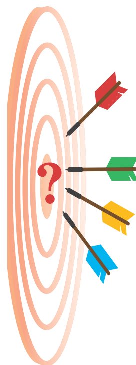
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Господарство українських земель у XIV–XV ст. Українське суспільство. Магдебурзьке право»**.

- Можу назвати головні галузі господарства українських земель.
- Можу пояснити поняття «*фільварок*», «*магдебурзьке право*», «*магнат*», «*шляхта*».
- Можу назвати факти, що підтверджують зародження ринкових відносин на українських землях.
- Можу схарактеризувати соціальну структуру українського суспільства в пізньому Середньовіччі.

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

◈ Досліджую і аналізую

2. Визначте спільні й відмінні риси соціально-економічного розвитку українських земель порівняно з іншими країнами середньовічної Європи.

◈ Мислю творчо

3. Складіть запитання до розгаданого кросворда.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

1489 р. перша згадка про українських козаків у писемних джерелах

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ в XIV–XV ст.

Які, на вашу думку, чинники впливали на розвиток культури на українських землях у XIV–XV ст.? Які впливи були традиційними, а які — новими?

1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ

Читаємо й розуміємо

Працюючи з матеріалами підручника, доберіть факти, які ілюструють продовження в українській культурі традицій Русі-України і західноєвропейські культурні впливи.

Українська культура XIV–XV ст. — спадкоємиця культури Русі-України та Волинсько-Галицької держави. Культурний розвиток цього періоду відбувався у складних умовах. ***Українські землі, які перебували у складі різних держав, опинилися під різними культурними впливами.***

До певного періоду сприятливими були умови для розвитку культури у Великому князівстві Литовському. Збираючи руські землі, литовські князі прагнули долучитися до культури Русі, надбання якої не відкидали, а підтримували разом із православною вірою і руською мовою.

Польське королівство було брамою, крізь яку до України потрапляли ідеї ***Відродження*** — культури, що в XIV ст. зародилася в Італії і ґрунтувалася на ідеалах ***гуманізму*** та традиціях античності. Саме через Польщу українці знайомилися із західноєвропейськими досягненнями у галузі освіти, науки, культури.

Етнічна строкатість українських земель створила сприятливі умови для культурного обміну представників різних народів — русинів (українців), поляків, кримських татар, євреїв, караїмів, німців, вірмен та ін. Нове і старе в українській культурі співіснувало, нашаровуючись одне на одне, створюючи унікальні культурні явища.

2. РОЗВИТОК ОСВІТИ

Освітою на українських землях опікувалася церква. У церковних школах учні здобували елементарну освіту — училися читати (по часослову й псалтирю), писати й рахувати. Охочі могли здобути ширшу освіту — при великих монастирях. Однак вона мала

церковний характер. Певної програми навчання не було, ченці вчили тому, що знали самі.

Відсутність вищих навчальних закладів в Україні змушувала юнаків, здебільшого синів міщан і шляхти, здобувати освіту в університетах Європи.

В Ягеллонському університеті (Польща) навчався, а потім здобув ступінь бакалавра та магістра **Юрій Котермак (Дрогобич)** (1450–1494 рр.) із м. Дрогобича (нині Львівська область). Згодом він продовжив навчання в Болонському університеті (Північна Італія), де став професором медицини й астрономії. На 1481/1482 навчальний рік був обраний ректором цього навчального закладу.

Збереглася лише одна друкована праця Юрія Дрогобича — латиномовна «Прогностична оцінка поточного 1483 року». За формою і змістом друкована праця Юрія Дрогобича належить до числа поширених у той час астрологічних календарів-«прогностиків», у яких на основі відомостей про розташування небесних світил передбачалися земні події. Вона вважається першою друкованою книгою українського автора.

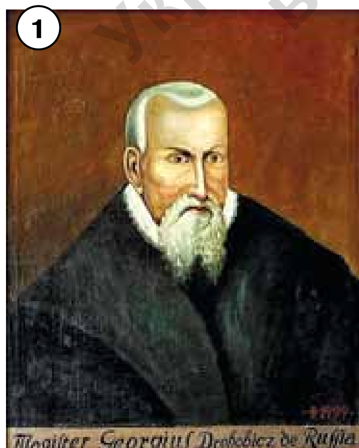

Поміркуймо!

У віршованому вступі до своєї праці Юрій Дрогобич писав:

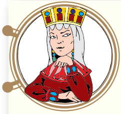
Хоч і далекі від очей простори неба,
Та не такі віддалені від розуму людського.

Як ви розумієте ці слова видатного вченого?

Юрій Дрогобич (Котермак)
(*1 — портрет 1494 р., 2 — поштова марка України, 2000 р.*)

Історичні подробиці

Дослідники звернули увагу на те, що в XV–XVI ст. не один лише Юрій з-поміж дрогобицьких міщан учився в Ягеллонському університеті. У списках вступників до цього закладу за 1411–1600 рр. вдалося відшукати принаймні 32 вихідці з Дрогобича. Але завершувала курс навчання й отримувала наукові титули лише незначна частина вступників. Здобуття Юрієм Дрогобичем 1470 р. ступеня бакалавра, а 1472-го — магістра свідчить про його наукові здібності й неабияку наполегливість у доланні труднощів. Із 208 юнаків, котрі разом із ним вступили до університету, бакалаврами в 1470/1471 навчальному році стали 66 осіб, а ступінь магістра отримали в 1472/1473 навчальному році лише дев'ять з них.

6 лютого 1478 р. Юрій Дрогобич писав у листі до краківського знайомого Миколи Чепіля: «Мені судилося бути бідним, весь час у клопоті й злиднях. Невеликий заробіток, який щодня здобуваю, дістається ціною постійної праці й величезних зусиль… Багато міг би я осягнути в науці, якби не мусив турбуватися про найнеобхідніше».

1. З якими труднощами, на вашу думку, зіткнулися студенти — вихідці з українських земель, навчаючись за кордоном?
2. Що мав на увазі Юрій Дрогобич, коли писав у листі: «…*якби не мусив турбуватися про найнеобхідніше*»?

3. ЛІТЕРАТУРА. ЛІТОПИСАННЯ

Літописна традиція Русі-України продовжувалась у західноукраїнських літописах, у яких подаються відомості про українські та білоруські землі у складі Великого князівства Литовського. Його складовою частиною є «Короткий Київський літопис», що охоплює події 1480–1500 рр. Характерною особливістю цих літописів є наявність «повістей» — вставок, що відрізняються за формою і стилем від літописного викладу. Одна з таких повістей — «Про Подольську землю». Її автор, розповідаючи про князів Коріатовичів, намагається обґрунтувати право Литви на Поділля.

Наприкінці XV ст. розпочалося друкування книг церковнослов'янською

Сторінка «Часослова» (*1491 р.*)

Пригадайте, коли і ким було винайдено книгодрукування.

мовою. Німець **Швайпольт Фіоль** у 1491 р. у Кракові вперше надрукував кирилицею чотири книги для церковної служби в православних церквах: «Октоїх», «Часослов», «Тріодь Пісна», «Тріодь Цвітна».

4. АРХІТЕКТУРА І МІСТОБУДУВАННЯ

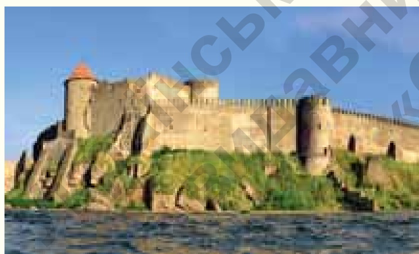
У другій половині XIV ст. долалися тяжкі наслідки монгольської навали. Відбудовували старі міста, споруджували нові. У XIV–XV ст. провідним було оборонне будівництво.

Укріплення будували із цегли або каменю. Перебудовували майже всі давні кам'яні укріплення XII–XIV ст., зокрема в Кам'янці, Білгороді-Дністровському (до 1484 р. Четатя-Албе), Мукачевому, Кременці, Хотині, Луцьку. Храми й монастирі обмуровували міцними стінами, як оборонні споруди.

Діємо: практичні завдання

1. Розгляньте на *с. 178–179* сучасні фото середньовічних споруд. Дізнайтеся, у яких областях України вони розташовані, коли побудовані.
2. Позначте ці пам'ятки архітектури на контурній карті.
3. Опишіть архітектурні особливості представлених споруд.
4. Поміркуйте, чому в XIV–XV ст. стає провідним саме оборонне будівництво.

Аккерманська фортеця в м. Білгороді-Дністровському

Костел Святого Варфоломія в м. Дрогобичі

Вірменський собор у м. Львові

Церква Зішестя Святого Духа в с. Потелич

Кам'янець-Подільська фортеця

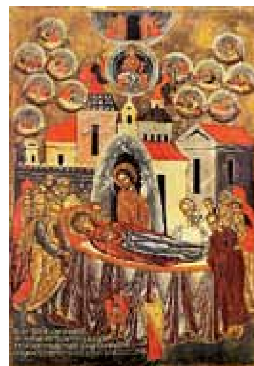

Покровська церква-фортеця у с. Сутківці

5. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Протягом XIV–XV ст. на українських землях розвивався провідний жанр тогочасного малярства — ***іконопис***. Ікони, як і фрески, набували нових рис під впливом ідей гуманізму. На іконах з'явилися зображення рослин, архітектурного оточення, предметів побуту. Одними з кращих зразків іконопису є ***ікона Богородиці з пророками з церкви в Підгородцях, ікона «Успіння Богородиці»***. Популярними були ікони, де в образах святих втілено воїнів-героїв (наприклад, ***ікона Святого Юрія Змієборця***).

Ікона Богородиці з пророками з церкви в Підгородцях (*XV ст.*)

Ікона Святого Юрія Змієборця зі Станилі (*початок XIV ст.*)

Ікона «Успіння Богородиці» (*робота маляра Олексія Горошковича, 1547 р.*)

• Поміркуймо!
Що спільного й відмінного в тематиці й оформленні представлених ікон?

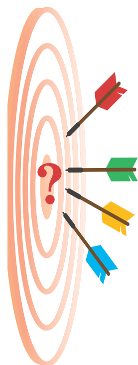
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю нове

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Розвиток української культури в XIV–XV ст.»**.

Можу назвати умови, що впливали на розвиток української культури.	 Прекрасно
Можу розпізнати пам’ятки культури XIV–XV ст.	 Добре
Можу навести приклади культурних контактів українських земель з іншими європейськими народами.	 Треба попрацювати
Можу спрогнозувати вплив винайдення книгодрукування на розвиток українських земель.	 Нічого не зрозуміло

◈ Досліджую і аналізую

2. Іван Франко зауважував, що наприкінці XV ст. «*повіяло на Україні новим європейським духом*». Що мав на увазі І. Франко?

3. Дослідіть пам’ятну монету як джерело історичної інформації. Які знання можна отримати за допомогою зображеної монети?

Монета НБУ «Міжнародний рік астрономії» (*серія «Інші монети», 2009 р.; реверс*)

◈ Мислю творчо

4. Укладіть туристичний маршрут «Архітектурні перлини України XIV–XV ст.».

5. Об’єднайтеся з однокласниками/однокласницями в групи та укладіть оповіді за темами:
- Шляхтич поїхав навчатись до Карлового університету.
- Один день з життя студента Ягеллонського університету.
- Один день з життя ректора Болонського університету.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 5 «РУСЬКІ ЗЕМЛІ У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВНИХ ПРОЄКТАХ XIV–XV ст. КРИМСЬКЕ ХАНСТВО»

1. ІСТОРИЧНИЙ ЛАБІРИНТ

Пройдіть стежкою історичного лабіринту й дайте відповіді на запитання.

2. ХРОНОЛОГІЧНА ПОСЛІДОВНІСТЬ

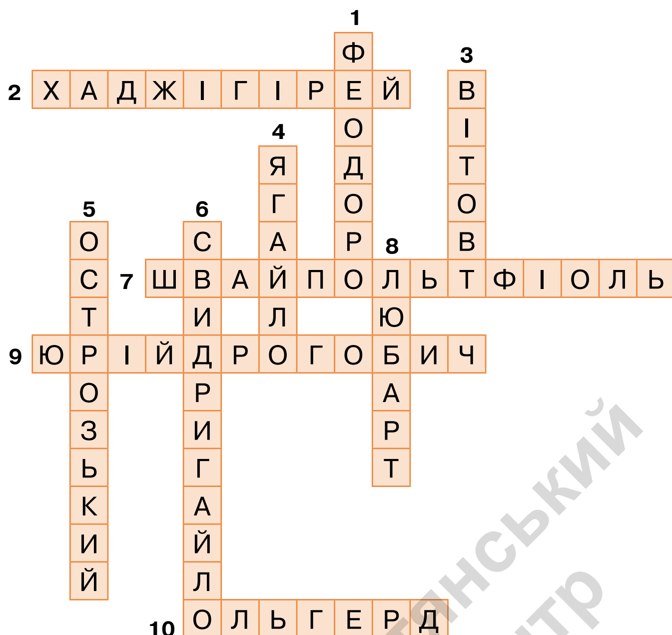
Упорядкуйте хронологічну послідовність.

3. КРОСВОРД НАВПАКИ

Пригадайте, яку роль в історії українських земель відіграли герої вправи «Кросворд навпаки». Укладіть запитання до розгаданого кросворда (*с. 182*).

4. ІСТОРИЧНА ЧИСЛОВА ХМАРИНКА

Виконайте завдання з хронологічною хмаринкою.

1. Назвіть закодовані у хмаринці історичні події.

2. Визначте століття, у яких відбувалися вказані події.

3. Поясніть, про історію яких державних утворень, пов'язаних з Україною, розповідає хмаринка.

4. Складіть задачу на лічбу часу з чотирма датами хмаринки.

5. ЛОГІЧНИЙ ПАЗЛ

Розгадайте логічний пазл (*с. 183*) і виконайте творче завдання за алгоритмом.

1. Розгадайте символи кожної з клітинок фігури.

2. Визначте, про кого «розповідає» пазл.

3. Складіть сенкан про героя пазла (*скористайтеся пам'яткою «Як написати сенкан» на с. 191).*

4. Створіть за зразком пазл про князя Костянтина Івановича Острозького, Хаджі Гірея.

6. ЗАКОДОВАНИЙ ПАЗЛ

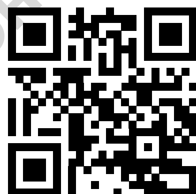
Скористайтеся ґаджетом — зіграйте в онлайн-гру «Архітектурні пазли» і виконайте завдання.

1. Назвіть архітектурні пам'ятки. Покажіть на карті місця, де вони розташовані.
2. Визначте, до культурної спадщини яких народів України належать ці пам'ятки.
3. Поясніть, яким було призначення пам'яток у часи їх спорудження.

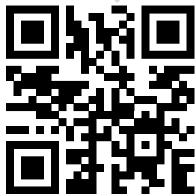
Онлайн-гра «Архітектурні пазли»

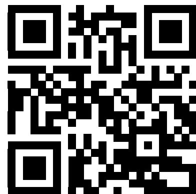
qr.orioncentr.com.ua/3P7g1

qr.orioncentr.com.ua/9hWlv

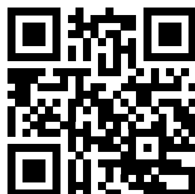
qr.orioncentr.com.ua/Um889

qr.orioncentr.com.ua/qNXBP

7. ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми, за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням: **qr.orioncentr.com.ua/njqD0** або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-код.

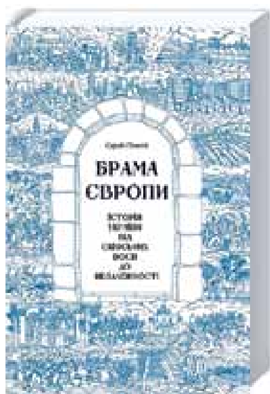

Бажаємо успіху та високих балів!

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО КУРСУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЕПОХИ СЕРЕДНІХ ВІКІВ»

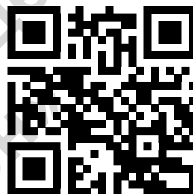
1. ВІДЧИНЯЄМО БРАМУ ЄВРОПИ

На початку підручника ви ознайомилися з думкою історика Сергія Плохія, який назвав Україну «брамою Європи» (*с. 11*). Із вивченого вами курсу історії України доберіть аргументи, що підтверджують або спростовують цю думку. Зробіть обґрунтований висновок.

2. ВЕБКВЕСТ «МАНДРІВКА СЕРЕДНЬОВІЧНОЮ УКРАЇНОЮ»

Запрошуємо взяти участь у грі й пригадати найважливіші сторінки історії України доби Середньовіччя. Для цього перейдіть за покликанням:

qr.orioncentr.com.ua/OEBW3

або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-код.

3. ІСТОРИЧНА ФІЛАТЕЛІЯ

Запрошуємо на виставку «Історична філателія України». На ній представлені поштові марки, що ілюструють ключові події історії України від заснування Києва до кінця XV ст. Уявіть, що вас як знавця історичної філателії запросили провести екскурсію для глядачів/глядачок. Підготуйтеся до екскурсії, виконавши завдання.

1. Визначте, які історичні події позначені на лінії часу (*с. 185*), і поясніть, у чому полягало їхнє значення для розвитку українських земель.
2. Уважно розгляньте марки та визначте, яким подіям, епізодам, видатним діячам/діячкам історії вони присвячені.
3. Уявно розташуйте марки на лінії часу, дотримуючись хронологічної послідовності.
4. Запропонуйте марки, які ви додали б до колекції.

860 р.
882 р.
945 р.
988 р.
1036 р.
1072 р.
1097 р.
1113 р.
1187 р.
1199 р.
1253 р.
1362 р.
1385 р.
1410 р.
1441 р.
1489 р.
1491 р.
1514 р.

900
1000
1100
1200
1300
1400
1500
1600

4. ІСТОРИЧНІ ГЕРОЇ КРУГЛОГО СТОЛУ

Уявіть, що видатні особистості доби Середньовіччя зібралися за круглим столом історії. Метою зібрання визначено підсумувати, яку спадщину залишило нащадкам суспільство українського Середньовіччя. Кожному здається, що його спадщина найвагоміша. Допоможіть учасникам/учасницям розібратися.

1. Визначте, чию спадщину (*історичної особи, державного утворення*) ілюструють розкладені на столі фотографії.
2. Пригадайте, коли відбулися пов'язані із фотографіями події.
3. Поясніть, яке значення для нащадків мають запропоновані об'єкти історичної спадщини.
4. Запропонуйте власний перелік цивілізаційних надбань для цієї вправи.

5. ІСТОРИЧНА ГРА «СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ»

Перевірте, як ви засвоїли головні поняття і терміни з історії середньовічної України — зіграйте у класі в гру (*див. правила на с. 9*).

1 Середньовіччя	2 Велике розселення слов'ян	3 Язичництво	4 Русь-Україна	5 Віче	6 Князь	7 Дружина
8 Данина	9 Полюддя	10 Хозари	11 Християнство	12 Імперія ромеїв (Візантія)	13 Печеніги	14 Реформа
15 Бояри	16 Вотчина	17 Шлюбна дипломатія	18 Централізована монархія-імперія	19 Руська правда	20 Берестяна грамота	21 Графіті
22 Мозаїка	23 Фреска	24 Ікона	25 Собор	26 Митрополія	27 Книжкова мініатюра	28 Міжусобна війна
29 Феодальна роздробленість	30 Половці	31 Король	32 Королівство Руське	33 Монгольська навала	34 Хан	35 Золота Орда
36 Ярлик	37 Баскак	38 Польське королівство	39 Унія	40 Велике князівство Литовське	41 Інкорпорація	42 Еліта
43 Шляхта	44 Магнат	45 Самоврядування	46 Магдебурзьке право	47 Держава Феодоро	48 Кримське ханство	49 Султан

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Баска́к — представник монгольського хана на завойованих землях; здійснював контроль за місцевою владою, вів облік населення і збирав данину.

Били́на (стари́на) — жанр народної творчості, героїчний епос.

Боя́ри — назва представників військової спільноти Русі, які займали друге, після князів, становище в управлінні державою, володіли землями — вотчиною.

Вели́ке розсе́лення слов'я́н — розселення слов'янських племен із їхньої прабатьківщини на сусідні землі в V–VII ст.

Во́тчина — отримане «від отця» спадкове земельне володіння.

Графі́ті — стародавні написи й малюнки, зроблені гострими предметами на стінах архітектурних споруд, керамічних виробах та інших речах.

Дани́на — побори, вилучення у переможених майна на користь переможців. Данина була ранньою формою збирання податків у перехідний період від вождівства до князівств.

Дружи́на — професійне військо у слов'ян, що складалося з найближчого оточення князя.

Дружи́нники — вояки князя, які за службу отримували земельні володіння.

Елі́та — групи осіб у суспільстві, які займають панівне становище в певній сфері діяльності (політичній, економічній, культурній тощо).

Золота́ Орда́ (або улу́с Джу́чі) — держава кочовиків у степах Східної Європи, Центральної Азії та Західного Сибіру, що існувала у 1240–1502 рр. (незалежна з 1260-х років).

Іко́на — живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Ісуса Христа, Богородиці, святих і подій Святого Письма.

Інкорпора́ція — включення до свого складу, приєднання.

Імпе́рія — велика монархічна держава, створена шляхом включення до свого складу територій інших держав.

Імпе́рія роме́їв (Візанті́я) — держава зі столицею в Константинополі (Царгороді), що виникла унаслідок поділу Римської імперії в її східній частині. Назва «Візантія» вживалася щодо держави з XVI ст. і походила від назви поселення Візантія, на місці якого був заснований Константинополь.

Книжко́ва мініатю́ра — мистецтво оздоблення сторінок книг зображеннями, які супроводжують текст або розповідають власну історію.

Кня́зь — воєначальник роду чи племені (племінного союзу), який стояв на чолі військової дружини; згодом — правитель держави (князівства).

Коро́ль — титул монарха в деяких країнах, що освячувався владою Папи Римського.

Літо́пис — історико-літературний твір, у якому розповідь велася за роками.

Магдебу́рзьке пра́во — одна з найпоширеніших систем міського самоврядування в Центральній та Східній Європі, що здійснювалася через виборні органи — раду і лаву.

Магна́т — вельможа, можновладець, князь. За литовсько-польської доби людина високого соціального стану (великий землевласник, представник родової знаті).

Митропо́лія — область, що перебуває під релігійною владою митрополита.

Моза́їка — зображення або візерунки на підлозі, стіні, виконані з кольорових каменів, смальти (кольорового скла), керамічних плиток або інших матеріалів.

Мона́рхія — держава, де найвища влада належить одній особі й передається у спадок.

Монго́льська нава́ла — вторгнення монгольських військ на землі руських князівств у 1239–1241 рр., внаслідок якого князівства потрапили в залежність від Монгольської імперії, а згодом її спадкоємця улусу Джучі (Золотої Орди).

Печені́ги — середньовічні тюркомовні кочовики, що жили відгінним скотарством.

Пода́тки — встановлені законом обов’язкові платежі громадян до бюджету, які мають визначені розмір і термін сплати.

Племінни́й сою́з — об’єднання кількох племен.

Полю́ддя (від «ходіння по людях») — збирання натуральної данини з підлеглого населення Русі, яке провадив щозими київський князь або його намісник.

Рефо́рма — зміна певних сторін життя (суспільного, економічного, воєнного тощо).

Ру́сь (Ру́сь-Украї́на) — 1) термін, яким позначають територію проживання українців, серед яких до XX ст. побутувала самоназва «русини»; 2) давньоукраїнська середньовічна держава з центром у Києві.

Ру́ська пра́вда — збірка стародавнього руського права (законів), складена в Русі-Україні в XI–XII ст. на основі звичаєвого права.

Самоврядува́ння — право певної спільноти на самостійне управління власними справами.

Собо́р — у християнстві особлива церква (храм), де розміщений центр релігійного управління.

Султа́н — титул правителя у багатьох мусульманських країнах, зокрема в Османській імперії.

Уді́льні князі́ — представники правлячого княжого роду, яким Великий князь київський надав в управління частину держави (уділ, удільне князівство).

Улу́с Джу́чі (Золота́ Орда́) — держава кочовиків у степах Східної Європи, Центральної Азії та Західного Сибіру, що існувала у 1240–1502 рр. (незалежна з 1260-х років).

У́нія — об’єднання, союз двох або кількох монархічних держав під владою однієї династії.

Фільва́рок — багатогалузеве товарне господарство (продукція ішла на продаж), засноване на праці залежних селян.

Фре́ска — живопис на вологій штукатурці (тиньк).

Ха́н — титул монарха в деяких країнах Сходу.

Хоза́ри — тюркомовний кочовий народ VI–XI ст. на південному сході Європи, сусіди слов’ян.

Християнство — одна з трьох світових релігій (поряд із буддизмом та ісламом). Основа віровчення: віра в Ісуса Христа як втілення і вияв Бога, зішестя на Землю Сина Божого для спасіння людства від гріха.

Централізо́вана мона́рхія — різновид монархії, за якої монарх (великий князь, король, імператор) володіє абсолютною владою і контролює всі аспекти управління імперією або країною.

Шлю́бна диплома́тія — укладення шлюбів між представниками держав з метою підтримки добросусідських відносин, союзу.

Шля́хта — військово-лицарська спільнота, привілейований стан у суспільствах Середньовіччя та Нового часу.

Язи́чництво (пога́нство) — обожнювання сил природи, віра в багатьох богів і в магію.

Ярли́к — грамота-дозвіл монгольського хана, яку видавали підлеглим князям на право князювання.

ДАТИ, ЩО ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ

IX ст. — утворення Русі-України (Київської держави)
860 р. — похід князя Аскольда на Константинополь
882 р. — об'єднання північних та південних руських земель Олегом
907 р. — похід Олега на Константинополь
911 р. — укладення торговельної угоди Русі та Візантії
941, 944 рр. — походи Ігоря на Константинополь
945 р. — повстання деревлян, убивство князя Ігоря
945–964 рр. — правління княгині Ольги
968 р. — похід Святослава на дунайську Болгарію (Перший балканський похід)
970–971 рр. — війна Святослава з Імперією ромеїв (Другий балканський похід)
980—1015 рр. — правління князя Володимира Великого
988 р. — хрещення Русі-України Володимиром Великим, розбудова Київської митрополії
1019–1054 рр. — правління князя Ярослава Мудрого
1036 р. — розгром печенігів під Києвом
1037 р. — завершення будівництва Софійського собору в Києві
1056–1057 рр. — завершення Остромирового Євангелія
1068 р. — поразка Ярославичів у битві з половцями на р. Альта
1097 р. — Любецький з'їзд князів
1113–1125 рр. — правління Володимира Мономаха у Києві
1113 р. — укладення «Повісті минулих літ»
1187 р. — перша писемна (літописна) згадка назви «Україна»
1187 р. — створення поеми «Слово про Ігорів похід»
1199 р. — утворення Волинсько-Галицької держави
1223 р. — поразка руських військ у битві з монголами на Калці
1238–1264 рр. — правління Данила Романовича
1240 р. — облога і розорення Києва військами монгольського хана Батия
1245 р. — битва біля м. Ярослава; поїздка Данила Романовича в улус Джучі
1253 р. — коронація Данила Романовича
1301–1308 рр. — правління в Волинсько-Галицькій державі Юрія І Львовича
1340 р. — входження Волині до складу Великого князівства Литовського
1362 р. — перемога литовсько-руського війська у битві з монголами на Синіх Водах
1385 р. — Кревська унія Польщі та Литви
1387 р. — установлення в Галичині та Холмщині влади Польщі
1410 р. — Грюнвальдська битва: розгром Тевтонського ордену польсько-литовсько-руськими військами
1413 р. — Городельська унія
1435 р. — поразка Свидригайла Ольгердовича у битві під Вількомиром
1441 р. — утворення Кримського ханства
1452 р. — ліквідація Волинського удільного князівства
1471 р. — ліквідація Київського удільного князівства
1478 р. — визнання Кримським ханством васальної залежності від Османської імперії
1489 р. — перша згадка про українських козаків у писемних джерелах
1503 р. — загарбання Чернігово-Сіверської землі Великим князівством Московським
1514 р. — битва під Оршею — перемога литовського війська на чолі з Костянтином Острозьким над військом Московії

ЯК НАПИСАТИ СЕНКАН

Сенкан — це неримований п’ятирядковий вірш, що складається з одинадцяти слів і дозволяє узагальнити вивчене.

1. Іменник (*тема*).
2. Два прикметники (*яке воно?*).
3. Три дієслова (*що воно робить?*).
4. Фраза-висновок із чотирьох слів.
5. Іменник-синонім до теми або ж слово-асоціація до теми.

ЯК ДОСЛІДИТИ ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

1. Уважно розгляньте джерело історичної інформації і встановіть, до якого виду історичних джерел воно належить.
2. Визначте, яку інформацію про минуле повідомляє це історичне джерело.
3. Запропонуйте запитання, які варто поставити для більш ґрунтовного дослідження джерела.
4. Висловіть припущення, як і де можна довідатися інформацію про джерело за запропонованими вами запитаннями.

ЯК СТВОРИТИ МАПУ (КАРТУ) ПАМ’ЯТІ

1. Підготуйте матеріали для роботи: аркуші паперу, маркери тощо.
2. Назву теми напишіть у центрі вашої мапи.
3. Визначте підтеми — головні частини теми дослідження та зобразіть їх як основні гілки (лінії), що відходять від головної теми.
4. Визначені під час роботи елементи підтем (тексти, малюнки) приєднуйте як дрібніші гілки до основних гілок вашої мапи думок.

ЯК СКЛАСТИ ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ ДІЯЧА/ДІЯЧКИ

1. З’ясуйте час і місце народження історичного діяча/діячки; дізнайтеся, як родина і оточення, навчання вплинули на розвиток особистості.
2. Опишіть особисті якості й риси характеру, переконання і погляди на світ.
3. Визначте мету діяльності та засоби досягнення мети.
4. З’ясуйте, якими були успіхи і невдачі на шляху до поставленої мети.
5. Визначте однодумців та опонентів особистості; виразником поглядів та інтересів яких соціальних груп вона була.
6. З’ясуйте, як змінилися погляди історичного діяча/діячки впродовж життя; чи є свідчення переосмислення пережитого.
7. Опишіть, як образ діяча/діячки відображено в суспільній пам’яті.
8. Висловіть обґрунтоване ставлення до історичного діяча/діячки, зокрема до поглядів, засобів і методів діяльності.

ЯК ДОСЛІДИТИ ІСТОРИЧНИЙ ДОКУМЕНТ

1. Хто автор/авторка документа? (*Вкажіть ім’я і прізвище або псевдонім, походження, професію, місце в суспільстві, погляди тощо. Якщо документ створено групою авторів, зазначте відповідну інформацію про кожного*).
2. Коли, судячи з тексту, створено документ? Які історичні умови вплинули на появу цього документа?
3. Який зміст документа? Які загальні ідеї викладено?
4. Що можна дізнатися про ситуацію (епоху) з цього документа?
5. Обґрунтуйте, у чому полягає історичне значення появи документа.

Навчальне видання

ЩУПАК Ігор Якович
БУРЛАКА Олена Вікторівна
ДРІБНИЦЯ Віталій Олександрович
ЖЕЛІБА Олександр Володимирович
ПІСКАРЬОВА Ірина Олександрівна

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головна редакторка *І. В. Красуцька*
Редакторка *Л. П. Марченко*
Головна художниця *І. П. Медведовська*
Фахове редагування *С. В. Громенко, Б. В. Черкас*
Літературне редагування *Н. В. Островська*
Художні редакторки *Н. А. Андрійченко, К. В. Берсенєва*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Коректорка *Ю. А. Полулященко*
Комп'ютерна обробка відео *Д. С. Коновалов*
Художники: *Б. Г. Маслюк, О. С. Шуклінова, Н. В. Гожа, Н. М. Андрійченко*
Карти у підручнику розроблені картографічною редакцією УОВЦ «Оріон» під керівництвом *І. С. Руденко*

В оформленні підручника використано деякі світлини з вільних джерел мережі «Інтернет» та матеріали фотобанку *Shatterstock*, а також фото *Сергія Клименка*, *Ігоря Яшкіна*, *Володимирянина*, *Катерини Байдужої*; мозаїчні зображення князів Русі-України (*с. 25, 32, 39, 90, 118*), які створили художники *Григорій Корінь* і *Володимир Федько*, удостоєні за цю роботу Державної премії України в галузі архітектури, 1991 р.
Бренди та ресурси зображуються лише з освітньою метою та не є закликом до їх купівлі/відвідування

Формат 70 x 100 1/16. Ум. друк. арк. 15,6 + 0,324 форзац.
Обл.-вид. арк. 14,5 + 0,55 форзац.
Зам. №
Тираж 202 036 пр.

ТОВ «Український освітянський видавничий центр "Оріон"»
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.
Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелєва, 2

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р.
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12

Перевірте свої знання з історії України періоду Середньовіччя за допомогою кросворда. Установіть відповідність між словами-відповідями і запитаннями-підказками. Наприклад, під цифрою **15** у кросворді розміщено слово **ГРИВНА** — вагова, грошова одиниця часів Русі-України. У запитаннях під літерою **Х** знаходимо фото гривни. Отже, відповідь: **15–Х**.

Продовжуйте далі самостійно або об'єднавшись у групи.

Бажаємо успіхів!

А — 1223 р.

Б — «Останній уламок Візантії», Крим

В — Багатогалузеве господарство, товарно-грошові відносини, панщина

Г — Об'єднання, союз, Кревська

Д — Повість минулих літ, запис подій за роками

Е —

Є — Київ, плем'я

Ж —

З — Ректор, астроном, Болонський університет

И —

І — Слово про закон і благодать

Ї —

Й — Кочовики, розгром у 1036 р.

К — Деревляни, реформи, Оттон І

Л — Князь Галицький

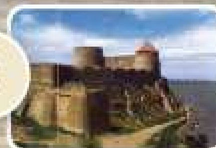
М — Князівський з'їзд

Н — Битва на річці Альта, Володимир Мономах

О — Князь-воїн

П — Вільні селяни

Р —

С —

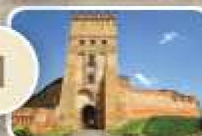
Т —

У —

Ф — «Шлюбна дипломатія», Руська правда, печеніги

Х —

Ц — Битва під Оршею

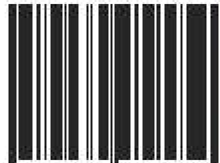
Ч —

Ш — 1187 р.

Щ — Грамота монгольських ханів на право князювання

Ю — Великий землевласник

Я — Столиця Кримського ханства з 1532 р.

ISBN: 978-966-991-295-4
9 789669 912954